

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**DEMİR ÖZLÜ’NÜN ROMANLARI VE VAROLUŞÇULUK
FELSEFESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Sinan KAYTANCILAR

Danışman
Doç. Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ

SAMSUN
2021

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**DEMİR ÖZLÜ’NÜN ROMANLARI VE VAROLUŞÇULUK
FELSEFESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Sinan KAYTANCILAR

Danışman
Doç. Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAY

Sinan KAYTANCILAR tarafından, **Doç.Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ** danışmanlığında hazırlanan “Demir Özlü’nün Romanları ve Varoluşçuluk Felsefesi” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 05.05.2021 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi/Doktora Tezi/Sanatta Yeterlik Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Selçuk ÇIKLA Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye (Danışman)	Dr. Öğr. Üyesi İlknur TATAR KIRILMIŞ Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Yrd. Doç. Dr. Genç Osman GEÇER Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... / ...

(Prof. Dr. Ali BOLAT)

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım yüksek lisans/doktora/sanatta yeterlik tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza

05 /05 / 2021

Sinan KAYTANCILAR

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

“Demir Özlü’nün Romanları ve Varoluşçuluk Felsefesi”

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 12.04.2021 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : %26

Tek kaynak oranı : %1 çıkmıştır.

İmza

12 /04 / 2021

Doç. Dr. İlknur TATAR

KIRILMIŞ

ÖZET

DEMİR ÖZLÜ’NÜN ROMANLARI VE VAROLUŞÇULUK FELSEFESİ

Sinan KAYTANCILAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı,
Yüksek Lisans, Mayıs 2021

Doç. Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ

Kökleri 19. yüzyıla kadar dayanan varoluşçuluk, I. Dünya Savaşı ve bilhassa II. Dünya Savaşı’ndan sonra ilk olarak Batı edebiyatı, daha sonraları da Türk edebiyatında kendisini gösteren bir düşünce akımıdır. Varoluşçuluk, etkisini daha ziyade Avrupa kıtasında göstermiştir. Aynı dönemde Türk edebiyat çevrelerinde varoluşçu felsefenin Sartre ve eserleri vesilesiyle etkili olduğu bilinmektedir. Bu akım, 1950 kuşağı yazarlarının bazılarında yeni bir dil imkanının aranmasında etkili olmuştur. Demir Özlü de yerli koşullarla birleştirdiği anlatılarıyla bu akımın Türk edebiyatındaki yansımalarını ortaya koyan yazarlardan birisidir. Bugüne kadar yazarın romanları üzerine yapılan araştırmalarda onun edebî yönü ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve genellikle bu çerçevede Batı felsefesi ekseninde tutulmuştur. Bu çalışmalarda, yazarın eserlerinin yazılmasında önemli bir tesire sahip olan devrin sosyal ve siyasi problemlerinin varoluşçuluğu doğal bir tercih haline getiren süreci ihmal edilmiştir. Bu tezde varoluşçuluğun belli başlı temalarıyla Özlü’nün eserlerindeki yerli yoruma odaklanılmış ve yazarın bu tasarrufuna dikkat çekilmiştir. Bu araştırmada Demir Özlü’nün *Bir Uzun Sonbahar* (1976), *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* (1979), *Bir Yaz Mevsimi Romansı* (1990), *Tatlı Bir Eylül* (1995), *İthaka’ya Yolculuk* (1996) romanları varoluşçuluğun; “yalnızlık”, “yabancılaşma”, “sürgünde olma” temaları çerçevesinde incelenip değerlendirilmiştir. Yazarın *Amerika 1954*¹ ve *Dalgalar*² adlı romanlarını çalışmamızın dışında bıraktık, zira bu romanlarda varoluşçuluk felsefesi ile doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Sürgünlerin doğurduğu “bunaltı”, “yalnızlık”, “yabancılaşma”, “burjuva yaşam tarzının absürtlüğü” gibi kavramların eserlerdeki oluşumunun sebebinin varoluşçuluk akımının yazarlar üzerindeki etkileri olduğu kadar devletin ve onun ideolojilerinin yazar ve sanatçılar üzerinde kurmak istediği hakimiyet ile de ilgilidir. Var olmak ve varoluşçuluğun eserlerdeki niteliğini yansıtmak Türk edebiyatı edebî topluluklarının ve yazarlarının devlet ve toplum ile ilişkilerinin ortaya konması adına önemli bir işlev görür.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. “Varoluşçuluk Felsefesi ve Edebiyat” adlı birinci bölümde öncelikle varoluşun ne anlama geldiği hususunda bir giriş yapılmıştır. “Varoluşçuluğun Türk Edebiyatındaki Gelişimi” adlı ikinci bölümde öncelikle “var olma” mücadelesini, Türk edebiyatı edebî topluluklarının yazar ve şairlerinin devlet ideolojilerine ve toplumsal baskılara karşı var olma mücadelelerini ortaya koyarak bu mücadelenin “varoluşçuluk” zeminine de eserlerini İkinci Dünya savaşı sonrası veren Demir Özlü başta olmak üzere 1950 kuşağında yer alan Ferit Edgü, Orhan Duru ve Ahmet Oktay gibi yazarlar çerçevesinde bakılmıştır.

“Demir Özlü Romanları ve Varoluşçuluk Temaları” adlı son bölümde ise Özlü’nün varoluşçu felsefe ve edebiyatla olan ilişkisi, beş romanı üzerinde ortaya

¹ Demir Özlü, *Amerika 1954*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

² Demir Özlü, *Dalgalar*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

konulmuştur. *Bir Uzun Sonbahar*, “*Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, *Bir Yaz Mevsimi Romansı* ve *Tatlı Bir Eylül* romanlarındaki “yalnızlık”, “yabancılaşma” ve “sürgünde olma” durumu, *İthaka’ya Yolculuk* romanıyla beraber zirveye çıkmıştır. Yazarın varoluşu adına verdiği mücadele çok sevdiği İstanbul’a kavuşmasıyla mutlu sonla bittiği düşünülse de yazar için ne İstanbul ne de ülkesi eskisi gibidir.

Anahtar Sözcükler: Felsefe ve edebiyat, yalnızlık, yabancılaşma, sürgün.

ABSTRACT

EXISTENTIALISM IN DEMİR ÖZLÜ'S NOVELS

Sinan KAYTANCILAR

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Turkish Language and Literature,

Graduate, May 2021

Supervisor: Associate Professor İlknur TATAR KIRILMIŞ

Existentialism, which dates back to the 19th century, World War I and in particular II. Western literature first after World War II, then Turkish it is a current of thought that manifests itself in the literature. Existentialism, its effect rather it has shown in the European continent. Turkish literature in the same period that existential philosophy was influential around Sartre and his works is known. This trend is a new language for some of the 1950 generation writers. Has been effective in seeking the opportunity. Demir Özlü with local conditions revealing the reflections of this movement in Turkish literature with the narratives he combined. He is one of the authors who put it. On the author's novels researches tried to reveal its literary side and generally this framework is kept in the axis of Western philosophy. In these studies, the author's social and political neglecting the process that made existentialism a natural choice. Has been in this thesis, Özlü's focused on the indigenous interpretation of his works and attention to this savings of the author was taken in this research, Demir Özlü's *Bir Uzun Sonbahar* (1976), *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* (1979), *Bir Yaz Mevsimi Romansı* (1990), *Tatlı Bir Eylül* (1995), *İthaka'ya Yolculuk* (1996) novels existentialism; themes of "loneliness", "alienation", "exile" it has been examined and evaluated within the framework of. The author's *Amerika 1954* and we have excluded the novels *Dalgalar* from our work because this there is no direct relationship with the existentialist philosophy in novels. "Anxiety", "loneliness", "alienation" caused by exiles, "bourgeois life" the reason for the formation of concepts such as "the absurdity of his style" in the works. As well as the effects of the existentialist movement on writers with the dominance that his ideologies wanted to establish over writers and artists is also relevant. In order to exist and reflect the nature of existentialism in works the relationship between Turkish literature literary societies and writers with the state and society. It serves an important function to reveal the relationships.

This study consists of three parts. "Philosophy of Existentialism and in the first chapter titled "Literature", first of all what existence means an introduction has been made on the subject. "Existentialism in Turkish Literature In the second chapter titled "Development", first of all the "struggle for existence" of the writers and poets of the literary communities of literature by revealing their struggle for existence against social pressures, this on the "existentialist" ground of the struggle, his works after the Second World War. Ferit Edgü, who was in the 1950 generation, especially Demir Özlü, it has been viewed within the framework of authors such as Orhan Duru and Ahmet Oktay.

In the last section titled "Demir Özlü Novels and Existentialism Themes" Özlü's relationship with existential philosophy and literature on his five novels it has been put forward. *Bir Uzun Sonbahar*, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, *Bir Yaz Mevsimi Romansı* and *Tatlı Bir Eylül* "Loneliness", "alienation" and "exile" situation, *İthaka'ya Yolculuk* reached its peak with the novel. Given by the author in the name of his existence even though the struggle is thought to have ended with a happy ending with Istanbul, which he loves so much neither Istanbul nor his country are the same for the author.

Keywords: Philosophy and literature, loneliness, estrangement, exile.

ÖN SÖZ

Batı'da I. ve II. Dünya Savaşları'nın ertesinde ortaya çıkıp gelişen varoluşçuluk akımının etkileri Türk edebiyatına da yansımıştır. 1950 kuşağı yazarlarının eserlerinde varoluşçu izler barındıran etkiler, Türkiye'de gerçekleşen toplumsal olayların oluşturduğu yerli koşulların bir tezahürü olarak görülebilir. Bu yazarlar varoluşçu akıma özgü olan yalnızlık, yabancılaşma ve sürgünde olma gibi temaları gönüllü veya zorunlu olarak gitmiş oldukları yurtdışında derin bir şekilde hissederler. Bu durum, bu kuşağın bilhassa da Demir Özlü'nün çalışmamızda konu ettiğimiz anlatılarında kendisini gösterir. Evrensellik bir nitelik gösteren varoluşçu düşünce akımı, edebiyat ile uyumlu bir birliktelik yakalayarak, bireylerin sesini duyurmak için bir olanak sağlar. Varoluşçuluk felsefesi, toplumları etkileyip insanlara yön verme işlevini aynı şekilde edebiyat alanında da sürdürür. Demir Özlü'nün romanlarında devrinin siyasi problemlerinin de eşlik ettiği varoluş durumu önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada yazarın eserleri bu düşünceyle değerlendirilmiş ve daha önceki çalışmalarda eksik bırakılan yerli tesire dikkat çekilmiştir.

Bu tez çalışmasının her aşamasında tüm bilgi ve birikimini büyük bir özveri ile yansıtan, üzerimde büyük emeği ve hakları olan hocam Doç. Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ'a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Ayrıca hiçbir surette maddi-manevi desteklerini bir an olsun esirgemeyen her zaman ve şartta varlıklarını sürekli hissettiğim aileme de minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ÖN SÖZ	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
VAROLUŞÇULUK FELSEFESİ VE EDEBİYAT.....	4
İKİNCİ BÖLÜM.....	20
VAROLUŞÇULUĞUN TÜRK EDEBİYATINDAKİ GELİŞİMİ	20
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	46
DEMİR ÖZLÜ ROMANLARI VE	46
VAROLUŞÇULUK TEMALARI.....	46
3.1. <i>Bir Uzun Sonbahar</i>	57
3.2. <i>Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları</i>	70
3.3. <i>Bir Yaz Mevsimi Romanı</i>	80
3.4. <i>Tatlı Bir Eylül</i>	88
3.5. <i>İthaka'ya Yolculuk</i>	96
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	107

GİRİŞ

Felsefi akımlar, oluştukları devrin şartlarından ayrı düşünülemez. Bu manada felsefi akımları ve ilkelerinden mevcut birikimleri ile yararlanan yazarlar, anlatıları yoluyla maruz kaldıkları şartlara göre kendi içlerinde çözüm yolları üretme amacı güderler. Varoluşçuluk felsefi akımı da özellikle 20. yüzyılın meselelerini dile getiren bir felsefe akımıdır. İki dünya savaşını doğrudan veya dolaylı olarak yaşamış toplumlar, açlık ve sefaletle karşı karşıya kalırlar; sanayi, bilim ve teknolojiye gelişmelere rağmen savaşın getirdiği iş gücü kaybı yüzünden gerek ekonomik ve toplumsal gerekse psikolojik olarak büyük bir hayal kırıklığı yaşarlar. Geride kalan asırda savaşların sebep olduğu toplumsal olaylar sebebiyle insanların yalnızlaşması, sorunlarına karşı çaresiz hissetme ile beraber var oluşları hakkında bir umutsuzluk yaratır.

Bireylerin var oluşunu sorgulaması ve ulaşacağı sonuç yine sadece kendi çabasına bağlıdır. Varoluş bir hâl değildir, bir harekettir, imkandan gerçeğe geçiştir. Gerçek varoluş hürriyete muhtaçtır ve bu sebepten insana mahsus bir imtiyazdır.³ Gerçekten var olmak için kendi hür iradesiyle istediği hâli bir defa seçmek ve o hâlde karar kılmak kâfi değildir. Varoluş, katilik kazanmış gayeye ulaşmış bir hâl tanımaz. Varoluş, var olan her şeyin daima ötesine geçer. Biz ne isek, özümüz odur. Olmak istediğimizi seçerken kendi kendimizi seçiyoruz demektir. Böylelikle öz, varoluştan sonra geliyor demektir. Böylece öz, varoluştan sonra geliyor demektir.⁴ Çünkü, seçmek için önceden var olmak lazımdır. İnsan özünü kendi seçer. Ateist bir filozof olan Sartre da böyle bir iştiraki edebi eserde bir yaşam şekli olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Hür olan ve sahip olduğu hürriyetle kendi kendini, kendi özünü seçen ve dünyasında yalnız olan insandır. Kişinin varoluş konusunda kendisini bilinç ışığı altında değerlendirmesi için birey olduğunun farkına varması gerekir. 20. yüzyıl insanı ise toplum içindeki sürüklenişle mutsuz olan ve olumsuz düşünen bir varlık olarak zaten dünyada çaresizliği tatmış durumdadır. Bunun için insanın umutsuzluk ve bırakılmışlığı evrenselleşerek bütün insanlığa mal olur.⁵ İnsanın erişmek istediği amaç her kişiye göre başkadır ve bu başkalaşımı kendisi yapar. Varoluşçu felsefenin sonraki süreçte edebiyata taşınmasıyla toplumdaki yeri giderek önem kazanır.

³ Frederick Mayer, *Yirminci Asırda Felsefe*, çev. Vahap Mutal, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 92- 95.

⁴ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, İstanbul, 2018, s. 8.

⁵ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 8.

Amerikalı kültür kuramcısı Fredric Jameson, “bir eserin merkezinde yer alan biçimsel çelişkiyi teşhis etmenin, onu eleştirmekten çok, üretim kaynaklarını bulmak”⁶ olduğunu söyler. Dolayısıyla bir yazarın eserlerinde oluşturmuş olduğu içeriği incelemenin yolunun, yazarın düşünce dünyasını besleyen kaynaklarla olan ilgisini irdelemekten geçtiği söylenebilir.

Gustave Lanson, *Edebiyat Tarihinde Usûl* ⁷ de edebiyat tarihinin, insan unsurunun altını önemle çizdiğinden söz eder. Edebiyat tarihi ve tarih ilişkisi sorgulanırken geçmiş üzerinden sağlama yapıldığı görülür. Her edebiyat eserini sosyal bir olay olarak gören Lanson, ayrıca eserin fert ile toplum arasında bir “bildirişim” aracı olduğunu vurgular.⁸

Tevfik Fikret’in 30 Eylül 1894’te *Malumat* dergisinde çıkan “Manzume-i Garrâ” adlı yazısı, şairin yeni şiir tarzını sanatkârane bir üslupla anlattığı dikkate değer bir vesikadır. Mehmet Kaplan, Fikret’in bu eserinde şiir görüşünü oluşturan etmenleri sıralarken onun dikkat ve temayülünün bir yazar ve akım üzerinde durmadığından, farklı kültür ve edebiyatlara ait eserleri Türkçeleştirmek suretiyle çevirisinden istifade ettiğinden söz eder.⁹ Dolayısıyla Fikret’in bu eserinde mevzu bahis olan bir akım ve yazar üzerinde durmayıp yararlandığı çeşitli kaynaklarını kendi sanat anlayışı için bir aracı olarak ele alıp eserini oluşturduğuna işaret edilir. Bir yazarın eserinin oluşumu incelenirken o yazarın düşünce dünyasını besleyen kaynaklarla bir ilişki kurulması önem arz eder.

Dolayısıyla bu çalışma da Özlü’nün yapıtlarını incelerken onun kullandığı edebî biçimin, tarihsel ve toplumsal içerikle ilişkisini irdelemenin, eserlerine getirilen bakışın en üretken yollarından birisi olduğu iddiasından hareket etmektedir.

Edebi eserlerinde insanı ve sorunlarını ele alma anlayışını esas alan Demir Özlü, varoluşçu felsefeye ait temaları, toplumsal olayların insanı kendisiyle bir başına bıraktığı anlar ile roman karakterleri özelinde bir varoluş çatışmasına dönüştürür. Yeni bir şeyler yapmak adına bir çaba ile “engelleri” aşma arzusunun

⁶ Fredric Jameson, *Antikler ve Postmodernler: Formların Tarihselliği Üzerine*, çev. Özgüç Orhan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 73.

⁷ Gustave Lanson, *Edebiyat Tarihinde Usûl, Edebî Metin ve İnsan*, çev. Yusuf Şerif Kılıçel Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2017.

⁸ Meral Afacan Bayrak, “Lanson ve Edebiyat Tarihinde Usûl”, *Türk Dili*, C. CXIV, S. 794, Şubat, 2018, s. 95.

⁹ Mehmet Kaplan, *Tevfik Fikret, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 14.

sınırlarını zorlamaya itmesi ve sonuçları bu araştırmanın çalışma evrenini oluşturmaktadır. Tezimizde bahsi geçen beş romanda, varoluşçuluk felsefesinin yansımalarını gösteren başlıca üç tema olduğu tespit edilmiştir. Ağırlıklı olarak bu üç tema çevresinde ilerlemek ve incelenen romanlardaki varoluşçuluk kavramlarını özsel bir biçimde anlatmak adına bazı temaları dahil etmediğimizi belirtmek isteriz. İrdelediğimiz temalar bilhassa “yabancılaşma”, “yalnızlık” ve “sürgünde olma” şeklindedir.

Roman karakterleri, bulundukları topluma sırasıyla önce yabancılaşırlar, yabancılaşmaları onları toplum içinde bir yalnızlığa sevk eder. Demir Özlü’nün tezimizdeki romanlarında, bireyler, bunalımlarından çıkış yollarını varoluşçu felsefenin ilkeleri ve temaları doğrultusunda arar. Kendi toplumuna yabancılaşan bireyler, zorunlu olarak ülkelerinden ayrılıp sürgün hayatı yaşamaya başlarlar. Sürgünde de gerek mekana ait gerekse kendi içinde daha derin bir yabancılaşmaya ve yalnızlığa mahkum olurlar.

Dolayısıyla bu döngüsel durum hatta kısır döngü, yazar için hem ülkesinde hem de sürgünde devam eder. Romanların ana karakterleri bir gün ülkelerine dönseler bile bıraktıkları gibi bulamadıkları şeyler içlerindeki yalnızlık ve yabancılaşmalarının çizgilerini belirginleştiren unsurlar olmayı sürdürürler.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAROLUŞÇULUK FELSEFESİ VE EDEBİYAT

Varoluşçuluğun tanımı ve bazı önemli filozoflarının akıma olan bakış açılarını ortaya koymadan evvel bu akımın esinini aldığı “felsefe” üzerinde genel hatlarıyla durulması gerekir. Batılı anlamdaki bu felsefeyi ilk olarak ortaya koyan, eski Yunanlılar olmuştur. Böyle bir felsefe, Klasik İlkçağ ya da Antik Çağ adı verilen, yalnız Yunan ve Roma kültürlerini içine alan, İsa'dan önce 8. yüzyılda başlayıp, İsa'dan sonra 5. yüzyılda sona eren, bin yıldan fazla süren bir tarih aralığının ürünüdür.¹⁰

İki bin beş yüz senelik felsefe tarihi, insanın kendi şuuruna varmasının biricik büyük ânı gibidir. Birbiriyle çarpışan güçleri, çözülemez görünen meseleleri, yüksek eserleri, sapmaları, derin hakikati, yanılmanın girdabını ve felsefenin çeşitli sosyal ve siyasî durumlarda şahsî tutumlarda nasıl tecelli ettiğini gösterir. On yedinci asır ve daha sonralarına kadar antiğe dayandırılan düşünce, İncil ve Augustin'in hükmü altındadır. Bu durum on sekizinci asırdan itibaren, yavaş yavaş sona erer. İnsan, tarihe ihtiyaç hissedilmeden de kendi aklına dayanarak, kendini yapabileceğini sanır. Yirminci yüzyıldan itibaren ise darmadağın edici teknik bilgi ve iktidarın ilim ve bâtil-inancı, hayalî dünya hedefleri, pasif bir düşüncesizlik yararına, bin senelik temellerin unutulması keyfiyeti, gittikçe artar. En derin anlama ulaşmak için, her şeyi sorgulayan teknik çağın kökten değiştirdiği bir dünyada, şimdiyi, egzistansı, kayıtsız-şartsız serbestçe ele alabilmek için, olsa olsa, her şeyi sarsan bir düşünce başarıya ulaşabilir.¹¹

Eski Yunanca'daki “sophia” sözcüğü bu çerçevede yalnızca kuru ve soyut bilgi anlamına değil, akıllıca davranmak, aşırılıklardan kaçınmak, kendine egemen olmak ve kötü durumlara göğüs germeyi bilmek anlamına da gelir. Demek ki filozof, yaşamın anlamını bulmaya ve bu anlama uygun biçimde yaşamaya çalışan kimsedir.

12

¹⁰ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 11.

¹¹ Karl Jaspers, *Felsefeye Giriş*, çev. Mehmet Akalın, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1981, s. 138, 139, 140, 141.

¹² Selahattin Hilav, *Felsefe El Kitabı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 13.

Antik çağlardaki filozofların aksine felsefi sistemlerin saçma olduğunu dile getiren ve bilimin birikerek ilerleme prensibi esasına dayalı olarak vücut bulan varoluşçuluk felsefesi ise,¹³ 1920’li yılların sonu ve 1930’lu yılların başında Almanya’dan yayılmış, oradan 1930’lu yılların sonuna doğru Fransa’da etkisini göstermiştir.¹⁴ İkinci Dünya Savaşı sonrası Paris’te, özellikle “sol yaka” aydınları arasında etkili olmuş, Jean-Paul Sartre’ın öncülüğünü yaptığı ve temel önermelerini kitapları ve makaleleri vasıtasıyla oluşturduğu bir düşünce akımıdır.¹⁵ Batı medeniyeti, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, geçmişe ve geleneğe dair tüm temellerini yitiren, tarihe ve teknolojiye olan güvenini kaybeden insanın ortaya çıkışına sahne olur. Bryan Magee, varoluşçuluğun gerçekte Fransa’da değil, Almanya’da ve İkinci Dünya Savaşı’nı değil, Birinci Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde ortaya çıktığını söyler.¹⁶ Varoluşçuluğun çıkış noktasını imleyen “yitirme” olgusu, İkinci Dünya Savaşı’yla birlikte insanın ve dünyanın varlığına duyulan inancın kökten sarsılmasıyla da yakından ilişkilidir.

Varoluşçuluk sözcüğü, ilk defa 1929 yılında yeni Kantçı F. Heineman tarafından kullanılmıştır.¹⁷ Yirminci yüzyıl sonlarında Fransız okurlar için varoluşçuluk terimi, tutarlı düşüncelerden oluşan bir bütünlükten ziyade dönemin havasını, bir üslubu hatta bir modayı çağrıştırmaktadır. İyi ve kötü insan deneyimlerinin bir anlatımı olarak kendini ortaya koysa da zihnimizde bir kötümserlik uyandırmasının nedeni, insan yazgısının genellikle dramatik açıdan kavranıyor oluşu ile alakalıdır. Kara mizah, kara roman gibi türler, varoluşçulukta bir doğrulama aramaya iten mutsuz bilinç dalgası olarak yüzyılın yeni hastalığı karşısında ortaya konmuştur.¹⁸

Varoluşçuluğun batı geleneğinde bir akım hâline dönüşmesinin bazı temel nedenleri vardır. Bunlardan ilki 19. yüzyılın sonlarına doğru “dinin” ve onu temsil eden kilisenin gerileyişidir. Dolayısıyla dinin bireye sağladığı o güvenli ortam

¹³ Taşkın Takış, “Yeryüzüne Hiçliği Getiren İnsan”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, s. 7.

¹⁴ Haluk Erdem, “Karl Jaspers ve Mümkün Varoluş’un Felsefesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, s. 160.

¹⁵ Hasan Bülent Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi, Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, s. 11.

¹⁶ Bryan Magee, *Heidegger ve Çağdaş Varoluşçuluk*, *Yeni Düşün Adamları*, çev. Ülker Gökberk, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, s. 104.

¹⁷ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 443.

¹⁸ Emmanuel Maunier, *Varoluş Felsefelerine Giriş*, Alan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 73

kaybolmuş, onun yerine her bakımdan özgür; ancak daha yersiz yurtsuz bir birey kimliği ortaya çıkmıştır.¹⁹

Varoluşçuluğun anlam çerçevesini çizen “temellerin sarsılması”, “zeminin yerinden oynaması”, “yerin ayakların altından kayması” gibi temalar, söz konusu “yitirme” problemiyle birlikte ivme kazanır. İkinci Dünya Savaşı’yla beraber çağın ana belirtisinin bu “yitirme” izleği olduğunun altını çizen Joachim Ritter, bu durumun “tehdit altında olma duygusu”ndan ileri geldiğini belirtir.²⁰ Birinci ve İkinci Dünya savaşları, bireyin sadece can güvenliğini tehdit etmekle kalmamış, sözü edilen bu tehdit, Jaspers’in belirttiği gibi bireyin manevi dünyasına da yönelik olması nedeniyle onun dünya üzerinde tehlikede olduğu hissini artırmıştır. Tehdit altında olma hâli, modern toplumda bireyin Sanayi Devrimi’nden ileri gelen hoşnutsuzluğuna, yaşadığı dünyaya ve kendisine yabancılaşmasına, biricikliğinin kalabalıkların yığınların arasında silinip gitmesine işaret etmektedir.²¹

İnsan; yaşamı, yaşamın anlamını; ötekini (diğer insanları), onlarla olan ilişkilerini; nasıl yaşayacaklarını; yaşamın amaç ve değerlerini; ölümü, ölüm sonrasını sorgularken sadece savaşların ve oluşturdukları kaosların sonuçları hususunda değil, binlerce yıldır sorgulaya gelmiştir.²²

Türkçeye “varoluş” olarak çevrilmiş olan “egzistans” kelimesi, fert olarak insanın, dünya plânında bilinçle temellendirilmiş yaşantıları çerçevesindeki hâlidir. Varoluş felsefelerinde insan, nesne ya da kavram olmaktan kurtarılarak, anlık yaşayış halleri içerisinde ortaya çıkan ruhi bir derinlik ve dinamizm taşıyan hayatı ve hayat içinde kendi yerini belirleme sorumluluğu duyan bir özgürlük durumudur.²³

Varoluş ilk bakışta, kendini var etme, ortaya koyma, var olmak gibi insana dair üstün edimlerin belirmesi gibi olumlu çağrışımlara gebe olsa da var olmama şartı olumsuzlamaktan geçer. Bu diyalektik sürecin de insanı kuşkuculuk, bireycilik,

¹⁹ Mustafa Kurt, *1950 Sonrası Türk Edebiyatında Varoluşçu Felsefeden Etkilenen Yazarların Romanlarında Yapı, Tema Ve Anlatma*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2007, s. 18.

²⁰ Joachim Ritter, *Varoluş Felsefesi Üzerine*, çev. Hüseyin Batuhan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1954, s. 5.

²¹ Ayşe Öykü İş, *Ferit Edgü ve Demir Özlü’nün Hikayelerinde Varoluşçu Öznellik*, s. 12-13, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Bitirme Tezi, 2007.

²² Levent Tokuçoğlu, “Varoluşçuluk ve Varoluşçu Psikoterapi Üzerine Bir Değini”, *Düşünbil Dergisi*, Yıl. 13, S. 81, Temmuz 2019, s. 47.

²³ Kenan Gürsoy, *Varoluş ve Felsefe*, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 80.

kötümserlik gibi ruh hâllerine sürükleyip hiçliğe itmesi kaçınılmazdır.²⁴ Nietzsche'ye göre insan, bulunduğu hiçliğine rağmen ontolojik koşullarla sınırlı da olunmuş da olsa bu koşullarca dikte edilmeyi, bu koşulların arasına sıkışıp kalmayı, bozulmayı reddeden bir insandır. Bizlere düşen, hayatın getirdiklerini neşemizi, canlılığımızı bulmak için birer basamak hâline getirmektir.²⁵

İnsanın dünyayla kurduğu ilişki tarzının boşluk ve zayıflığa kayması, onun her türlü kategori ve nesnelliğin dışında tutulmasını zorunlu kılar. Dolayısıyla birey olarak insan, dünyaya fırlatılmışlığı, yeryüzüne hiçliği getirmesi, tek başınalığı, çaresizliği, çevresinde olan bitenlere daima bir bulantı duyma hâli ve tatminsiz oluşuyla yeni bir kahraman hâline gelir.²⁶

Varoluşçuluk, insanın ölümüne kadar pek çok olanağa sahip olacağını ve sahip olduğu değerlerini sürekli gözden geçirerek yeni değerler yaratabileceğini varsaydığı için ne iyimser ne de kötümser bir felsefedir. İnsanın daima daha iyiye gidebileceğini göz önüne alan iyimser bir yaklaşımla karşımıza çıkar. Sahip olan insanı değil var olan insanı ele alan varoluşçu felsefe insanın kendisini çeşitli nedenlerle var edememesi durumunun yol açtığı problemleri işler.²⁷ Bu bağlamda varoluşunu ve var olmaklığını yaşayan bireyin bununla birlikte eyleyen, harekete geçen olduğunun da farkına varmışlardır. Bu minvalde varoluş, durağan bir süreç olmayıp oluş hâlinde olmayı imler.

Varoluşçuluk, tanımlaması meşakkatli bir kavram olmasının yanı sıra tarihsel olarak çok çeşitli bağlamlarda ve çeşitli amaçlarla kullanılır. Varoluşçu yaklaşımların kökeni varoluşçu felsefedir.²⁸ Bugün varoluşçu olarak adlandırılacak metin örnekleri, eski Yunan'a dek görülmesine rağmen varoluşçuluk yirminci yüzyıla kadar dikkat çekecek bir hareket olarak ortaya çıkmaz.²⁹ Fakat kavramsal çerçevesiyle felsefi bir akıma dönüşmesi yirminci yüzyılda gerçekleşmiştir. Pek az felsefe akımı varoluşçuluk denli popüler olmuş ve ilgi çekmiştir.³⁰ Jaspers'e göre, çağımızın dört filozofu tartışmasız "egzistansiyalist" olarak gösterilebilir. Bu

²⁴ Takış, "Yeryüzüne Hiçliği Getiren İnsan", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, s. 7-8.

²⁵ Ferhat Jak İçöz, "Varoluşçu Psikoterapi Nereden Çıktı?", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, s. 222.

²⁶ Takış, "Yeryüzüne Hiçliği Getiren İnsan", s. 7.

²⁷ Nejat Bozkurt, *Eleştiri ve Aydınlanma*, Sentez Yayınları, Ankara, 2013, s. 251.

²⁸ Tokuçoğlu, "Varoluşçuluk ve Varoluşçu Psikoterapi Üzerine Bir Değini", s. 47.

²⁹ Tokuçoğlu, "Varoluşçuluk ve Varoluşçu Psikoterapi Üzerine Bir Değini", s. 47.

³⁰ Tokuçoğlu, "Varoluşçuluk ve Varoluşçu Psikoterapi Üzerine Bir Değini", s. 47.

filozoflar; Gabriel Marcel, Martin Heidegger, Karl Jaspers ve Jean Paul Sartre'dır. Hepsi de büyük zaman aralığına rağmen, hâlâ bugün tesirini devam ettiren Kierkegaard'a dayanırlar.³¹

Kierkegaard'da yoğun ironik göndermelerle bireyin varoluş sancısı duyumsanır, Marcel ise “varlığın gizemi” üzerinde durur. Jaspers varlık felsefesinden hareketle felsefi antropolojinin önünü açar. Husserl insan bilincinin derin yapılarını kazıyarak Kant'tan sonraki klasik idealizm anlayışına yeni boyut katar. Heidegger'de insan varoluşu tam merkezde olmayıp daha ziyade Dasein'ı mesken tutup onun yan kuvveti gibi çalışır.

Camus'de saçma ve yabancılaşma, Sartre'da ise özgürlük ve hiçlik konuları öne çıkar. Varoluşçu filozoflar arasında ortak bir tanımdan söz edilemese de zamanın ruhuna yönelik eleştirileri ve temel karşı çıkışları onları bu açıdan ortak bir noktada birleştirir.³² Varoluşçuluğun tanımlanması hususunda bir açıdan bulunmuş görünen ortaklık, filozofların dini inançları ya da inançsızlıkları üzerinden bir inceleme yapılması söz konusu olduğunda ayrımlı bir hâle dönüşür.

Fransız Filozof Jean-Paul Sartre “Varoluşçuluk ve insancılık” (“L'Existentialisme etu Humanisme”) adlı bir konuşma metninde, varoluşçuları, Hristiyan varoluşçular ve ateist varoluşçular olarak ikiye ayırır ve ateist varoluşçuların kendi felsefeleriyle daha tutarlı olduğunu savunur.³³ Sık sık alıntılanan “Başkaları cehennemdir” cümlesiyle anılan bu felsefeden bir etik çıkıp çıkmayacağı çok tartışılır. Ateist benin özgürlüğüne dayalı, kendi değerlerini seçen, üstlenen ve bunların evrenselliği iddiasında da bulunmak isteyen bir etik başkalığına saygı duyabilecek midir? Ahlâk dinden ayrılabilir mi? Bu sorulara Sartre, Gide üzerine yazdığı bir yazıda şöyle cevap verir: “Tanrı sorunu insanların kendi aralarındaki ilişkileri ilgilendiren insani bir sorundur. Bu tümel sorunlara herkes bütün yaşamı yoluyla bir çözüm getirir ve bu çözümler insanın kendisine ve başkalarına karşı benimsemeyi seçtiği tavra yansır.”³⁴ Bu ateist yorumun din geleneğinin başkasıyla ilişkiye ilişkin taşıdığı ve önerdiği değerlere hiçbir saygı

³¹ Jaspers, *Felsefeye Giriş*, s. 8.

³² Takış, “Yeryüzüne Hiçliği Getiren İnsan”, s. 8.

³³ Örsan K. Öymen, “Entelektüeller ve Toplumsal Muhalefet Varoluşun Varoluşu”, *Felsefe Logos*, Bulut Yayınları, Yıl. 8, S. 30-31, İstanbul, 2006, s. 227.

³⁴ Jean Paul Sartre, “Gide vivant”, *Les Temps modernes*, No.65, Mart 1951. Aktaran, Zeynep Direk ve Gaye Çankaya, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 23.

duymayacağı iddia edilemez, ancak bu saygı tek temelin özgürlük olmasının insana yaşattığı kaçınılmaz ıstırap içinde duyulabilir.³⁵

Karşıt iki grup gibi görünmelerine rağmen iki tarafın da çıkış noktası “varlığın özden önce geldiği” savusudur. Varlık özden önce gelir; yani öznellikten yola çıkılarak insan üzerine düşünme söz konusu hâle gelir. Nicholas Berdyaev Ortodoks bir Rus, Martin Buber Yahudi bir teolog olup, varoluşçu olduğu bilinen birçok düşünür de Protestanlığı benimsemiş insanlardır. Agnostik olduğu söylenebilecek Heidegger, ateist Sartre ve din konusunda çok belirgin bir görüşe sahip olmayan Jaspers da varoluşçu düşünürler arasında kabul edilmektedir.³⁶

Modern varoluş felsefesinin yaratıcısı ve egzistansiyalizmi tam manasıyla temellendiren isim olan Kierkegaard ise Hegelciliğin revaçta olduğu bir devirde yaşar. Yaşadığı dönemde düşünceleri ile bir etki uyandıramadıysa da kıymeti günümüzde anlaşılmıştır.³⁷

Varoluşçu felsefelerde görülen “saçma”, “bunaltı”, “korku” ve “kaygı” gibi kavramların çoğunluğu öncül olarak Kierkegaard'da görülür. Kierkegaard, felsefe tarihinin soyut mantıksal kurgularla geliştiğini ve bu nedenle bireyi ve bireyin gerçek yaşamını gözden kaçırdığını düşünür. Ona göre, varoluş, somut ve öznel insanın yaşamıdır. Bu nedenle felsefe somut düşünmeye, yani varoluşa yönelmelidir. 1950 kuşağı yazarlarımızın da bireyi öne çıkaran bir tutum geliştirmeleri Kierkegaard'ın bu yönelimini destekler niteliğe sahiptir. Topluma yabancılaşan bireyler kendilerini gözden kaçırdığını duyumsayarak bu hikâye ve romanlarında kullandıkları üslupları ve içerik oluşturma tarzları ile ortaya koyarlar. Sıkça geçmişe dönerler ve orada o zamanki hayatlarını yad ederek bazen bir özlem bazen de bir pişmanlık duyarlar. Kullandıkları başlıca yöntem ya da karar anı ise seçim yapmaktır. Karakterleri üzerinden bir seçim yapan yazarlar bunun sorumluluğunu da üstlenirler. Var olmaya çalışmak risk almaktır. Kendini çaresiz hisseden bireyler için sorumluluk almak trajik de bir durumdur. Kierkegaard da bir korku teorisiyle Tanrı karşısında insanın tamamen çaresizliği ve insan kaderinin trajikliğini birleştirir.³⁸

³⁵ Zeynep Direk ve Gaye Çankaya, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 23.

³⁶ Nilgün Özcan, *Varoluşçu Felsefenin Türkiye'ye Girişi ve Etkileri*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ocak 2016, s. 15.

³⁷ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, İstanbul 2018, s. 13.

³⁸ Jaspers, *Felsefeye Giriş*, s. 10.

Dolayısıyla varoluşçuluğu dini kimliğiyle savunan Protestan bir teolog olan Kierkegaard, Tanrı'ya mantık yoluyla değil inançla yaklaşılabilirliğine inanır. Öznel bireyin varoluş mücadelesini temel alarak gerçekleri Tanrı'yla bir ilişki olarak belirtmiş ve teslimiyetin önemini vurgular. Ona göre insan yok olma korkusundan kaçmak için kendisini sınırlandırmakta yani varoluşunu sınırlandırır. Benliği sınırlanıp bir başkasının dünyasında gömülü kalan kişi, benliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Benliğini kaybetme tehlikesi, bir insanın içindeki potansiyelleri keşfetme ve geliştirme yetersizliğini ifade eder. Kierkegaard'a göre varoluşsal suçluluktan kurtulmak ancak bireyin "kendisi olmayı istemesi" durumunda mümkün olabilir.³⁹

Ona göre, insan olmanın en büyük trajedisi ise günahkar olmaktır. Kierkegaard'ın günahkârlığı ilahi yasaları çiğnemekle ilgili değildir; her daim eksik olacak olmamızla ilgilidir. Günahkâr olmayan tek varlık her şeyi haiz Tanrı'dır. Yapabileceğimiz en iyi şey; daha az günahkâr olmak ve imanla hareket etmektir. İmanı ise, bizi çağırانların peşinden gitmek, sonucuna hükmetmeden, korkup şüphe etsek de bir yol bizi çağırıyorsa ona kendimizi adamaktır.⁴⁰ Kierkegaard için iman problemi, varoluş problemidir.⁴¹

Dolayısıyla Kierkegaard, gerçeğin doğrudan olarak değil dolaylı yoldan yani ilâhi yasaları çiğnemeyi göze almadan ortaya çıkarılabileceğini savunduğuna göre bu savunudan çıkarılabilecek sonuç, varlığın özden önce gelmediğidir. Bu hesaba göre birey, sahip olduğu yeniden ayağa kalkma gücünün farkına yaşadığı zorluklar neticesinde varacağı için, burjuva insanının zekasının ve hayatında olanların ciddiye alınması yersizdir.

Kierkegaard ayrıca felsefi yol ile dini yol arasındaki farkın karar verme anı olduğunu, bireyin seçimleri sonucu gerçekleşen eylemlerinin bir sıçrama anıyla başladığını belirtir. Kişinin durumu Tanrı onu var etmeden önce bir yokluk durumudur. Tanrı'nın var ettiği insan, gerçek'ten yoksun olduğu andan olmak durumuna geçer:

³⁹ Fikret Karahan ve Mehmet Sardoğan, *Psikolojik Danışma ve Psikoterapi'de Kuramlar*, Deniz Kültür Yayınları, Samsun, 2012, s. 109, 110.

⁴⁰ İçöz, "Varoluşçu Psikoterapi Nereden Çıktı?", s. 226.

⁴¹ Zeynep Zafer Esenyel, "Sokrates'in Sokratik Olanla Aşılması: Kierkegaardcı Bir İman Otopsis", *Düşünbil Dergisi*, Yıl. 13, S. 81, 2019, s. 13.

Felsefi yolla dini yol arasındaki en önemli fark Kierkegaard'ın önemle üzerinde durduğu o sıçrama 'an'ıdır. Bireyin Tanrı tarafından yeryüzüne gönderildiği an, birey için adeta bir dönüşümdür. Bu dönüşüm ancak imanla mümkün olabilecek bir sıçrama anıdır. Gerçekten yoksun olduğunun farkına vardığı an, kendi hakkında şaşkınlığa düşen kişi, kendi benliğinin bilgisi yerine günah bilinci edinir ve an kabul edilir edilmez de her şey yerli yerine oturur. "Kişinin önceki durumunun bir olmamak" durumu olduğunu ifade eden Kierkegaard, bu "an"dan sonra "olmak" durumuna geçtiğini söyler. Kierkegaard'a göre insanda sonlu ile sonsuzun, ruh ile bedenin, zorunlu ile olumsalın ve sınırlı ile sınırsızın sentezi o an içinde olur. Sıçrayış, Kierkegaard için karar kategorisidir.⁴²

Karl Jaspers ise "egzistansiyalist" olarak ortaya çıkan filozofların ilklerindendir. Jaspers'in düşüncesi diğer egzistansiyalistlere göre daha yaygın ve oturaklıdır. Meslektaşlarından metafizik ve bir nevi tabiat teolojisi yapmak gayretiyle ayrılır.⁴³ Fritz Heinemann, varoluş filozofları içinde ilk yerin Jaspers'e ait olduğunu vurgulayarak onunla birlikte varoluş felsefesinin tamamlandığını düşünür. Ona göre Kierkegaard felsefesinde varolan "inançsal" motifler Jaspers'le farklı biçimde geri döner. Onun meslektaşlarıyla ayrışmadığı nokta Johann Wolfgang von Goethe'nin, "filozoflar bize kendi yaşama biçimlerinden çıkmamış olan hiçbir şey sunmazlar"⁴⁴ şeklindeki ifadesi gibi Jaspers'in de ürettiği felsefenin yaşam biçiminden meydana gelmiş olmasıdır. Genç yaşta ölümcül bir hastalıkla boğuşan, çok sevdiği eşinin Yahudi olmasından dolayı, içinde bulunduğu baskılara maruz kalıp Hitler rejimince üniversiteden uzaklaştırılması ve yayın yasağı konması gibi ağır yaptırımlara göğüs gerer.⁴⁵ Jaspers'in varoluşun asıl belirleyici noktası olarak addettiği özgür olma durumu, onun felsefesinin esas noktasını meydana getirir. Onun felsefesi bir tür özgürlüğe açılan kapının felsefesi hâline gelir.

Jaspers'e göre, "gerçek varoluş felsefesi", kendini arayan insanın kendisi olmasını sağlayan, özgürlüğüne çağrıda bulunan sorunlarla ilgilenmektedir. Ona göre varoluş felsefesi, "bugün insanın tekrar kendine gelişine çağrıda bulunan sorunların" karşılığı olarak düşünülür. Bu felsefe, ampirik varlığın aşıp aşkınlıkta kişinin kendi varlığını aramasının yolu olarak karşımıza çıkar.⁴⁶ Jaspers'e göre varoluş bir "kavram" değil, her türlü nesnelliğin ötesini işaret eden bir göstergedir.⁴⁷ Bununla beraber Jaspers hepimizin hayatlarının sınır durumlarla çevrili olduğundan söz eder.

⁴² Esenyel, "Sokrates'in Sokratik Olanla Aşılması: Kierkegaardcı Bir İman Otopsis", s. 12.

⁴³ Jaspers, *Felsefeye Giriş*, s. 12, 13.

⁴⁴ Doğan Özlem, *Nietzsche Üzerine Felsefe Yazıları*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993, s. 101.

⁴⁵ Erdem, "Karl Jaspers ve Mümkün Varoluş'un Felsefesi", s. 159, 160.

⁴⁶ Erdem, "Karl Jaspers ve Mümkün Varoluş'un Felsefesi", s. 162.

⁴⁷ Erdem, "Karl Jaspers ve Mümkün Varoluş'un Felsefesi", s. 165.

Sınır durumlarımızı görür, onları sahiplenirsek hayatımızda özgürlüklerimizi keşfetmek ve seçimlerimizi daha gerçekçi bir yerden yapmak o zaman mümkün olacaktır.⁴⁸

Determinizmi organize eden şey ister ilâhi bir irade isterse maddenin diyalektiği olsun “özne”, koşullar determinizmine bağlıdır.⁴⁹ Bireyin kendisi ve “öteki”yle olan savaşını varoluşun özden önce gelmesi savına bağlayan Sartre’a göre insan, her şeyden önce şu andaki varlıktır. Kişi, özünü önceden belirleyemez, onu bireysel yaşama işlevi içinde kazanır. Bunun üstünde bir insan doğası yoktur.⁵⁰ Sartre, Kierkegaard’ın aksine, Tanrı ve onun koyduğu ahlâk yasaları olmadığından, iyi ve kötü diye önsel kavramların ve tanımların olmayacağını ileri sürer. Bireyin haklılığını ya da suçsuzluğunu ispat edecek hiçbir şey yoktur; insan artık yalnız ve mazeretsiz kalmıştır.⁵¹ Sartre, Zerdüşt’ün haber verdiği geleceğin orta yerindedir ve bizi ya da tüm insan varoluşunu insan olmanın en radikal hâliyle üstlenilebileceğini bir trajediye, varoluşun gerçek zamanı olan şimdinin tüm derinliğiyle üstlenilmesine çağırır.⁵²

Sartre’ın asla vazgeçmediği özgürlük felsefesinin düşüncede ve eylemde bir devrim olarak ortaya çıkışı elbette yalnızca Tanrı’nın “ölümü” görüşüyle anlatılamaz. Özellikle Avrupa kültürünün içinde bulunduğu kriz ortamı ve bu kriz ortamında özel olarak felsefenin, genel olarak tüm düşünsel faaliyetlerin durumu da göz ardı edilmemelidir.⁵³ Aydınlanma aklının insan varoluşunun bireysel, öznel, özgün olanaklarının yitimi hem genel olarak varoluşçu felsefelerin hem de Sartre’ın hiç olmazsa felsefi bağlamda temel aldığı sorundur. Bunun toplumsal, politik, ekonomik bir krize dönüşmesi sanayileşme, kapitalizm gibi pek çok mefhumu ve beraberinde getirdiği büyük dünya savaşları gibi dünya tarihsel olayları da birlikte düşünmek gerekir. Böylelikle bir yanda Tanrı’nın ölümü diğer yanda aklın evrensel

⁴⁸ İçöz, “Varoluşçu Psikoterapi Nereden Çıktı?”, s. 229.

⁴⁹ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre’ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 166.

⁵⁰ Figen Güntürk, “Varoluşçu Jean Paul Sartre: İnsan Özgür Olmaya Mahkumdur!”, *Düşünbil Dergisi*, Yıl. 13, S. 81, Temmuz 2019, s. 36.

⁵¹ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 16.

⁵² Senem Kurtar, “Jean-Paul Sartre’ın Mutlak ve Radikal Mücadelesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, s. 104.

⁵³ Kurtar, “Jean-Paul Sartre’ın Mutlak ve Radikal Mücadelesi”, s. 105.

söyleminin hükümranlığı Nietzsche'nin serzenişleri ile başlar ve etkisini varoluşçu felsefelerde derin olarak hissettirir.⁵⁴

Varoluşçuluk, insanı sınıfına yerleştirmek, üretim tarzı ve üretim ilişkileri dolayısıyla karşı karşıya kaldığı başka sınıflarla çatışmaları içinde insanı ele alma amacı taşır. Sorgucu sıfatıyla kendini sorgular ve kendisini soru hâline getirir; Kierkegaard'ın Hegel'e yaptığı gibi, bireyin irrasyonel tekilliğini evrensel bilginin karşısına koymaz fakat bilmeye ve kavramların evrenselliğine insani maceranın ötesine geçilemez tekilliğini yeniden kazandırmak ister.⁵⁵ Var olma paradoksunu kendince sonuca erdirmeye tekil yani bireysel varoluşunu elde etme amacı için bireyler, yer edinmeye çalıştıkları ötekilerin dünyasında oynadıkları “varoluş tiyatrosunda” edindikleri rolleriyle özgürlüklerini kazanmaya çalışmaktadırlar. Buyurulmuş dünyanın değil, yaratımlarının oluşturacağı sonuca erişmeye çalışırlar. Böylelikle kendi kendilerinin efendisi olma yolunda olabilirler. Kendi dışına çıkarak öteki'ne rağmen var olmayı deneyimleyen birey, var olmak için “diğeri” ile bir çatışmaya girmektedir.

Sartre, Stoacıların belirttiği gibi insanın her durumda “özgür” olması olanaklı olmadığına dair kabulün, kendi özgürlük anlayışını Stoacı bir sav olarak yorumlayanlara ya da yorumlama ihtimaline de karşı çıkar. Ona göre, eylemin ve emeğin içinde gizlenen bireysel varoluşunu keşfedene ve onun kıtlığın koşullandırdığı bir şey olduğunu anlayana dek tüm insanlık köledir.⁵⁶ Önemli olan öteki'nin, varoluş alanımıza ve eylemlerimize olan “müdahale”sinin minimize edilmesidir.

Ritter'e göre, bireyin bu varoluş sancısı; köklerinden kopmuş, temelini yitirmiş, geçmişe, tarihe güvenini kaybetmiş, toplumda yabancılaşmış, mutsuz, huzursuz insan varlığını dile getiren” bir felsefedir. Bu felsefede daha çok, “toplum içinde yaşayan bireyin tehdit altında olduğu, günümüzle gelenek arasındaki bağlantının koptuğu, insanın manasız bir varlık hâline geldiği, kendini yitirmek tehlikesinin baş gösterdiği yerde”⁵⁷ ortaya çıkar. Seçim yapmak bu aşamadan sonra

⁵⁴ Kurtar, “Jean-Paul Sartre'in Mutlak ve Radikal Mücadelesi”, s. 105, 106.

⁵⁵ Çankaya; Direk., *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'in Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 169.

⁵⁶ Jean Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason I*, s. 331. Aktaran, Senem Kurtar, “Jean-Paul Sartre'in Mutlak ve Radikal Mücadelesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, s. 112.

⁵⁷ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 10.

daha riskli ve korkutucudur. Bu sebeple örneğin bir metinde yapılan seçimin açık seçik değil de örtük olarak yapılması bir tür duyuruyu ifade etmekle birlikte yaşanan kaygıyı da gözler önüne serer.

Heidegger'e göre, dünyaya "fırlatılmış" insanın kaygısı ve yabancılığı hiç bitmez. Çünkü dünya tekinsiz bir yerdir. Kendimizi hiçbir zaman tam manasıyla evimizde, yerimizde, yurdumuzda hissedemeyiz. Fakat, Heidegger, dünyadaki tüm bireylerin aynı dertten mustarip olduğunu, kendi içine mahkumluğun tekil olarak bireylerde yaşanmadığını da ekler.⁵⁸

İnsan kendini dünyadan daha farklı bir varlık olduğunu kavradıkça ümitsizlik duygusuyla yersiz ve yurtsuz hisseder.⁵⁹ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insanlığın düzlüğe çıkmasına olan inancın zayıflamasının sonucu olarak gelişen çöküş ve kriz ortamı, varoluşçuluk akımının edebi dünyada da öne çıkmasına sebep olur. Bununla birlikte, insan hiçbir zaman kendi kendisiyle çatışma hâlinde bulunmayan, içinde bulunduğu ve kendisine verilmiş olan gerçeği sürekli olumsuzlayan ve onu başka bir yöne doğru taşıyan varlıktır.

Varoluşçuluğun İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu denli uzun uzadıya irdelenmesine kapı aralayan sebep, Sartre'ın varoluşçuluğu savaşın oluşturduğu ruh hâliyle paralel hâle getirmesi ve eserlerinin içeriğini bu işleyişe göre oluşturmasıdır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yazdığı savaşa tanıklık ettiği "*Paris sous l'occupation*" ("*İşgal Altındaki Paris*"), "*La Liberation de Paris*" ("*Paris'in Kurtuluşu*"), "*La Republique du Silence*" ("*Sessizlik Cumhuriyeti*"), "*La fin de la guerre*" ("*Savaşın Sonu*"), "*Quest-ce qu'un collaborateur?*" ("*İşbirlikçi Nedir?*") metinleri ile işbirlikçiliği, nazizim, işkence, sömürgecilik, ırk ayrımcılığı konularında incelikli düşünceler üreten Sartre eserlerinin içeriğini savaşın toplumda oluşturduğu ruh hâline paralel olarak oluşturur.⁶⁰

Sartre, varoluşçuluğunu takındığı tutum ve tavır toplumsal sorunlara duyarlı bakış açısının yansıması olan metinleriyle meydana getirir. *Varlık ve Hiçlik*, *Ahlak için Defterler* ve *Diyalektik Aklın Eleştirisi* gibi üç metni göz önüne alındığında, ele alınan düzlem *Varlık ve Hiçlik*'te fenomenolojik ontolojidir. *Ahlak için Defterler*'de, temelleri *Varlık ve Hiçlik*'te atılmış olan ve varoluşsal psikanalizle beslenerek

⁵⁸ İçöz, "Varoluşçu Psikoterapi Nereden Çıktı", s. 228.

⁵⁹ Erdem, "Karl Jaspers ve Mümkün Varoluş'un Felsefesi", s. 166.

⁶⁰ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 37, 38.

Marksizm'e varoluşçu bir yorum getirme iddiası taşıyan siyasi bir antropolojidir. Burada Sartre bizi tarihsel bir bilinç anlayışına, bilincin tarihi yaptığı dünyaya çağırır. Öte yandan Sartre'ın zihnini meşgul eden güncel politik meseleler ve Marksizm'le kurduğu ilişkinin düşüncesinde oluşturduğu dönüşüm, *Ahlak İçin Defterler*'de net olarak gözlemlenir. Ahlâk ve politika bir arada düşünülür. Sartre *Diyalektik Aklın Eleştirisi*'nde çoğulluk ve bütünlük sorununu Hegel, Engels ve Marx'ın tarih anlayışlarını değerlendirerek ele alır. Tekilliklerin kaybolmadığı bir tarih anlayışından bahsetmek için Sartre varoluşsal bir psikanalizi devreye sokar. Temel amacı, tekillikleri içinde bulundukları durum ve tarihsel koşullar göz önünde tutulmasıyla fark etmek ve tarihin rolünü açıklamaktır. Geçmiş zamanın ve nesnel koşulların da toplumsal varoluşa dahil olduğunu belirtir.⁶¹ Sartre'ın edebiyat anlayışı, kendi tekilliğinin durumu ve tarihsel koşulların yazarlığı ile birleşme noktasında kurduğu ilişkilerdir. Sartre'ın bireylerin varoluşunu toplumun mevcut koşullarına bağlayan edebî yazım tarzının *Demir Özlü*'de ve romanlarında oluştuğunu düşündüğümüz yansımalarına ileride değinilecektir.

İkinci Dünya Savaşı'yla birlikte tüm disiplinler, dizgeler, değerler, sığınaklar, vaatlerin bir anda tekmili birden yok olma ihtimaliyle metalara evrilir ve insanın bu şartlar içerisinde dünya üzerinde bulunması, sürekli tehlikeye açık olması anlamına gelir.⁶² Buna karşın Iris Murdoch bireyin, yaşadığı olumsuzlukları kendi lehine çevirebilme farkındalığı ile insanın, hapisane duvarlarının ardındayken bile özgür sayılabileceğini, çünkü bu bilinçlilik hâlinin potansiyel özgürlüğü imlediğinden söz eder.⁶³

Sartre da toplumsalı kurabilmek için bireyselden hareket eder. O, sınıflar arası çatışmayı gölgeye iterek, toplumun kitle hareketleriyle değil, bireysel çabalarla düzeleceğine inanır ama Tanrı'nın önceden bildirilmiş buyruklarını görmezden gelir, ahlak kurallarının da yol göstericiliğine inanmaz. Varoluşun özden önce gelmesi fikri Tanrı'nın "yokluğu" fikrinden türetilir.⁶⁴ Sartre; önsel değerleri, geleneksel verileri tanımadığından kişiyi boşluk içinde dayanaksız bırakır. Böylece birey, boşlukta kalır

⁶¹ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 41, 42, 43, 44.

⁶² Ortega Gasset, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, Metis Yayınları, İstanbul, 1992, s. 31.

⁶³ Iris Murdoch, *Sartre'in Yazarlığı ve Felsefesi*, çev. Selahattin Hilav, Yazko Yayınları, İstanbul, 1981, s. 77.

⁶⁴ Vedat Çelebi, "Jean Paul Sartre'in Varoluşçuluk Düşüncesi", *Beytülhikme An International Journal of Philosophy*, Vol.4, Issue.2, 2014, s. 65.

ve içine kapanır. Onun özgürlük dediği şey aslında bireyin soyut bir özgürlük sarayı içinde çıkmaza sürüklenişidir.⁶⁵ Özgürlüğü ve seçimlerini insanın inanç ve sezgilerine bağlayan Kierkegaard'ın aksine Sartre, insanın, eylemleriyle var olması gerektiğini, saçma bulduğu dünyada sorumluluk üstlenip kendi varlığını kendi özgür düşüncesiyle büyütmesini savunmaktadır.

Varoluşçuluktaki özgürlük mefhumu, beraberinde sorumluluğu da getirir. İnsan en önce olarak kendi benliğinden sorumludur. Kişinin sorumluluk safhası kendi hür iradesiyle başlattığı seçme eylemi ile şekillenmeye başlar. Sartre'a göre de kişinin var olması demek kendisini seçmesi demektir. Bu, felsefe özgür seçişe dayanır.⁶⁶ Seçim yapan birey, bu seçiminin sorumluluğunun baskısını taşımakla mükelleftir. Kendisine verilmiş olanların arasında bulunan insan, birey olarak girişimlerinde özgürlüğünü hissedemezse, kanunlara, normlara, mahalle baskılarına tamah eder. Bunlara karşı durmaya kalkınca insan kendisini dayanıksız hissedip hiçlik sarmalına dolanır. Özgürlüğünün tadına varmaya hazırlanırken "sınırlı" oluşunun farkına varır. Buna rağmen kendinde neyi istemiyorsa onu yapmama iradesini görür. Ayrılığı ve aykırılığı ama aynı zamanda da birlikteliği mümkün kılar. Birey, varlığın belirsizlik perdesini kaldırmak amacıyla hamlelerde bulunup özgürlüğünü kendi sonsuzluk çemberinden geçirmeye çalışırken yalnızlığa ve yabancılaşıma uğrar

İnsanın kendisini yöneten sistemlerin ağına isyan etmekle yetinmesi, yaşamakta olduğu yabancılaşıma çözüm getiremez. İnsan ve geliştirmiş olduğu iki yönlü sistemler arasındaki iki yönlü etkileşim sebebiyle bireye de içinde bulunduğu şartlara rağmen kendini var etmeye çalışma sorumluluğu düşer.⁶⁷ Şartlar insanların kendi tarihsel eylemleriyle başka insanlara devrettikleri şartlardır, mevcut eylemleri koşullarken değer taşımak ve anlam ifade etmek için tekrar ele alınmaları gerekir ve bu sayede bir dönüşüm olanağı sunulur. Hem yabancılaşıma hem de özgürleşme böyle anlaşılır. Yalnızca yabancılaştırmış özgürler kendilerini özgürleştirebilir.⁶⁸

Varoluşçuluk, dünyada bir anlam, amaç ve akılsallığın bulunmadığını, onun bütünüyle saçma olduğunu, ona kendi seçimlerinden olduğu kadar başkalarından da sorumlu olan bireyin anlam yükleyeceğini ilan eder.⁶⁹ Özgürleştirmenin meşruiyeti,

⁶⁵ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 16.

⁶⁶ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 16.

⁶⁷ Engin Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, Metis Yayınları, İstanbul, 1990, s. 37.

⁶⁸ Çankaya; Direk., *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 171.

⁶⁹ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2011, s. 443.

özgürleşen bilincin kendi kendisini ortadan kaldırması pahasına temin edilir ancak böylece özgürleşen bilinç kendini özne olarak kurar ve özgürlüğünü baskıcı tahakkümlerin elinden almaya hazır gelir.⁷⁰ Bu minvalde varoluşçuluk akımının birey üzerindeki etki alanının genişlemesini sağlayan özelliklerinden biri, yalnızca felsefi söyleme dayanmayıp edebiyatla da yakından bir ilişki içinde olmasıdır.

Sartre özneyi “mutlak özgür” diye tanımlayarak özne üzerindeki doğacı nüfuzu yok etmek iddiasındadır. Özne istediğini yapabilir anlamında özgür değildir, varlığının kendisi özgürlüktür. Özne yoktur ama olması gerekecektir.⁷¹ Olması gereken olan özne, bireydir. Kendisini bu dünyanın bir parçası gibi göremeyen, uyumunu sağlama noktasında bunalımlar yaşayan özne, kendisini nesnelerin paradoksuna hapsolmuş bulur. Sınırlarını zorlayarak iyilik veya kötülük gibi erdemlerin ikileminde bir edebiyat dünyası oluşturur. Bu şekilde davranış gösteren birey, tekrar bilinçdışı öznenin alanında hareketini sağlar. Oysa karakter dediklerinde görülen daha çok tekrara dairedir. İçinde bulunulan ölüm sessizliği, ölümcül olabildiği gibi, bu ölüm oyununda tünelin ucundaki ışık görülebildiği takdirde yeniden doğuşla birlikte kalıcı bir varoluş sağlanabilir.

Sartre'ın da anladığı ve savunduğu anlamda aydın; ister eylem alanında ister yazı masasında olsun, esasta aydını aydın yapan nitelik, yaşadığı zamanın dünyasına sırt çevirmeyen, bu dönemin gerçekliklerinden ve çelişkilerinden kaçınmayan, aksine tutumunu ve eylemini bu gerçeklikler ve çıkmazlardan hareketle oluşturup belirleyen tavidir. Bu koşullarda var olmakla yok olmak arasında ölüm-kalım savaşında özne, her ne kadar varlığını başkalarına borçlu olsa da, başkalarının cehennem olduğu bir algı dünyasında, kendi içsel yaşantısına odaklanarak yaşar:

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sartre'ın edebiyata dair vurgusu, bireysel özgürlük ve sorumluluk meselesine kayar. Yazar, toplumsal değişimi tetiklemek için okuru, toplum üzerinde düşünmeye ve özgürlüğünü gerçekleştirmeye çağırma sorumluluğuyla meşgul olur. Ona göre varoluşçu yazar, bireyleri çevresi ya da irsiyeti tarafından belirlenmiş olarak sunmamalıdır. Varoluşçu edebiyatta yazar, bireylerin, yaşadıkları normal ya da uç durumlara verebilecekleri yaratıcı karşılıkları keşfetmeye çabalamalıdır. Bu bakımdan edebiyat, siyasal bir eylem olduğu gibi, bir iletişim aracıdır da. Düzyazı, daha şeffaf ve doğrudan bir mecra olduğu için edebiyatın bu işlevlerine daha uygundur.⁷²

⁷⁰ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 177.

⁷¹ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 167.

⁷² İş, *Ferit Edgü ve Demir Özlü'nün Hikayelerinde Varoluşçu Öznellik*, s. 26.

Türkiye’de de varoluşçuluğun “prototip” bir hareket olduğunu veya neredeyse bir hareket hâlinde seyrettiğini saptamak gerekir.⁷³ Varoluşçuluk, Batı edebiyatındaki manasıyla Türk edebiyatında da özellikle 1950 kuşağı yazarlarınca, yaşadıkları tarihsel-toplumsal süreç nedeniyle ilgiyle karşılanır. Demir Özlü de eserlerini kendi ülkesinin gerçeklerinin oluşturduğu “çıkılmazlar”dan hareket ederek birey-toplum çatışmalarının yansımaları ile oluşturur.

Tarihsel-toplumsal süreçlerin yansımalarının yanı sıra söz konusu yazarlar üzerinde etkili olan “değişim”de rol oynayan bir diğer etken Fransa’da kendisini gösteren “Yeni Roman”dır. Sartre’ın hiçliği bireyin tekilliği bağlamında anlattığı roman ve varoluş sorunları “Yeni Roman”da bir anti-roman hatta karşı-anlatı geliştirme çabasına döner. “Yeni Roman” muhtemeldir ki, Türkiye’de o dönemde edebiyatla uğraşan gençler arasında çok farklı bir eğilim doğmasına yol açar.

1950’lerdeki Varoluşçu esintiler içinde yazılmış edebiyat için “Yeni Roman” mukayesesi erken ve anlamsız olsa da bu edebiyatçı grubu 1960’ların ortasında bahsi edilen roman anlayışı ile buluştur. *Saçma Tiyatrosu*’nda bu etkilenme ağının bir diğer boyutudur. *Saçma Tiyatrosu* büyük hamlesini Samuel Beckett ve oyunu *Godot’yu Beklerken*’le yapar. *Godot*, bir yandan sürrealizmle ilişkili bir yandan varoluşçu boyutları bulunan bu oyunu, Türkçeye 1963’te Ferit Edgü çevirir. Edgü, 1950’lerin sonunda Paris’e gitmiş orada bir yıl kalmıştır. Demir Özlü de 1961-62’de Paris’e gitmiş ve Sorbonne’da felsefe derslerine devam etmiştir.⁷⁴

“Yeni” edebiyatın getirdiği bu tür bir açılım Türk edebiyatına özgü başka bir koşulla bütünleşir. Edebiyat bizde toplumsalcı bir olgu hâlinde doğmuştur. Batıda roman anlatısının doğumuna yol açan iki önemli koşul burjuvazinin tarih sahnesine çıkışı ve ona bağlı olarak bireyin gelişmesidir.⁷⁵ Bu bakımdan İkinci Yeni şiirinin ve Sait Faik’in başlangıçta “küçük adam”ı anlattığı öykülerinin sürrealizmi zorlayan bir anlatımla bireyin “hiçliği” yazmaya çalışması önemli bir çabadır. Yusuf Atılgan ve 1950 kuşağı bu çizgiyi izler. Dolayısıyla yeni edebiyat Tanpınar’ın getirdiği “yalnız adam” tiplemesi ile hazırlanır. Bu dairenin romanda yer alması olası makro

⁷³ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, s. 22.

⁷⁴ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, s. 38.

⁷⁵ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, s. 35.

plânlardan uzaklaşacaktır. Toplum, tarih, sınıf, üretim ilişkileri türünden öğeler bu romanda yer almaz. Onlar ancak dolaylı ve sonradan yapılacak analizlerle bulunup ortaya çıkarılabilir.⁷⁶

1950 kuşağı varoluşçu eğilimleri dönemin ruhundan etkilenecek oluşturulmuş bir küçük harekettir. Dolayısıyla savaş sonrası Avrupa'sında felsefe ve edebiyat dünyasını kaplayan çıkış, Türkiye'de modernleşmenin yarattığı bazı insani koşulları tartışmak için uygulanır. Belli bir dönemde belli bir insan gerçekliğini vermekte belirleyici olur. 1950'lerin büyük ekonomik hareketlerle gelişen dinamiklerini ve bilhassa taşradan büyük kente akan göç olgusunu varoluşçu tekil bireyin bunalımını hazırlayan ana etmenler olarak görmek gerekir. Kent insanı büyük gerçekten korkmakta, ürkmekte, tedirgin olmakta ve kaçmaktadır. Yine bu nedenle 1950'lerdeki varoluşçu çıkış, burjuvaziyle hatta entelektüel küçük burjuvaziyle ilişkilendirilir. Demir Özlü'nün *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* tam da bu koşulu eserin adında dahi sağladığı için önemlidir.⁷⁷

“Modernleşme bunalımı” olarak nitelendirilen varoluşçu kaygı ve bunalım, doğrudan varoluşçuluk anlayışı içinde dile getirilendir. Benlik bunalımı veya arayışı ya da büyük dönüşümlerle birlikte ortaya çıkan sorunlar diye aranırsa Türk edebiyatında erken dönem modernleşmenin getirdiği başka bir edebiyattan söz edilebilir. Var olma arayışı kendisini Cumhuriyet dönemi edebiyatına kadar da geriye götürür.⁷⁸

⁷⁶ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, s. 37.

⁷⁷ Oğuz Öcal, “Sıkıntı Kavramı ve Bir Küçükburjuva'nın Gençlik Yılları Romanı”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 28, Kış 2011, s. 163.

⁷⁸ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, s. 39, 40.

İKİNCİ BÖLÜM

VAROLUŞÇULUĞUN TÜRK EDEBİYATINDAKİ GELİŞİMİ

Türk edebiyatı yazarlarının varoluşçuluk felsefesinin ilkelerini kendilerini toplumdan yabancılaştırıcı, yalnızlaştırıcı ve ötekileştirici olarak kullanmasının şüphesiz birçok sebebi bulunur. Bireysel varoluş mücadelelerinin zaman zaman bedeller ödemeyi gerektirmesi toplumsal hadiselerden bağımsız değildir.

Varoluşçuluğun Türk edebiyatındaki gelişimini irdelleyeceğimiz bu bölümde, Avrupai bir akım olan bu felsefenin yaydığı “özgürlükçü” fikirlerin etkisini vurgulamadan önce nerdeyse tüm dünyanın çeşitli derecelerde etkilerini tecrübe ettiği ve belki de var olmanın ve varoluşun “cezbediciliğini” doğuran, bazı önemli toplumsal olaylardan da bahsetmek yerinde olacaktır. Eserlerin toplumsal olay ve olgulardan bağımsız olarak düşünülmemeyeceğine dair olan inancımıza paralel biçimde, bireylerin toplum içinde yaşadıkları “var olma” problemlerinin edebiyatla olduğu kadar felsefe gibi bilim dallarıyla da olan ilişkisinin ortaya konulması suretiyle bir yaklaşım göstermek bu akımın kavram ve ilkelerinin edebiyattaki “yerli” görüntüsünü daha anlaşılır kılacaktır.

1789 Fransız İhtilâli’nin etkisiyle dünyaya yayılan özgürlük, eşitlik ve demokrasi gibi kavramlar ile oluşmaya başlayan olumlu hava, 19. yüzyılda insanın özgürce eylemesini engelleyen, bireyi kendisine bağımlı kılmak isteyen, sınırları bulunan bir yaşam sunan ideolojilerin ortaya çıkmaya başladığı bir yüzyılın yaşanmasıyla sekteye uğrar.⁷⁹ Sorokin’in insanlığın bütün tarihindeki muhtemelen en bunalımlı dönem olarak gördüğü 20. yüzyılda “...milyonlarca insanın zihninde, kişinin kendisinin, ailesinin, halkın ve ulusun, insanlığın nereden geldiği ve nereye gittiği, nasılı ve niçini, etken ve edilgen olarak bir nabız gibi atar.”⁸⁰ Fransız İhtilâli’nin etkileri ve Tanzimat Fermanı’nın oluşturduğu hava ile 19. yüzyıldan sonra Türk edebiyatı yazar ve şairlerinin özgürlükçü fikirlerini eserlerine tatbik etme girişimlerinin bir göstergesi olan eserlerini kendi ideolojilerinin bir yayılım aracı olarak kullanmak isteyen ve politikalarının propaganda malzemesi hâline

⁷⁹ Sibel Kiraz, “Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma”, *Mavi Atlas*, S. 5, 2015, s. 128.

⁸⁰ Pitirim A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972, s. 17.

getirilmesini önceleyen iktidarların hoşuna gitmez. Bu amaçlara uygun şekilde eser vermeyen yazar ve sanatçılar devlet organları eliyle dışlanmaya tabi tutulur. İleride değineceğimiz 1950 kuşağı yazarları da yine Batı'dan yayılan özgürlükçü düşünceleri benimserler. Toplumculuktan ziyade bireyci bir anlayışa sahip olan bu kuşak yazar ve şairleri de mevcut iktidarların propaganda aleti olmayı seçmedikleri için uzun yıllar önce de aydınların başına geldiği gibi hapis ve sürgün cezalarına uğratılırlar.

1923-1960 yılları ve sonrası süreçte etkinlik gösteren edebî akımların, anlayışların veya toplulukların gelişim çizgileri içindeki durumlarına Yeni Türk Edebiyatı'nın ilk edebî topluluğu olan Tanzimat döneminden başlayıp mümkün mertebe belirli bir kronolojiyi gözeterek yaklaşmak bilhassa 1950 kuşağı dönemi yazarlarının edebî alışkanlıklarını oluşturan olguları anlamayı kolaylaştıracaktır. Bu sayede edebî toplulukların gelişim çizgileri, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren roman ve hikâyelerde işlenen temler üzerinden genel bir çerçevede ortaya konacak, bu dönemlerdeki toplumsal olayların (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül dönemleri) ve siyasî otoritelerin de mevcut dönem yazarları üzerindeki etkilerini tahlil ederek varoluşçuluk felsefesi ile edebiyat etkileşimi daha iyi anlaşılacaktır.

Türk edebiyatı yazarlarının bir kimlik edinme, ayakta kalma savaşı olarak “var olma” mücadelesi, bir süreç hâlinde yıllar içinde cereyan eder. “Var olma “ve “varoluşçuluk” olarak ayrı ayrı isimler verdiğimiz sadece harf farklılığından ibaret olmadığını savunduğumuz “farkları” ortaya koymak bu çalışmanın amaçları doğrultusunda aracı olacaktır. Bu amaca yönelik olarak Tanzimat edebiyatı ve sonrası edebiyat topluluklarını mevcut tarihsellikleriyle ve siyasî figürler ile olan ilişkilerini mümkün mertebe eş zamanlı olarak incelemek yazar ve sanatçıların var olmak adına ortaya koyduklarını ve sonucunda yaşadıklarını öne sürmek, varoluşçuluğun Türk edebiyatındaki gelişim sürecinin ortaya koyulmasını mümkün kılacaktır.

1860'tan sonra Osmanlı imparatorluğunun siyasî ve sosyal durumunda yaşanan önemli gelişmeler edebiyata da etki eder. 1861'de Abdülmecid'in ölümü üzerine tahta çıkan Abdülaziz devletin yönetimi konusunda Osmanlı devlet geleneğinin devamına taraftardır ve bu geleneği sonuna kadar sürdürür. Her konuda son sözü, daima padişahın söylediği bu mekanizma, mutlak şekilde merkeziyetçi bir yönetimdir. Böyle bir duruma rağmen, II. Mahmud devrinde başlanılıp Abdülmecid

devrinde daha geniş şekilde uygulanan çağdaşlaşma hareketi, Abdülaziz döneminde de devam eder. Fakat, Batılılaşmada en dikkate değer olay, ilk defa olarak bir Osmanlı padişahının yabancı ülkelere resmî ziyarette bulunmasıdır.

Abdülaziz devrinin çok önemli bir özelliği olarak, tamamıyla batılı ve o zamana kadar Türkiye’de bilinmeyen yepyeni bir kuvvet olan sivil basın, ülkenin hizmetine girer ve hızla gelişir. Agâh Efendi’nin 1860’da çıkardığı ilk özel ve Türk gazetesi olan *Tercümân-ı Ahvâl*’i, 1862’de Şinasi’nin çıkarmaya başladığı ve Namık Kemal’in devam ettireceği *Tasvîr-i Efkâr*, 1866’da başyazarlığını Ali Suavi’nin yaptığı *Muhbir*, 1872’de Namık Kemal’in başyazarlığını yaptığı *İbret*, 1873’de Ebuzziya Tevfik’in çıkardığı *Hadika*, 1875’te başyazarlığını Kemal Paşa zâde Said’in yaptığı *Vakit*, 1876’da Şemsettin Sami’nin yazdığı *Sabah* takip eder. Batı medeniyeti hayranlığına kapılmış genç ve aydın bir neslin çıkardığı bu gazeteler, tam bir idealist psikolojisi ile hükümetin karşısına dikilirler ve onun çağdaşlaşma yolundaki ağır adımlarını şiddetle eleştirerek “temponun hızlandırılmasını ve bu konuda siyasî plândaki çalışmalara öncelik verilmesini, meşrutiyet yönetiminin getirilmesini, bir Millet Meclisi’nin açılmasını, hükümet icraatının keyfilikten kurtarılacak meclisin kontrolü altına alınmasını ve ülke üzerindeki siyasî baskının kaldırılmasını” isterler. Ülkede teşkilatlı olmamakla birlikte, siyasî bir muhalefet hızla kurulur ve bir kamuoyu oluşturulmasına başlanır. Siyasî bir de gizli cemiyet (Yeni Osmanlılar) kurdukları için yurtdışına kaçmak zorunda kalan bu aydın nesil, çalışmalarını Avrupa’da da sürdürürler. Ali Suavi Londra’da *Muhbir*’i (1867), Namık Kemal ile Ziya Paşa da *Hürriyet*’i (1868) çıkarırlar ve yurda döndükten sonra da, Meşrutiyet yönetimini kurduruncaya kadar, mücadelelerine devam ederler. Basının bu tutumuna karşı hükümet, baskı yapma yoluna giderek, matbaalarla gazeteleri sıkı kontrol altına alır.⁸¹

Tanzimat’lı yıllardan 1960’lı yıllara kadar uzanan dönem dikkate alındığında, daha önceki devirlerde olduğu gibi, bu devirde de konular başlıca iki grupta toplanır: Şair ve yazarların şahsî duygu ve hayalleri ile beslenenler, sosyal ve siyasî olaylardan mülhem olanlar. Bu ikinci grupta toplanan şair ve yazarların da zaman zaman yalnız

⁸¹ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 23- 28.

kendi duygu ve hayallerini dile getirdikleri dikkate alınırsa, birinci gruptaki konular üzerinde durulduğu anlaşılır.⁸²

Öztürk Emiroğlu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e 80 yıllık süreye bakıldığında; öncekine oranla Osmanlı toplumunda da çok farklı taleplerle bir sosyal süreç başladığını ve buna bağlı olarak siyasal süreç geliştiğini, bu dönemde; yönetim sisteminin 1876'da I., 1908'de II. Meşrutiyet sonrası Osmanlıcılık, Beynelmilelcilik, Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi siyasal yönü ağırlıklı düşüncelerin ve Yeni Osmanlıların, Jön Türk, İttihat ve Terakki gibi siyasal hareketlere dönüştüğünü vurgular. Ona göre, pek çok şair ve yazar bu siyasal düşüncelerden birini veya birkaçını benimsemiştir. Artık toplumsal sorunları yansıtan ve onlara çözümler sunan biri olarak edebiyatçı, fikir adamı rolüne soyunarak kendisini ister istemez siyasal sürecin de içinde bulur.⁸³

Modern Türkiye'nin entelektüel hayatına bakıldığında ise Tanzimat dönemi temsilcilerinin neredeyse tamamı edebiyatçıdır. Bu durum doğal olarak fikir hayatımızda en başından itibaren edebiyatçılarımızın hemen hepsinin düşünce adamı olarak anlaşılmasına ve kabullenilmesine sebep olur. Tanzimat döneminin fikir adamı sayılan edebiyatçılar aynı zamanda modern siyasî ve toplumsal düşüncenin de öncülüğünü yaparlar. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin eserleri büyük oranda siyasî içeriklidir ve sosyal tenkitlerle doludur.⁸⁴

Namık Kemal'den sonra, siyasal süreçle uyum sorunu yaşayan bir diğer isim de Tefvîk Fikret'tir. Fikret, sadece II. Abdülhamit'in mutlak otoritesine değil, sonradan iktidara gelmesi için uğraş verdiği İttihat ve Terakki Fırkasının kimi baskıcı girişimlerine de karşı çıkar.⁸⁵ “Yiyin beyler yiyin tıksırıncaya kadar yiyin” ironisiyle, siyasal süreci işletenleri ve oportünist aydınları şikâyet eder. Servet-i Fünuncular içinde, dönemin siyasî figürleri ile uyum sorunu yaşayan sadece Tefvîk Fikret olmaz.

⁸² Kenan Akyüz, “Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. 12, S. 2, İstanbul, 1988, s. 599.

⁸³ Öztürk Emiroğlu, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasal Süreçte Şair ve Yazarlar”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 4, S. 13- 14, Yaz-Güz 2007, s. 150.

⁸⁴ Mustafa Gündüz, “Siyasal Muhalefet Aracı Olarak Edebiyat”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 4, S. 13- 14, Yaz-Güz 2007, s. 33.

⁸⁵ Alev Coşkun, *Devrimin İlk Karşıtları*, Cumhuriyet Kitapları Yayınevi, İstanbul, Temmuz 2012, s. 98, 99.

Hüseyin Siret'in Adıyaman'a, İsmail Safa'nın Sivas'a sürgün edilmesi de siyasal süreçle yaşanan uyumsuzlukların sonucudur.⁸⁶

1908 ihtilaliyle birlikte II. Abdülhamit'in siyasî uygulamalarının bitmesi sonucu edebiyat da o döneme kadar içte biriktirilen sözlerin bir anda kusulması şeklinde bir üretime sahne olur.⁸⁷ Bu bakımdan yazarlar, roman kahramanlarının yalnız iç dünyalarına ve sosyal hayatı yalnızca tasvir ederek anlatırlar.⁸⁸ Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnu* romanının kahramanlarından Adnan Bey'in yeğeni Behlül'ün babasının sürgün edildiğinin belirtilmesi ve bu sürgünle ilgili bir değerlendirmenin bulunmaması ise “susarak” mesaj vermeye bir örnek olabilir. Aydınların dayanılması güç sıkıntılar sonunda getirdikleri Meşrutiyet devri, Osmanlı tarihinin en talihsiz dönemlerinden birisi olur.⁸⁹ II. Meşrutiyet'in oluşan zemin ile ortaya çıkmaya başlayan yeni oluşumlardan biri de 20. yüzyılda istibdat dönemindeki matbuatı kontrol etme çabaları ile zor zamanlardan geçen aydın ve sanatçıların böylesi kaygan ve belirsiz bir zeminde eserlerini günlük siyasî ve toplumsal malzemelerin dışında tutma şeklinde ortaya konulacak bir tutum da abes değildir fakat örneğin Milli Edebiyat dönemi yazarları toplumu ve onun sorunlarını ele almakta daha baskın davranırlar. Toplumsal problem ve sıkıntılar bu dönem yazarlarının eserlerinde etkisini hissettirir. Bu tarz roman ve hikâyeler arasında, Refik Halit'in *Memleket Hikâyeleri*'nde olayların yaşandığı yerleri İstanbul'un dışına çıkararak sosyal sorunları daha geniş ve şartları değişik çevreler içinde ele almaya çalışılır.⁹⁰

Genç Kalemler hareketine kadar birkaç kişinin özel çabasından öteye gidememiş olan yalın dille ve heceyle şiir söyleme anlayışı ise Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında geniş kitlelerce özümсенir. Daha önce aruzla şiir yazan bir çok şair hamasi duyguların yoğunlaştığı şiirler yazmaya başlar. Bu tarz, I. Dünya Savaşı yıllarında ve Cumhuriyet devrinde özellikle Atatürk dönemi Türk edebiyatında yükseliştir.⁹¹ Bu tarza paralel eserler veren Orhan Seyfi Orhon, Enis Behiç Koryürek, Halit Fahri Ozansoy, Yusuf Ziya Ortaç ve Faruk Nafiz Çamlıbel gibi şair ve yazarlar mevcut iktidarın devrimlerini halka indirme ve benimsetme

⁸⁶ Emiroğlu, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasal Süreçte Şair ve Yazarlar”, s. 153, 154.

⁸⁷ Sezai Coşkun, “Edebiyatın Siyasetle İmtihanı, Tanzimat Sonrası Siyaset Edebiyat İlişkisi Üzerine Bir Çözümleme”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 4, S. 13- 14, Yaz-Güz 2007, s. 99.

⁸⁸ Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, s. 112.

⁸⁹ Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, s. 148.

⁹⁰ Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, s. 179.

⁹¹ Öztürk Emiroğlu, *Türkiye'de Edebiyat Toplulukları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016, s. 92, 93.

isteği doğrultusunda kendilerinden beklenen ve arzulanan girişimleri yapmayı amaç edindikleri için bu dönemde revaçtadırlar. Ömer Seyfettin, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun eserleri de dönemin siyasî yapısının edebiyat karşısında, edebiyatın da siyaset karşısında durduğu yeri gösteren örneklerdir.⁹²

1921'deki İnönü Savaşı'ndan sonra edebiyat dünyamıza giren Dergâh grubu ise aralarında sıkı bir dayanışma olmayan Yahya Kemal, Ahmet Haşim, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Fuat Köprülü, Halide Edip Adivar, Ruşen Eşref Üneydin, Abdülhak Şinasi Hisar, Falih Rıfkı Atay, Necmettin Halil Onan, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu; daha sonra Ahmet Kutsi Tecer ve Nurullah Ataç gibi isimlerden oluşur. Amacı, Millî Mücadele hareketini desteklemek ve Anadolu insanını bilgilendirmek olan dergi, İstanbul ve Anadolu basınının ikiye bölündüğü bir ortamda doğar. Bu dergi, Cumhuriyet'ten sonraki sanat ve edebiyat dergilerine liderlik etmesi bakımından önem arz eder.⁹³

Bununla beraber siyaseten bir eleştiri olmasa da inkılâpları işleyen bazı romanlar da sahnededir. Yakup Kadri, Reşat Nuri, Halide Edip ve daha birçok yazarın romanı siyasî sayılabilir. Özellikle inkılâpların yapılması sırasında karşılaşılan güçlüklerin erken eleştirilerinin romanlar aracılığıyla yapıldığı görülür. Siyasî uygulamaların siyaseten eleştirilmesi için 1950'ler sonrasını beklemek gerekir.⁹⁴

İnkılâpların benimsetilmesi hususunda CHP iktidarının Cumhuriyet'in kuruluşundan beri ıslahatları uygulamak ve desteklemek adına yarattığı toplumsal temel, değiştirmeye çalıştığı topluma kıyasla çok daha büyük bir dönüşümden geçer. Bu siyasi parti bir bakıma, Türkiye'de o dönemde yaşanan siyasal dönüşüm ve reform hareketine eşlik eden düşünce akımlarının, çatışmaların, özlemlerin ve hoşnutsuzlukların bir yansıması ve somut hâli olarak görülebilir.⁹⁵

Cumhuriyet'in kuruluşu ve 1925-1928 arası devrimler de Türkiye'nin kültürel gelişimiyle edebiyatında yeni bir çılgır açar. Devlet, kültürel hayatı yine kendi yenilikçi görüşlerine göre yönetmek için devrededir.⁹⁶ Hakim olan devlet anlayışı,

⁹² Coşkun, "Edebiyatın Siyasetle İmtihani, Tanzimat Sonrası Siyaset Edebiyat İlişkisi Üzerine Bir Çözümleme", s. 101, 102.

⁹³ Emiroğlu, *Türkiye'de Edebiyat Toplulukları*, s. 100, 102, 105.

⁹⁴ Gündüz, "Siyasal Muhalefet Aracı Olarak Edebiyat", s. 42, 43.

⁹⁵ Kemal Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015, s. 42.

⁹⁶ Kemal Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962, s. 29, 30.

verilecek olan eserlerin daha çok halkın sorunlarını anlatan, halka inen biçimlerde olmasıdır:

Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilanıyla, edebiyatın gelişimi için yeni bir siyasal, ekonomik, kültür ve eğitim çerçevesi oluşturulur. 1913-1920 arası sosyal hayatta hakim olan fakirlikle beraber bağımsızlığı kaybetme endişesi 1922’de dağılmaya başlar ve kurtuluş zaferiyle taçlanarak yerini olumlu bir psikolojiye bırakır. Edebiyatın bu dönemde de siyasal bir unsura dönüştüğü ve yeni devlet yönetimini halka tanıtıcı bir fonksiyona büründüğü görülür. Buna göre edebi eserler okullar başta olmak üzere halka cumhuriyet fikirlerini aşılama öncelikli bir rol oynamalıydı. Şiir, kısa hikâye ve romanların konusu Türk insanlarının köylerde, kasabalarda ve şehirlerdeki gündelik yaşamı, sorunları ve özlemleriyle ilgili olmalıydı. Edebiyattaki halkçılık bütün sosyal gruplar arasında organik ve eşitlikçi bağların kurulmasını gerektiriyordu.⁹⁷

Organik ve eşitlikçi bağların kurulması mücadelesi verilirken “savaşan edebiyat” yine sahnede olmaya devam eder. Savaş bu kez cephede değil, toplumun zihninde verilir. Kurulan yeni rejimin, toplumsal katmandaki zihinsel dönüşümünün gerçekleşmesi edebiyatçılardan “yardım” beklenir. Yakup Kadri ve Behçet Kemal Çağlar gibi bir çok yazarın eserlerinde bu zihinsel dönüştürmenin çabaları görülür. Bu eserlerde bir yandan eski yönetim kötülenmekte bir yandan da Cumhuriyet’in faziletleri anlatılmaktadır. Mesela, Yakup Kadri’nin *Ankara* romanında, Mütareke döneminde İstanbul, *Sodom ve Gomore*’de anlatılandan daha fecidir. Bu durum Mithat Cemal Kuntay’ın *Üç İstanbul*, Refik Halit’in *İstanbul’un İç Yüzü*, Attila İlhan’ın *Dersaadet’te Sabah Ezanları* romanlarında ve başka metinlerde İstanbul benzer şekilde anlatılır.

Cumhuriyet’in heyecanı, bazı edebiyatçılara öylesine siyasî şiirler yazdırmış; onları edebiyattan öylesine uzaklaştırmıştır ki, mevcut yeteneklerinin ortaya çıkmasının dahi önüne geçmiştir. Behçet Kemal, Atatürk’e olan muhabbeti ve Cumhuriyet’i anlatma heyecanı nedeniyle bu kalemlerden biridir.⁹⁸ Yine Cumhuriyet’in onuncu yılında edebiyatçılarla Maarif Vekaleti arasındaki bir tartışma da bu dönemde edebiyatın siyasî iradeyle ilişkisini gösterir. İnkılâpların övgüsünü anlatan eserler yazmaları karşılığında yazarlara para teklif edilir.⁹⁹ Bu devirde oluşmakta olan “edebiyatın daha çok Cumhuriyet edebiyatı olarak kimlik kazandığı,

⁹⁷ Kemal Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 192.

⁹⁸ İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 48.

⁹⁹ Coşkun, “Edebiyatın Siyasetle İmtihani, Tanzimat Sonrası Siyaset Edebiyat İlişkisi Üzerine Bir Çözümleme”, s. 103.

dolayısıyla Cumhuriyet ideolojisinin sahip olduğu niteliklerin dolaylarında kurulduğu söylenmelidir.”¹⁰⁰

Tanzimat sonrası toplum için sanat yapma görüşü birinci plâna çıkıp, düz yazı türleri gelişince, siyasal ortamı yönlendirip devlet aygıtında görev yapanlar ile edebiyatçılar arasında siyasal sürecin işleyişine karşı çıkış veya bu sürece katılmak boyutunda farklı bir durum ortaya çıkar. Yeni türlerde eser veren edebiyatçılar ile siyasal sürecin aktörleri arasında bu türlerde işlenen konular yüzünden daha önceki devirlerde görülmedik oranda uyum problemleri yaşanır. Edebiyatçılar artık, siyasal iktidarın yaptıklarını daha fazla eleştirebilmekte ve yeni tekliflerde de bulunmaktadır. “Padişahımız efendimiz bilir” kabulüne karşılık, artık “uygun olanı ben de bilirim” demeye başlarlar.¹⁰¹ Cumhuriyet’in ilânından sonraki edebî oluşumların özellikle de Garip ve İkinci Yeni hareketlerinin kimi şair ve yazarları bu görüşü benimserler. 1950 ve sonrası dönemin Demir Özlü ve Ferit Edgü gibi yazarları için de bu kuvvetle geçerlidir.

Şu veya bu nedenle “gelenekle ilgilerini kesen çoğu Cumhuriyet devri şairleri ve yazarları, dünyadaki bütün yeni akımları izleyerek, Türkçede de onların benzerlerini yaratmaya çalışmışlardır.” Cumhuriyet dönemi, hiç kuşku yok ki, modernleştirici bir ideoloji, yani bir “eksik bilinç” olarak özellikle de 1930’lardan başlayarak edebiyata hem doğrudan hem de dolaylı yoldan “müdahale” etmiştir. Bu devir sanat ve edebiyat anlayışı daha önce de belirttiğimiz üzere ülkede yaşanan siyasal, sosyal ve kültürel alanlardaki toplumsal değişme ve dönüşümlerle yakından ilişkilidir.¹⁰²

Bu akımlarla birlikte, artistik olmayan amaçlara karşı yeni bir edebiyat akımı daha doğar ve ötekileri bastırarak gelişir. Bu yeni akım, Cumhuriyetin hayat kavramlarını, yenilikçi amaçlarını kabul edip, biçimciliğe ve sanatı sınırlayan her şeye karşı çıkar. İçinde bulundukları edebiyattan yakınlıkla birleşen yedi arkadaşın meydana getirdiği bu topluluk, “Yedi Meşaleciler” adını alır.¹⁰³ Bu isimler, Sabri Esat Siyavuşgil, Yaşar Nabi Nayır, Muammer Lütfi Bahşi, Vasfi Mahir Kocatürk,

¹⁰⁰ Hasan Bülent Kahraman, “Cumhuriyet Edebiyatı Epistemolojisi: Kısıtlamalar ve Bir Yaklaşım Önerisi”, *Varlık, Edebiyat ve Kültür Dergisi*, S. 1109, Şubat 2000, s. 46.

¹⁰¹ Emiroğlu, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Siyasal Süreçte Şair ve Yazarlar”, s. 149, 150.

¹⁰² Adem Çalışkan, “Ana Çizgileriyle Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Teorik Bir Yaklaşım (1923-1960)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 3 /10 Winter 2010*, s. 143, 144.

¹⁰³ Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 35.

Ziya Osman Saba, Cevdet Kudret Solok ve Kenan Hulusi Koray'dır. Bu grubun asıl gayeleri, birbirlerinin tekrarı hâline gelen ve köhnemeye başlayan toplumsal meselelerin sunumu değil, salt sanatın aşkıdır. Onlara göre gerçek bir sanat eseri meydana getirmek canlılık, samimiyet ve yenilik işidir.¹⁰⁴ Olcay Öner toy, topluluğun kısa süreli ve istikrarsız olmasını geçici olduğunu düşündüğü gençlik heyecanı ve edebiyat tutkusuna bağlar: “Bu nedenlerle edebiyatımızda bir akım başlatamayan, bir okul niteliği kazanamayan topluluk, edebiyatımızın o yıllarda aksayan yönlerine dikkat çekip, edebiyat dünyasında gençlerle de ilgilenmek gerektiğini ortaya koyarak yankı uyandırır.”¹⁰⁵ Toplumun aksayan yönlerine dikkat çekmek için bir mücadeleye koyulan topluluk yazarları, grubun kısa ömürlü olması sebebiyle bu amacına ulaşamaz.

Bu yıllarda Türkiye'nin heyecan verici yeni bir politik inanca ihtiyaç duyduğunu savunan CHP iktidarı, bu inanç sayesinde toplumun yeni rejimin yanında harekete geçmesi ve böylece rejimin devamlılığı sağlanmış olacağını hesaplar.¹⁰⁶ 1931'de kurulan Halkevleri topluma çağdaş bir kültür anlamı aşılama adına sanat, edebiyat, tiyatro ve diğer yaratıcı çalışmaların desteklenmesi işlevi ile hareket eder. İktidarın rejimi aşılama ve halka bunu yayma hamlelerinden biri olan Halkevleri, geçmişe sırtını dönüp her alanda yenileşmeyi kabul etmek için Batıya çevrilmiş Cumhuriyet'in kültürel siyasetini belirler. Geçmişle bağları koparmak ve kültürel esinini Batı'da aramak için Latin alfabesi kabul edilir. Milliyetçi, gerçekçi-kafalı, durmadan ilerleyen, bilime, tekniğe ve sanata yaslanan yeni bir toplumun, insan varlığının ahlaki ve ruhi yanlarını çiğnemeyen ve bununla beraber materyalist bir dünyanın önemini kavrayan bir topluma dönüşümünü desteklemektir. Bu amaca göre edebiyatın ana sorumluluğu, toplumun devrimci ve artistik bir biçimde eğitilmesidir.¹⁰⁷ Desteklenecek edebiyat eserleriyle Halkevlerinde sahneye konacak oyunlarda şu özelliklerin bulunması gerektiği belirtilir:

Hususiyle millet ve vatan sevgisini, inkılapçılık heyecanını kuvvetlendirecek eserler; Türk tarihinin büyük anlarını yaşatan, milli mücadelenin kahramanlıklarını anlatan, memleketin büyük şehirlerini, kasabalarını, köylerini, tabii güzelliklerini tasvir ederek aynı, ayrı her köşesini tanıtan ve sevdiren, taassubun, batıl itikatların, fena göreneklerin çirkinliklerini ve gülünçlüğünü

¹⁰⁴ Emiroğlu, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Siyasal Süreçte Şair ve Yazarlar”, s. 128, 130.

¹⁰⁵ Olcay Öner toy, “Cumhuriyet Döneminin İlk Edebî Topluluğu: Yedi Meşaleciler”, *Türkoloji Dergisi*, Ayıbasım, C. 9, nr. 1, 1993, s. 49.

¹⁰⁶ Karpat, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, s. 57.

¹⁰⁷ Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 30.

ortaya koyan, ahlak yüksekliğini her sahada güzel örneklerle gösteren, Halkçılık sevgisi aşıl原因 ve ruhları o büyük yola yönelten yazılar.¹⁰⁸

Bu amaç dâhilinde Kemalizm'i "siyasi sahada kalmayan", topyekûn bir ekonomi-politik ve sosyal program olarak doktrinleştirme iddiasının ve sol-Kemalizm'in bayraktarı ise *Kadro* dergisi olur. Bu dergi, inkılâbın ideoloji açığını takviye etme misyonunu üstlenerek çıkar.¹⁰⁹ Başlıca amaç, ülkenin gerçeklerine göre, Cumhuriyet için toplumsal-siyasî bir felsefe kurmaktır. Yayımcılardan biri olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu -köyün yoksul hayatını anlatan güçlü *Yaban* romanının yazarı- edebiyatı toplumsal, milliyetçi anlamına gelen devrimci bir amaca doğru götürmek ister ancak *Kadro*, Kemalizm'e gösterdikleri muhalefet ve "aykırı" solcu eğilimleri olduğu için 1935'te kapatılır.¹¹⁰ İktidar baskısı sonucu derginin tutunamayarak kapatılması iktidarın kendi ideolojilerinden olmayanlara "var olma" şansı tanımadığının açık göstergelerinden biri olur.

İktidar partisinin bu minvaldeki bir başka uygulaması, 1940'lı yıllarda gerçekleşir. Sağ ve sol eğilimli dergiler arasındaki zıtlıkların yoğunlaşmasıyla Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ideolojik kökenli olaylar çıkması sonucu, II. Dünya Savaşı gerekçe gösterilerek İnönü hükümetince bütün fikir hareketleri dondurulur.¹¹¹

Çağdaş Türk edebiyatının, ülkenin daha uygar, daha batılı olma hedefini gerçekleştirme çabası adına sıkı sıkıya bağlı duruma gelmesi, yeniliklerin köklenip yayılması için bir araç ödevini görür. Fakat bu dönemin en büyük edebiyatçıları, ünlerini yazılarının edebî değerlerinden daha ziyade edebiyat kisvesi altında açıkladıkları, toplumun kaderine bağlı siyasî ve toplumsal görüşlerden almışlardır.¹¹²

Türk edebiyatının, siyasî ve toplumsal görüşlerin etkisi altında oluşturulan eserleri Millî Edebiyat döneminde belirgin olsa da bu dönemde de Türk sosyal hayatının ve sorunlarına biraz daha eğilim gösteren eserler ortaya konulur. Ömer Seyfettin'in hikâyeleri gibi, milliyetçiliği normal bir sosyal davranış olarak

¹⁰⁸ Çilem Tercüman, "Ülkü Mecmuası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, S. 7, 2006, s. 566.

¹⁰⁹ Tanıl Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 159, 160.

¹¹⁰ Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 33.

¹¹¹ Nejat Bozkurt, *Felsefe Işığında Arayışlar*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 90, 91.

¹¹² Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 21.

yaşatanların; Halide Edip'in *Yeni Turan* ve Ahmet Hikmet'in *Gönül Hanım* romanları gibi, milliyetçiliği siyasî bir ideoloji olarak görenlerin; yine Halide Edip'in İstiklâl Mücadelesini canlandıranların; Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak*'ı gibi, Türk yaşayışının Tanzimat'tan başlayarak üç nesil boyunca geçirdiği sosyal değişiklikleri tasvir ve tahlil edenlerin de yer aldıkları göz önüne alınırsa, romancılığın ve hikâyeciliğin de bu devirde Türk sosyal hayatını ve sorunlarını ne kadar çeşitli yönlerden ele aldığı anlaşılır. Bu roman ve hikâyelerde ferdin hayatından sosyal hayata geçişin ve tema bakımından da sosyal konulara doğru bir ilerleyişin başladığı da görülür.¹¹³ Bu somut kaynaklar vesilesiyle Türkiye'nin sosyal tarihini yazacak olanların ilk sağlam ereği şüphesiz ki edebiyat olacaktır.¹¹⁴ Yine denilebilir ki Türk edebiyatının içinde bulunduğu durum, onun kendine has orijinal bir gelişme göstermesini sağlayan çeşitli siyasî, toplumsal, kültürel kuvvetler bilinmeden anlaşılamaz.¹¹⁵

Çeşitli siyasî ve kültürel kuvvetlerin etkilerinin eserlerinde belirgin olarak görüldüğü toplumsal akımın en ucunda ise iki güçlü yazar Nazım Hikmet ile Sabahattin Ali vardır. Nazım, Mayakovski örneğinde ihtilalci şiirler yazar; basit kelimeler kullanmakla Türkçenin ne güçlü bir dil olabileceğini gösterir. Sabahattin Âli yeni bir anlatımla hikayeler, romanlar yazıp Anadolu'yu ve meselelerini gerçekçi bir biçimde gözler önüne serer. Cumhuriyet'in sadık koruyucuları olmalarına rağmen bu iki yazarda da sınıf farklarına büyük bir eğilim vardır.¹¹⁶ Bu çerçevede Nazım Hikmet Ran ve Sabahattin Ali'nin, sosyal adaletsizliğe yönelik devlet politikasını eleştirdiği açıkça görülen eserlerindeki ideolojileri sebebiyle soruşturmaya tabi tutuldukları ve zaman zaman tutuklandıkları görülür.

Devlet, Batı kültürüne açılan yolda ön ayak olup bunu engellemek isteyen kuvvetleri gereğince denetlemiş olsa da toplumu yeni düşünceleri istediği gibi benimsemesinde çok nadiren de olsa "serbest" bıraktığı da olmuştur.¹¹⁷ Bütün bu gelişmelerin yanında 1940 yılına kadar Türk edebiyatında büyük bir eksiklik de göze çarpar. Halkevleriyle dergilerin köy problemlerini tartışma yolundaki bütün çabalarına rağmen köyü temsil eden birinin bu çalışmalara doğrudan doğruya

¹¹³ Akyüz, "Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı", s. 180.

¹¹⁴ Karpaz, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 10.

¹¹⁵ Karpaz, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 25.

¹¹⁶ Karpaz, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 33, 34.

¹¹⁷ Karpaz, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 40.

katıldığı söylenemez. Köy edebiyatı, gerçek manasıyla 1940'ta kurulan Köy Enstitüleriyle başlar.¹¹⁸ Köy Enstitülerinin oluşturduğu ortam ile Yaşar Kemal, Orhan Kemal, Fakir Baykurt ve Kemal Tahir gibi yazarlar toplumsal sorunları ağa-köylü çatışmalarını çıplak gözle ortaya koyar.

Özellikle Yaşar Kemal'in, *Dağın Öteki Yüzü* üçlemesi, (*Orta Direk*, *Yer Demir Gök Bakır*, *Ölmez Otu*) insanı mitolojik bir varlık olarak tanımlar. İnsan varoluşuna ilişkin kararını ancak baskılı ve bunaltılı anlarında verir. Seçim yapmak dolayısıyla sorumluluk almak için uygun zemini yoklar ve düş dünyasına sığınır. *Orta Direk*'in önsözü bunu açıkça ortaya koyar:

İnsanoğlu sıkıştıkça, zorluklarla karşılaştıkça yaratmış, zorluklardan böylece kurtulmuştur. Doğanın katı gerçekleri çok ağır bastığında da, kurtuluş umudu kalmadığında da yaratıcılığını geliştirmiş, kendisine bir düş, bir mit, bir efsane dünyası kurmuştur. Eğer insanın bir düş, bir efsane yaratma niteliği olmamış olsaydı belki de insanoğlu olmazdı. Bu düşüncelerden yola çıkarak öyle tanımlayabiliriz. İnsan mit yaratan bir mahlûktur. Ve insanın arayıp da bulamadığı çok yerde bir düş, bir mit dünyası yaratıp ona sığınması vardır. İşte ben bu üçlüde başı dara gelmiş insanların kendilerine düş dünyaları kurup o dünyaya sığınmalarının ağır, yaşanılmaz dünyalarından, gerçeklerden kaçışlarının hikâyesini anlatmağa çalıştım.¹¹⁹

Edebiyatta anlatılan aydınların çoğu kararsızdır. Hepsi değişik derecede devrimlerin etkisi altında kalmış, kendi geleneksel kültürlerinden ayrılmış ve Batı'ya ulaşmadan bir noktada duraklamışlardır. Yine de en büyük topluluğu, iki uç ortasında kalan ve ikisine de katılmayanlar büyük durgun bir kitle oluşturur.¹²⁰ İki uç ortasında kalıp bir "üçüncü yolu" tutturma heveslisi hareketlerden birisi önce de belirttiğimiz gibi Garip hareketidir.

Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat Horozcu ve Melih Cevdet Anday, o yıllarda savundukları şiir görüşünü ortaya koyan şiirlerinin bir kısmını *Garip* (1941) adıyla yayımlamaya başlar. Kitaptaki "Bu kitap, sizi alışılmış şeylerden şüpheyi davet edecektir" cümlesi , geleneklerin dışında, yerleşik anlayışlara meydan okuduklarını duyurmaktadır.¹²¹ Behçet Necatigil, Garipçilerin yaptıklarını bir yenilik saymaz. Ona göre, Garip dönemi şiirleri, büyük ihtiraslar, hayaller taşımayan, bu tür sarsıntıların uzağında, içlenmeleri bile sathi ve küçük şeyler yüzünden; iç dünyalarını zenginleştirmeye vakitleri ve kabiliyetleri olmamış kişilerin aylak, boş dolaştıkları

¹¹⁸ Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 38.

¹¹⁹ Yaşar Kemal, *Orta Direk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

¹²⁰ Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, s. 57.

¹²¹ Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, s. 82.

bir lunapark görünümündedir.¹²² İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bir ortamda yerleşik anlayışlara meydan okuyarak tüm sarsıntıların uzağında bir yer edinmeye yönelip var olmaya çalışan Garip hareketi yazarları bu dönemde edebî dünyada seslerini duyururlar.

1941'den itibaren başlayan Garip hareketinin ve takip eden yıllarda çeşitli dergi ve mecmualardaki yazılarıyla adından söz ettiren İkinci Yeni hareketi şairleri de tıpkı 1950 kuşağı olarak tabir ettiğimiz Demir Özlü, Tezer Özlü, Orhan Duru, Ferit Edgü, Bilge Karasu da Yaşar Kemal gibi "kendi başının çaresine bakmayı yeğleyen", angaje olmayı seçmeyen yazarlardır. 1939'da başlayıp 1945'te son bulan İkinci Dünya Savaşı'nın savaşı fiilen deneyimleyen Batı toplumlarının bir ferdi olan yazarların bunalım, umutsuzluk, geleceğe olan güven kaybı vb. birçok olumsuz duyguyu yaşamış olmanın oluşturduğu psikoloji eserlerine de yansır. "Var olma" savaşı aynı zamanda psikolojik de bir savaştır. Bu büyük savaşa fiilen dâhil olunmamış olsa da yokluk, kıtlık gibi türlü sefaleti yaşayan Türk toplumunun yazarları, Sartre, Camus gibi yazarların bu etki sonucu yazılmış olan eserlerinden çeviriler yoluyla istifade ederek çareyi toplumun değerlerine bağlı olarak kalınan bir toplumsal statüyü ve devlet ideolojisinin dayattığı prangalardan kurtulmayı veya uzak kalmayı hedefi olarak gören "birey" ile tanışırlar.

Çoğunlukla devletin hâkim ideolojisine uygun eserler vermeyi seçmeyen bilhassa 1950 kuşağı yazarları da kimi Garip şairleri gibi eski edebiyat geleneğini reddeder. Bunun yanında çoğu zaman onlar kadar kendilerini toplumsal olaylardan soyutlama imkânına erişemediklerinden dolayı ise içlerine kapanırlar. Gerek edebî geleneklerden gerekse devletin kendilerine olan bakış açısından dolayı çeşitli cezalara da çarptırılan aydın ve sanatçılar bu dönemde bunalım ve sürgün edebiyatının yeni nesil örneklerini verirler. Bilhassa 1950 kuşağı yazarları kendilerini toplumdan, yeni bir ülkeye gönüllü veyahut zorunlu olarak soyutlamak suretiyle uzak kalmalarına rağmen toplumsal olayların etkilerinin dışında kal(a)mayarak bunları eserlerine konu ederler. Dolayısıyla aynı zamanda roman ve hikâyelerde 1938-1945 yılları arasında Türkiye'nin bulunduğu siyasî ve sosyal durum da yoğun olarak işlenir. Bu yıllar arasında mesele aç, sefil ve bitap düşmüş halkın da var olduğu, bu ahvalin kitlelere de duyurulması meselesidir. Türkiye'de günlük yaşamın bir parçası

¹²² Behçet Necatigil, "Garipçiler", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C. 3, 1979, s. 285, 286, 287, 288.

hâline gelen savaş ortamı, parasızlık ve gittikçe artan fakirlik, gıdasızlık, ilaçların dahi karaborsaya düşmesi beraberinde sağlık problemlerini de çağırır. Beden sağlığı ile birlikte ruh sağlığının da zedelendiği bir nesil ortaya çıkar.¹²³

Oktay Akbal'ın “Önce Ekmekler Bozuldu” hikâyesinde savaşla birlikte İstanbul'da ve bu şehrin insanların ruhsal durumlarının bir portresi ortaya konulur. Savaş öncesinin güzel olan şeylerden zevk alan, huzurlu, hayalleri olan insanları, içine kapanan, sinirli, bencil ve huzursuz tiplere dönüşür:

İnsanlar kitle halinde olduğu gibi, kişi olarak da başkalaştılar. Mesela savaştan önce bir insan işine gitmek için tramvay caddesine çıktığı zaman ilk olarak gökyüzüne bakar, mavi olduğunu görünce sebepsiz bir sevinç duyar, vakti varsa ağaçlar altından yürümeyi düşünür, adımları kaldırımlarda gezerken birtakım hayaller kurardı. Şimdiyse insanlar göğün mavi ya da siyah olmasına aldırış etmiyorlardı. Hepsi yalnız kendini düşünüyordu. Hayal kurmak artık geçmişte kalmıştı. Savaş zaten önce hayalleri yok etti.¹²⁴

Savaş sırasında parasızlık ve bakımsızlık ve ortaya çıkan sağlık problemleri savaş sonrasında da sürer. Açlık, yetersiz beslenme ve soğuğa mahkûm olmak Türk insanının bedenini çürütmüştür.¹²⁵ Bu durumu Rıfat Ilgaz *Sarı Yazma*'sında şöyle anlatır:

İkinci Dünya Savaşı sona ermişti ama, kırım da kıyım da sürüp gidiyordu. Bakımsız, ilaçsız, yoksul bir dönem geçiren genç kuşak, verem gibi uzun süren bir hastalıktan kurbansız kurtulamayacaktı. Çektiklerinin sonucu sergileniyordu bu yıllarda. Gençlik uzun çileli bir askerlik dönemi geçirmişti. Köy Enstitüleri gençler yağmurda, karda kendi okullarını kendileri yapmışlardı. İşçiler besinsiz bir üretim dönemi atlatmışlardı.¹²⁶

Dolayısıyla bir aydın “sadece belirli bilgilere sahip bir kimse değil, düşünceyi bir çeşit itiyat hâline getiren bir şahsiyettir. Aydın başkalarından önce kendi kendisine karşı hür olan insandır. Onun için hakikat en üstün kıymettir. Bunun içindir ki o insanı, fikirleri, menfaat, propaganda, mevki, prestij değil, hakikat zaviyesinden ele alır.”¹²⁷ Bu alışkanlık ve özgür olmaya verilen değer ile kendi var oluşlarını ilân etmek amacıyla olan aydınlar, topluma da bu hususta mesaj vermiş olurlar. Oktay Akbal ve Rıfat Ilgaz da dönemin Türkiye'sinin içinde bulunduğu durumu tüm

¹²³ Alev Sınar Çılgın, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s. 31.

¹²⁴ Oktay Akbal, “Önce Ekmekler Bozuldu”, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 15.

¹²⁵ Çılgın, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, s. 144.

¹²⁶ Rıfat Ilgaz, *Sarı Yazma*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1992, s. 288.

¹²⁷ Mehmet Kaplan, *Büyük Türkiye Rüyası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s. 247.

çıplaklığı ile tasvir ederek bu üstün kıymeti verdiklerini gösterirler. Savaşın yarattığı psikoloji Akbal ve Ilgaz gibi dönem yazarlarına “sefil” halkın yanında olmayı amaç edinen eserler verdirirken bir taraftan da İkinci Dünya Savaşı’nın oluşturduğu buhran ve sonraki süreçlerde darbe ve muhtıralar gibi olaylarla oluşan kaos ortamı sonucu iyiden iyiye “bunalan” aydın ve sanatçılar çareyi, toplumun sorunlarını ifade eden ve çözümler bulmayı amaçlayan eserler vermekte aramaktan uzaklaşırlar. İçine kapanıp tekilleşen bireyi ve onun psikolojisini önceleyen eserleri yazmaktan uzaklaşırlar.

CHP’nin 1923’ten itibaren 20 yıl boyunca devrimci değişimlerinin yol açtığı bütün maddi ve fiziksel sıkıntılar altı yıllık savaş durumundan önce zaten yeterince ciddi olan yabancılaşma, artık kırılma noktasına kadar gerilmiştir.¹²⁸ Kırılma noktasına gelen yabancılaşma ile toplumdaki huzur ve sükûn ortamının neredeyse olmayışı toplumun tüm kesimlerini olduğu gibi aydınları ve sanatçıları da olumsuz anlamda etkilemesi olası bir durumdur.

Bütün bunlarla beraber savaş koşulları içinde de olsa başarısız ekonomi politikaları halkını karaborsaya ve sefaletle mahkûm etmesi, iktidarda bulunan CHP için sonun başlangıcı olmaya başlar. İkinci Dünya Savaşı’nın yarattığı sıkıntılar, muhalif seslerin artması sonucu 1946’da Demokrat Parti kurulur ve 1950 seçimlerini kazanarak iktidara gelir.¹²⁹

DP’nin iktidara geldiği yıl içinde, Nâzım Hikmet’in de yararlandığı bir genel af yasasıyla CHP döneminde işlenen bütün suçlar affedilir ve basın yasasında demokratikleştirici düzenlemeler yapılır. DP hükümetinin temel hedefi, burjuvazinin önünü açan düzenlemeleri gerçekleştirmektir. Demokrat Parti ile birlikte yazarların ve sanatçıların devletle olan ilişkilerinde de önceki döneme göre çarpıcı değişimler fark edilir.

Başbakan Adnan Menderes’in temel uygulamalarından biri, iki dünya savaşı arası buhran konjonktürünün yokluk ve tutumluluk devrinin ardından kalkınma-zenginleşme iştahını körüklemesi ve ekonomik girişimciliğin önünü açmasıdır.¹³⁰ Dönemin ilk yıllarında tarım başta olmak üzere bütün kesimlerde önemli gelişmeler yaşanır. Tarıma bir yandan alet ve makine girişi, bir yandan da gübre kullanımının

¹²⁸ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1992, s. 25.

¹²⁹ Mahfi Eğilmez, *Değişim Sürecinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018, s. 41.

¹³⁰ Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, s. 539.

artması üretimi büyük ölçüde arttırarak ekonomik büyümeyi hızlandırır.¹³¹ Dolayısıyla tek parti CHP döneminin kendilerini açlık ve sefaletle mahkûm etme noktasına kadar getirmesinin ardından toplum bir rahatlık elde eder ve refahını geri kazanmaya başlar. Fakat DP de bir süre sonra özellikle de 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren eleştirilere ve muhalif fikirlere yönelik baskısını büyük ölçüde arttırır ve bu baskı ortamı düşünce tarzı, yaşam biçimleri, dolayısıyla kültür ve sanat etkinlikleri üzerinde etkili olur.¹³²

Cumhuriyet devrimleriyle oluşan aydınlanmacı ideolojiyi içselleştirmiş aydın çevreler, yazarlar ve sanatçılar, büyük demokratik vaatlerle iktidara gelen DP'nin önlerini açacak gelişmeleri hayata geçirmek bir yana dursun, birkaç yıl içinde anti-demokratik tutumlar sergilediğini görürler.¹³³

Feroz Ahmad'a göre, çoğunluk partisinin hizmet ettiği halktan yetki aldığı anlayışı DP'lileri, önceki dönemde CHP'nin yaptığı gibi tüm devlet kurumlarını ve aydın zümresini tekeline alma ve kendi amaçları için kullanma hakkına sahip oldukları düşüncesine kadar götürür. Bu tutumun bir sonucu olarak DP'liler, bu politikadan etkilenen ve geniş anlamda aydınlar olarak sınırlandırılabilen unsurların güven ve desteğini yavaş yavaş yitirmeye başlarlar.¹³⁴

DP'liler muhalefetin propagandasını hiç dikkate almaz ve 8 Mart 1954'te hükümet Basın Kanunu'nu da değiştirip yazıları devletin siyasî ve malî prestijini sarsan ya da vatandaşların özel yaşamlarına tecavüz eden gazetecilerin cezalandırılması hükmünü yasaya koyar. Bu durum iktidarın aydın ve sanatçıların "özgürlüklerine" karşı yapılmış bir kısıtlamadır. Dahası, iktidar partisi kendisini destekleyenleri maddi olarak ödüllendirecek bir konumdadır.¹³⁵ Görüldüğü gibi bu dönemde de mevcut iktidar, ideolojisini halka yaymak için bu yola başvurur. Bu durum, toplumun bir kısım aydın kesimi tarafından sorun teşkil etmeyecek durumdayken kendisine ve edebiyata karşı sorumlu olduğunu hisseden aydınlar tarafından yine derin bir kaygı ile karşılanması olasıdır.

¹³¹ Eğilmez, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, s. 143.

¹³² Jale Özata Dirlikyapan, *Yazınsal Kavrayışta Köklü Bir Değişim: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı*, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, Ankara, Ağustos 2007, s. 8.

¹³³ Dirlikyapan, *Yazınsal Kavrayışta Köklü Bir Değişim: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı*, s. 9.

¹³⁴ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 68.

¹³⁵ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 75.

Bu sıralarda meydana gelen 6-7 Eylül İstanbul olayları da Türk kentlerindeki bastırılmış gerilimleri açığa çıkarır. Lise ve üniversite öğrencilerinin bu örgütlü gösterisi kendiliğinden bir kargaşaya, İstanbul'da şehrin göreceli olarak lüks ve zenginleri arasında zar zor geçinen köy kökenli ayakkabı boyacıları, hamallar, apartman kapıcıları ve dilencilerin isyanına dönüşür. Hükümet, açıkça sarsılır ve hemen İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan eder.¹³⁶

1956 yılı ise, iktidar partisinin demokratik kurumları yok ettiği, Türkiye'nin demokrasiden uzaklaştığı yıl olur.¹³⁷ Demokrasiden uzaklaşma hamlelerinin sonucu olarak iktidarla toplumun bazı kesimlerinin arası hızla açılmaya başlar.

1959 yılı ise, Türkiye'deki demokrasi açısından felaket bir yıldır. Demokratik bir rejimin vicdanı ve bekçisi olarak değerlendirilen basın için, daha önceki yıllara oranla daha çok gazetenin kapatıldığı ve gazetecinin hapsedildiği bir mahkemeler ve sıkıntılar yılı olur.¹³⁸ Bu da yine özgürlük ve demokrasiye vurulan ağır darbelerden birisi olarak görülebilir.

Atatürk ilkelerinin yorumunda ve inkılaplarının uygulanmasında DP'nin farklı yaklaşımları, Halk Evleri ve Köy Enstitülerinin kapatılması, Basın ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu gibi hususlar üzerinde iktidar-muhalefet kavgalarının yoğunlaşması, özgürlüklerin kısıtlanmasına da arkasından bir ihtilâl yapılmasına sebep olur. Kaoslarla dolu olan on yıllık süreç, 1961'de Başbakan Menderes ile iki bakanın asılması ile “şimdilik” sonlanır. Bu idamlar Türk demokrasi tarihinde olduğu kadar toplum hafızasında da kapanmaz gedikler açar.¹³⁹

Türkiye'de aydın ve sanatçılar, 1950-60 yıllarında gelenekle mücadele eden, geçmiş eleştirel bir gözle değerlendiren grup olarak nitelenirler. Türkiye'nin yanı sıra dünyadaki siyasal ve toplumsal gelişmelerin de etkisiyle değişmeye yüz tutan anlayışlara ters düşmemek için geleneğin izinden gidilerek “kurumsallaşmış” olan sanatın ve edebiyatın “dışında” yeni anlayışlar da filizlenmeye başlar.¹⁴⁰ Dolayısıyla 1950-1960 arası dönem, sanatçıların bir yandan da özgün ve bağımsız olmayı daha güçlü bir şekilde önemsemeye başladıkları bir dönem olmuştur. 1950'li yılların bu

¹³⁶ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 82.

¹³⁷ Alp Kuran, “Kapalı İktidar”, *The Economist*, London, 1962, s. 139.

¹³⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, s. 95.

¹³⁹ Emiroğlu, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasal Süreçte Şair ve Yazarlar”, s. 114, 115.

¹⁴⁰ Dirlikyapan, *Yazınsal Kavrayışta Köklü Bir Değişim: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı*, s. 19.

hareketli ve tartışmalı ortamı içinde yenilikçi eğilimlere sahip sanatçıların vardığı en önemli aşama üslupta kişisel özgürlüktür.¹⁴¹

Üslupta kişisel özgürlüğü ortaya koyma noktasında önemli aşama kaydedilen 60'lı yıllar, solun popüler ideolojik motiflerinin de biçim kazandığı dönemdir. 1960'lar ve 70'ler düşünsel iklimi solun hegemonyası altında biçimlenir. 60'ların sol havasının en görünür yüzü, yoksulluk ve adaletsizlik temalarının popüler kültürde hızla yayılmasıdır. Talip Apaydın, Fakir Baykurt, Mahmut Makal, Yaşar Kemal ve Orhan Kemal ile 50'lerde ve 60'larda son derece bol ürün veren toplumcu gerçekçi edebiyat, ülkedeki yoksulluk ve eşitsizliğin canlı tasvirlerini yaparak, bu görünürlüğe katkıda bulunur.¹⁴²

1954'ten başlayarak, *Yeditepe* (1950), *Yenilik* (1952), *Salkım* (1954), *Şimdilik* (1955), *A* (1956) ve *Pazar Postası* (1956) gibi süreli yayınlarda ilk örnekleri verilen ve 1954-58 yılları arasında popüler bir dönem yaşayan hareketin adı İkinci Yeni diye isimlendirilir. Bildirisiz şekilde farklı farklı yayın organlarında bu hareketin başlamasında ve ilerlemesinde de dönemin sanat ve edebiyat ikliminin olduğu kadar sosyal ve siyasî durumun tesiri vardır. Öztürk Emiroğlu, İkinci Yeni şiir hareketinin oluşumunda edebiyat ortamının yanı sıra, siyasî durumun da etkisi olduğunu vurgulayan Mehmet Doğan ve Atilla İlhan da Demokrat Parti iktidarının, sanatçılara baskı yaptığını, sanat dergilerini kapattığını, sanatçı ve yazarları susturmaya çalıştığını belirtirler. Örnek olarak da, İlhan Berk'in, Melih Cevdet'in, Metin Eloğlu'nun, Arif Damar'ın, Rıfat Ilgaz'ın ve Şükran Kurdakul'un yazı ve şiirleri sebebiyle kovuşturmaya uğrayıp hapis yattıklarını ve dahası kitaplarının da toplatıldığını kaydeder.¹⁴³

Atilla İlhan'a göre İkinci Yeni'yi doğuran etken, DP-CHP çekişmesinin sosyal gerçekçiliğin fark edilmesine ve ilerlemesine mani olması sebebiyle oluşturduğu boşluktur:

İkinci Yeni sirki işte bu boşluğu dolduruyor. Üstelik soğuk savaşın şart koştuğu bütün olumsuz nitelikleri taşıyarak: içten (contenu, muhteva) en ürktücü şey mi sayılmaktadır? İkinci Yeni anlamı gerekli görmez, rastlantısallık ile yetinir; dahası, sanatı toplumsal işlevinden çekip alır, getirip kelimeye dayandırır. Soyutluk biçimciliğin anasıdır ya, imgeyi yüklenmek zorunda olduğu

¹⁴¹ Ayla Ödekan, "Mimarlık ve Sanat Tarihi (1908-1980)" *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1*, Haz. Ümit Hassan, Metin Kunt, Sina Akşin, Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Bülent Tanör, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2018, s. 572.

¹⁴² Bora, *Cereyanlar Türkiye'de Siyasî İdeolojiler*, s. 595.

¹⁴³ Emiroğlu, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasal Süreçte Şair ve Yazarlar", s. 232, 233.

için toplumsal bireysel içlemden soyutlar, boşa çalıştırır. Bütün bunlar yetmezmiş gibi bir de toplumsal gerçekçiliğe karşı açık tavır takındılar mı, soğuk savaş onları desteklemeyecek de, kimleri destekleyecek: resmî edebiyat tahtından İnönü diktasının Birinci Yeni'si (Garip) inmiş, yerine Menderes diktasının İkinci Yeni'si kurulmuştur.¹⁴⁴

Cumhuriyet dönemi edebî topluluklarından biri olan Hisar cephesi de Garip, İkinci Yeni hareketi ve sonraki anlayışlarına oluşan tepkinin sonucu olarak belirir. Hareketin önemli isimlerinden Mehmet Çınarlı'ya göre 1955'ten sonra bazı genç şairleri soyuta ve anlamsıza iten, realizm adına ortaya sürülen basitlik ve iğrençliğin toplumda yarattığı usanç ve tiksintidir.¹⁴⁵

İkinci Yeni akımının sonraki dönemde şiirde karşılaştığı itibar kaybı, 60'ların solculuğu hakkında da fikir verici olur. Sol kültür çevresinde soluk alıp veren bu şiir, 1960'ların başından itibaren sert bir reddiyeyle karşılaşır. Genel politikleşme ve popülerleşen toplumcu gerçekçilik nazarında, bu şiir “toplum sorunları ve yurt gerçeklerine ilgisiz”, hatta “sorumsuz” bulunur. Bu eleştiri, dönemin sol entelektüel çevresini hayli etkileyen varoluşçuluğu küçük burjuva bunalımcılığıyla damgalayan tepkilerle birleşir.¹⁴⁶ Her ne kadar gelenekle ve onun savunucularıyla hesaplaşarak özgün bir tarz tutturmak hayli zor olsa da dönemin başat özelliği, sanatçılar arasında böyle bir “kaygı”nın baş göstermesidir. Zeynep Yasa Yaman'ın söylediklerinden anlaşılacağı üzere 1950'li yıllar genel olarak sanatta yeni bir dönemin başlangıcıdır:

1923-1950 modernizmine karşılık 1950'li yıllar, Türk sanat ortamında köktenci bir başkaldırı ve bireysel bir karşı duruş isteğinin süreciolarak değerlendirilebilir. [...] 1950'lerle başlayan sanatsal çeşitlenme[...], sanatçılara ilk kez gelenekle bir başka biçimde hesaplaşma, geçmiş kültürleri gözden geçirme, yeni bir gözle değerlendirme olanağı vermiştir.¹⁴⁷

Bu çekimsel etki, zaman zaman özellikle de 1950 kuşağının yazarlarını içerisine alır:

Küçük burjuva aydınının karanlık, sıkıntılı iç dünyasını anlattıkları için eleştirilen varoluşçu yazarlar, topluma açılan ve onu merkeze alan toplumcu gerçekçi edebiyat karşısında, bir anlamda kendi içlerine kapanırlar. Ancak bu içe kapanma hali dışa açılmanın, kendini ifade etmenin bir yolu olur. Genel olarak toplumdaki aksaklıklara ve haksız düzene işaret eden toplumcu gerçekçi

¹⁴⁴ Atilla İlhan, *İkinci Yeni Savaşı*, Yazko Yayınları, İstanbul, 1983, s. 9.

¹⁴⁵ Mehmet Çınarlı, “İşin İç Yüzü”, *Hisar*, C. 8, S. 60 (135), Aralık 1968, s. 3.

¹⁴⁶ Bora, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, s. 596.

¹⁴⁷ Zeynep Yasa Yaman, “1950’li Yılların Sanatsal Ortamı ve ‘Temsil’ Sorunu”. *Toplum ve Bilim* S. 79, 1998, s. 130- 131.

metinlerin aksine, varoluşçu metinlerde, toplumla uyuşamayan, bu uyuşmazlığın ve yalnızlığın acısını çeken bireyler merkeze alınır.¹⁴⁸

Cumhuriyet'in ilânından hatta on yıllarca öncesine kadar görülen ve sonrasında bilhassa da 1950'li yıllardan itibaren Türk edebî yaşamına büyük ölçüde tesir etmeye devam eden varoluşçu felsefe akımı, bir yandan da dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel ortamının şekillenmesine katkı sağlar.¹⁴⁹ Dönemin toplumsal, siyasal ve kültürel ortamında “var olabilme”yi kendilerine şîâr edinen 1950 kuşağının çoğu roman ve öykücüler, gerek günlük hayatlarında gerek edebiyat yönelimlerinde geleneğin karşısında bir yer tutmuş, özgürlüklerine kast edeceğini düşündükleri her türlü kalıbı yıkmaya yönelmişlerdir.

Batı dünyasının kendine özgü atmosferi ve sorunlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan varoluşçuluk, Türkiye’de de tanınmaya başlanır. Demir Özlü, Sartre varoluşçuluğunun açık etkilerini gösteren, bireyi ve onun bunalımlarını anlattığı hikâyeleri bir araya toplayan *Bunaltı*’yı bu dönemde yayımlar. Bu bakımdan *Mavi*’nin daha sonra “1950 Kuşağı” olarak adlandırılan ve varoluşçu pek çok temayı/kavramı eserlerinde işleyen bir grup yazarı bir araya getirmek gibi bir işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Yine *a dergisi*’nde varoluşçu felsefenin ilkelerini benimsemiş yazarlara bünyesinde yer verir. Burada Sartre ve Kierkegaard gibi varoluşçu düşünürlerin yazılarının çevirileri ile tanışan Demir Özlü ve Erdal Öz gibi yazarlar, sürekli değişen siyasal koşullarla farklı bir anlayışa geçip varoluşçu tarzda eserler üretmeye başlarlar.

Varoluşçu terminoloji ile modernizmi birlikte karşılayan/yaşayan bireyin/yazarın evrende tek başına olduğunun farkına varışı ise onu o güne kadar belli bir değerler sisteminin parçası kılarak güvende tutan inançlarının sarsılması; geçmişle ve değerler sistemiyle hesaplaşması ve bunun sonucu olarak da bir çeşit nihilizme düşmesi büyük bir çatışmayı beraberinde getirir. Demir Özlü, kendisi ve nesli adına mevzu bahis olan “değişimin” alımlanmasını şu şekilde gerekçelendirir:

Nihilizmin, eski, kokuşmuş geleneklere karşı çıkışı, geleneklerle alay edişi, öfkesi bize örnek oldu. Sait Faik, bu büyük yetenek, büyük birey, derin duyuslu bu şair, özellikle ‘Alemdağ’da Var Bir Yılan’ adlı kitabıyla önümüzdeki

¹⁴⁸ İş, Ferit Edgü ve Demir Özlü’nün *Hikayelerinde Varoluşçu Öznellik*, s. 50.

¹⁴⁹ Fikri Gül, “Varoluşçu Felsefenin Türk Düşünce Hayatındaki Yansımaları”, Pamukkale Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, 2014, s. 31.

kalıplaşmış rasyoneli yıktı, bize duyusun, bireyliğin, yaratmanın yollarını açtı. Öte yandan da Sartre'ın çağdaş, Kafka'nınsa önüne durulmaz, bizi kökten saran etkisi geliyordu. [...] Yıkıntıyı kuşağıma yakıştırıyorum, bizim kuşak ortaklaşa bir nihilizmden yola çıktığı için, bir kuşak davranışı yapması gerekiyordu...¹⁵⁰

Özlü'nün kendi kuşağı adına söz alarak ifade ettiği bu durum ve onları etkileyen kaynaklar aynı zamanda bu dönem yazarlarının varoluşçulukla doğrudan ya da dolaylı bir ilişki kurmalarını sağlar. Dolayısıyla varoluşçuluk, 1950'li yılların hemen başlarında, kendinden önce gelen felsefelere karşı çıkışı ve “insanı” olanı öne çıkarmasıyla hem Türk düşünce dünyasını hem de edebiyatını derinden etkiler.

Varoluşçuluğun dönemin ruhuna uygun düşen tavrı ile bireyin içinde bulunduğu psikolojiyi yansıtmadaki başarısı o yıllarda eser veren pek çok yazarı etkisi altına alır. Bu etki daha önce de belirttiğimiz gibi yalnızca 1950'li yıllara has bir durum değildir, 1960'lı yılların hemen başında yaşanan gelişmeler de yazarları bu etkilere daha açık hâle getirir:

Egzistansiyalizmin fıkırsel etkisi, önemli ölçüde, Türkiye'nin, özellikle de 50'li ve 60'lı yıllardaki tarihsel durumuyla ve ruhsal atmosferiyle bağlıdır. 1960 Mayıs'ında gerçekleştirilen devlet darbesi beklenen sosyal sonuçları doğurmamıştır. Karmaşık ve dinamik bir yapı taşıyan toplumsal-politik yaşamı doğru değerlendirme yeteneği olmayan kendi tavrını belirlemesini, tarihsel perspektifleri yakalamasını beceremeyen ve sosyal ilerleme inancını yitiren küçük burjuva aydınlar ruhsal bir yıkım içinde kalmışlardır.¹⁵¹

Bu dönemde yazılan eserlere bakıldığında, kahramanlardan başlayarak olaya, mekâna ve dile kadar daha yoğun ancak daha belirsiz bir anlatım üslubu ortaya çıkar. İç konuşmanın ağır bastığı varoluşçu tema ve kavramların olay örgüsünü geri iterek öne çıktığı bu dönem eserleri bu yönleriyle geleneksel anlatım biçimlerinin dışına çıkar. Sıkıntılı, boğuk ve zaman zaman da başkaldıran bireyi önceleyen dönemin yazarları, mekân ve zamana dair dikkatlerinde de aynı atmosferi gözetirler. Varoluşçu edebiyatın öne çıkan yazarlarından Ferit Edgü varoluşçuluğun kendi nesilleri için ne anlama geldiğini şu sözleriyle belirtir:

Bizden öncekilerden daha değişik şeyler söylememiz gerekiyordu. Bizden öncekileri okumuştuk. Büyük çoğunluğu, bizim gereksinmelerimize, sorularımıza karşılık vermiyordu. Dünyayı onlardan oldukça farklı algılıyorduk. Saplantılarımız yoktu. Ve de inancımız. İnancımızı da kendimiz yaratmak

¹⁵⁰ Demir Özlü, “Demir Özlü'nün Yanıtı”, Özel Sayı: 1950-1960 Kuşağının Ozan ve Hikâyecileri Kendi Kendileriyle Hesaplaşıyorlar”, *Yeni Ufuklar*, S. 176, İstanbul, Ocak 1967, s. 66-71.

¹⁵¹ Svetlana Utagauri, *Türk Edebiyatı Üzerine*, çev. Atilla Özkırmı, Cem Yayınları, İstanbul, 1989, s. 19.

istiyorduk. [...] Biz de o sıralarda, varoluşçuluğun sloganlarını kullanıyorduk: ‘İnsan özgürdür’, ‘Özgürlük bunalıdır’, ‘Varlıktan önce öz gelir’, ‘İnsan kendi kendini yapar’, ‘Birey geleceğe dönük bir tasarımdır’, Varoluşçuluk bizde etkisini, 1950 kuşağının sanatçıları üstünde göstermiştir. Kimimizi dünya görüşü olarak doğrudan doğruya, kimimizi edebi eserlerle dolaylı olarak etkilemiştir.¹⁵²

Alemdar Yalçın, Türk edebiyatının bu dönemki zihniyet değişimini modernist eğilimlere ve varoluşçuluğa bağlar. Romanın varoluşçu felsefeye çok sık atıf yaptığı ve bireyin yaşadığı ikilem, zaman zaman “yabancılaşma”, “yalnızlık”, “bunalı”, “özgürlük”, “seçme”, “sorumluluk alma” ve “sürgün” gibi varoluşçu kavramlarla açıklanır. Roman da bu gelişmelerin etkisindedir.¹⁵³ Gelenekle ve toplumun sahip olduğu değerler sistemiyle bir tür hesaplaşmayı da içeren bu değişimin en elle tutulur ve cesaret aşılayan örneklerini somut olarak görmek mümkündür. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın *Abdullah Efendi’nin Rüyaları* ile Sait Faik’in *Alemdağ’da Var Bir Yılan* adlı eserleri; yalnızlık ile yüzleşen, daralan bireyin içinde bulunduğu durumunu ortaya koymada değişik çareler aradıkları eserler olarak görülebilir.

1940’tan 1980’li yıllara kadar artan-azalan bir tempoda etkileşim yaşamaya başlayan varoluş felsefesi ile Türk edebiyatının bu çizgisi, kuşağın yazarlarınca Garip ya da İkinci yeni gibi mevcut olarak süregelen akımlar gibi kökleşme ya da direkt olarak edebiyatın kalbine yerleşme gibi bir iddiada olmadıkları anlaşılır. Yazarlar, sadece bireyin ön planda olacağı bu akımın bir uyarlayıcısı olarak “var olmayı” tercih ederler. Gerek topluma gerekse edebiyat camiasına seslerini bu yolla duyurmayı amaç edinirler. Demir Özlü ve kuşağı yazarları bu eylemsel yapı içindeki mücadelelerini, varlıklarını kendi içlerine kapanıp aramak suretiyle sürdürür.

1950-1970 arası yaşanan siyasi ve sosyal sıkıntılar 1980’lerden sonra farklı biçimlerde de olsa devam etmiş ve Özlü’nün nesli 1950’lerde anlatmaya başladıkları sorunları, yeni anlatım biçimleriyle bireyi öne sürerek yazmayı sürdürmüşlerdir. Sözü edilen kuşağın, modernist edebiyatın bir kolu olduğu çok yerinde bir tespittir; ancak bu kuşağın “bunalım edebiyatı” ilkelerinden uzaklaştığı ve “yeni fikrî bir estetik içeriği ifade etme” çabasına girdiği yönündeki tespitler söz konusu yazarların sonraki dönemde yazdıkları eserlere bakıldığında pek doğru sayılamayabilir. 1950’li yıllarda yazmaya başlamış kuşağın temsilcileri birkaç istisna

¹⁵² Ferit Edgü, “Bazı yazarlarımızda izleri görülse de, Türk edebiyatında varoluşçuluktan söz etmek güçtür”, *Milliyet Sanat, Varoluşçuluk Sayısı*, S. 202, 22 Ekim 1976, s. 10, 11, 29.

¹⁵³ Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s. 551.

ile bu dönemde ele aldıkları konu ve temaları işlemeye devam etmişlerdir. Değişen ise, bu sorunları algılama noktalarındaki farklılıklardır. Ahmet Oktay'ın *Metropol* ve *İmgelem* adlı kitabındaki konuya dair görüşleri bu doğrultudadır:

1955-1960 ve 1980-1990 arasında özellikle öykü ve romanın başat kültürel ve yazınsal figürü yabancılaşma, anomi ve maraziliktir... Atılğan'ın aylak kişisi de Edgü'nün kişileri gibi davranışsal, cinsel ve iletişimsel uyumsuzluk gösterir. Özlü'nün kişilerinde de aynı belirtiler görülmektedir. Siyasal düzeyde uygulanan baskıdan kurtuluş arayan imgelem, bir yandan kaçışçı yönsemeler gösterirken (uzak ülkeler, romantik başkaldırı, fırsat bulduğunda hak, eşitlik, özgürlük kavramlarını araya serpiştiren tutuk siyasal retorik), bir yandan da imalar içrekleştirilmiş, içerik yansıtımı yoluyla yasaklının ifade edilmesine yönelmiştir.¹⁵⁴

Söz konusu yazarların romanlarında olay örgüsü arka plana itilmeye başlanır, silinmeye yüz tutmuş daha çok bireye ve onun yaşadıkları üzerine eklenir. Bu anlayışı sürdüren romanlarda “bireysel bir zaman” anlayışı hüküm sürer. Demir Özlü'nün ilk romanlarında özellikle 1960'tan 1980'e uzanan süreci toplumsal özellikleriyle işlediğinden bahsedilebilir; ancak o da kuşağın diğer isimleri gibi bu zaman dilimlerini kendi bakış açısından ve kendi değerleri ışığında sorgular.

1950'den sonra siyasî hayattaki gelişmelere paralel olarak ideolojik oluşumlarda görülen artış; İkinci Dünya Savaşı'nın Rusya'nın lehine sonuçlanması, sosyalizm düşüncesinin yayılmasına, gücünü artırmasına ve Türkiye gibi ülkelerin birinci derecede tehdit alanı olmasına da yol açar. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Türkiye'de gelişen Marksist dünya görüşüne sahip insanların girişimlerinin, bireysel boyuttan çıkıp kitlesel harekete dönüşmesine zemin oluşturur.¹⁵⁵ Bu kuşağın en önemli temsilcilerinden Demir Özlü'nün romanlarında görüleceği üzere siyasî bakımdan kendilerini “sol”da gören ve Marksizm'in ilkelerini savunan bu kuşak içinde bulundukları koşullar sebebiyle çok zaman varoluşçuluğa ait bir terminolojiyi tercih ederler. “Bunalım edebiyatı” yalnızca sol veya Marksist ideolojiyi benimseyen yazarları kapsayan bir adlandırma değildir. Nitekim Rasim Özdenören “Evet, Bunalım Edebiyatı” adlı yazısında: “Doğrudur, hep karamsar tablolar çiziyoruz... İnsanın yoğunlaşmış bunalıtlı yaşamını, alinyazısını anlatmaya çalışıyoruz... Evet, bunalım edebiyatı. İnsanımızı bu bunalımdan kurtarıncaya değin bunalım edebiyatı.

¹⁵⁴ Ahmet Oktay, *Metropol ve İmgelem*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 75- 76.

¹⁵⁵ Emiroğlu, *Türkiye’de Edebiyat Toplulukları*, s. 235.

Ama mutsuzluk ve umutsuzluk edebiyatı, asla.”¹⁵⁶ diyerek bu bunalımın yalnızca belli bir kesimde yaşanmadığını dillendirir.

Varoluşçuluk minör sesi üzerinden değil, İkinci Yeni şiiri üstünden arayışla olan ilişkisini bir şekilde korur. 1960’ların ortasından başlayarak ise Türkiye’deki yazınsal bilinç bu anlayışın dışına taşar. Esasen kavramın gerçek anlamındaki varoluşçuluk kısa ömürlü ve cılız bir maceradır. Toplumsal hareketler ve dönüşüm artık varoluşçuluk bağlamında bir metafiziği kabul edemeyecek seviyededir. 1960 darbesiyle başlayan yeni ortam veya düzende edebiyat meteorik bir hızla bir kere daha toplumculuğa kaymıştır.¹⁵⁷ Bu durum varoluşçuluğun ülkemizde yerli koşullarda bulunduğu karşılığa denk gelir. Toplumsal sorunların yani yerli koşulların malzemesini oluşturduğu edebi eserlerin ağırlığını bir anlamda yeniden toplumsala ve onun sorunlarına vermesi sonucu ülkemizde alımlanan varoluşçuluğun zaman zaman değişimler göstermesi doğal karşılanabilir. Örneğin Attilâ İlhan artık *Sokaktaki Adam* türünden birey romanları yazmayacak önce *Kurtlar Sofrası* gibi çok kalabalık karakterleri ve katmanları olan, toplumsal sorgulamalı romanlara yönelecek onu doğrudan tarihsel, toplumsal irdelemelere giriştiği *Aynanın İçindekiler* serisi izleyecektir.¹⁵⁸

Varoluşçu bunalımdan postmodernleşme temelli bunalıma Marksizm üstünden geçilmesini hedefleyen Selahattin Hilav’ın varoluşçu eğilimlere yönelik sistematığı edebiyatımızın bu yönelimi açısından etkilidir. Birincisi, Marksizm’in doğrudan bir felsefi/politik yönelik olarak belirmesinden önce kültürel/yazınsal bir tercih olarak geliştiğini göstermesi, ikincisi, 1950 kuşağının varoluşçu bir edebiyatla ilgilenirken 1971 sonrasında bütünüyle sol eğilimli bir harekete dönüşmesidir. Üçüncüsü, 1970’lerde etkili olan varoluşçu eğilimler gösteren en önemli metin denilebilecek Oğuz Atay edebiyatının pozisyonunu aydınlatır. Atay’ın *Pazar Postası*’ndan etkilenen Marksist klasikleri okuyan ve çeviren bir yazar olarak romanını yeniden varoluş sularında kurması ancak Hilav’ın somutlaştırdığı geçiş olanağıyladır. Atay, romanlarında hem doğrudan varoluşçu bir bunalımı yoklamış hem de bunu yer yer kültür bunalımı olarak ifade etmiştir. Bu varoluşçuluğun Türkiye’deki “özgül

¹⁵⁶ Rasim Özdenören, “Evet, Bunalım Edebiyatı”, *Edebiyat*, C. 9, S. 4, İstanbul, Haziran 1974, s. 2, 3.

¹⁵⁷ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, s. 48.

¹⁵⁸ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, s. 50.

sentezi”dir. Böylece teolojik pozitivist (Hegelci) bir anlayış önce öznelci-romantisist (Sartrecı) bir anlayışa evrilmiş ardından da nedensellik-nesnellik (Marksist) temelli bir tarih ve toplum kavrayışıyla bütünleşmiştir.¹⁵⁹

Ayrıca Hilav’a göre, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, özellikle de Sartre varoluşçuluğunun Fransa’da ve Türkiye’de bilhassa 1960’larda elde ettiği popülerlik arasında ciddi bir koşutluk da söz konusudur. Zira bu yıllarda Türk yazarlar, bu dönemde de iç karartıcı ve baskıcı bir politik rejimin yoğun baskısına maruz kalırlar.¹⁶⁰ 1960’lı seneler boyunca oldukça popüler olmasına karşın, bu mesele hakkında düşünen yazarlar ve entelektüellere bütünsel bir yaklaşım geliştirilemediği için, varoluşçuluğun Türkiye’de tam anlaşılamadığını bu sebeple de süreklilik gösteremediğini söyler.

Türkiye’de tam olarak “anlaşılmadığı” ileri sürülen varoluşçuluk buna rağmen bu dönem yazar ve şairlerinin edebi geleneklere olan katı bakış açısı ve bu değerlerin dışında kalmayı seçmesi ile bu akımın ilkelerini eserlerine yansıtma noktasında kuvvetli bir çelişki de oluşturmuş değildir. Bu dönemdeki roman türünde anlatılara konu edilmiş bireyler karaktere dönüşemezler, bu yüzden de bir isimleri bulunmaz. İsim verilen bireyler için bunun değeri kendileri için değil, başkaları içindir. Demir Özlü de *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* ve *Bir Yaz Mevsimi* romanlarında Selim karakterinin yaşayışını betimlemek için yer verdiği isimlerden Bayan M. gibi isimsiz bir karakter oluşturarak toplum içindeki konumunu anlatmaya çalışır. Selim ismi gibi Bayan M. ismi de ileride değineceğimiz üzere yazar için toplumsal yansıtma adına bir araçtır.

Bu “aracı” oluşturma gayretinin gelenekten uzakta bir konumda olma isteğinden kaynaklanan bilinçli bir durum olmasının yanında II. Abdülhamit ve daha öncesi dönemlerden Cumhuriyet dönemi ve sonrasındaki Türk edebiyatı geçmişinin geleceğe uzanan dönemlerinde asırlardan beri süregelenlerin bu kuşak yazarlarının bazı eserlerinde de mevcut olduğunu göstermesi açısından önemli bir ipucu sayılabilir. Bu kuşak yazarlarının bazılarının karakterlerine isim vermemeyi seçmeleri, bu bölümde Türk edebiyatının kimi yazarlarının eserlerinde

¹⁵⁹ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu” s. 51, 52.

¹⁶⁰ Selahattin Hilav, “Sartre’in Düşünce Dönemleri ve Sartre Felsefesinin Ana Çizgileri”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 203.

örnekleğimiz üzere kendilerini isimsiz ifade etme, gizli olma anlayışının bir alışkanlık olarak devam ettiğinin bir göstergesi olarak görülebilir. Yani isimsiz karakterler yaratma veyahut da satır arası mesajlarla düşüncelerini belirtme durumu aydın ve sanatçılar üzerinde sadece varoluşçuluğun etkisiyle açıklanamayacak kadar yerli bir özellik barındırır. 1950 kuşağı yazarlarının çabalarının uzun süreli bir etki bırakmadığı ve sistemli bir işleyiş hâline gelmediğı söylense de bu çabaların, Türk edebiyatı yazar ve şairleri tarafından dönem dönem kalemlerinin özgürlüğüne kastedilmesine karşı yeni bir “başkaldırı” aracı olarak kullanıldığı gerçeğini de gözler önüne serer.

Türk edebiyatında tesirini gösteren varoluşçuluğun; “varoluş”, “başkaldırı”, “ölüm”, “yabancılaşma”, “yalnızlık” gibi temalarıyla ele alındığı ileri sürülebilir. Roman tekniğı, batıdan aynen aldığımız bir sanat olduğuna göre önemli olan, yazarın aldığı bir tekniğı sanatçılığıyla yerlileştirebilmesidir. Teknik etkilenmelerden ziyade, roman kahramanlarının, içinde geçtiğı zamanın özgün ve yerli olması önemlidir.¹⁶¹ Demir Özlü için de yeni olan sadece temaların varlığı değil, bu tema ve kavramların bireyin varoluşunu yani kendi varoluşunu gerçekleştirmek adına bu tür bir yeniliğı yerli koşullarla birleştirip bu anlayışla güncellemektir. Demir Özlü’nün hem konuları hem de bu konuları ele alış biçimleri, varoluşçuluğun getirmiş olduğu zihinsel değişime paralel bir şekilde ilerler.

¹⁶¹ Karpat, *Çağdaş Türk Romanı*, s. 480.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMİR ÖZLÜ ROMANLARI VE VAROLUŞÇULUK TEMALARI

Türkiye’de varoluşçuluk yaklaşımının edebiyat üzerindeki etkisi, şehirleşmenin arttığı, modernizmin etkilerinin daha yoğun yaşanmaya başladığı 1950’li yıllardan itibaren daha fazla fark edilmeye başlanır. Yusuf Atılgan’ın *Aylak Adam*’ında, Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*’ında ve Demir Özlü’nün varoluşçuluk felsefesi kavramlarını esas alan hikâye ve romanlarında tam olarak ruhsal anlamda var oluş mücadelesi veren kahramanlara rastlanır.¹⁶² “Anlamsızlık”, “bunaltı” ya da “sıkıntı”, “ölüm”, “intihar”, “korku”, “boşunalık”, “gelip geçicilik”, “alışılmış değerlere, yerleşik düzene tavır alma”, “sınırsız bağımsızlığı yaşama isteği” Özlü’nün romanlarının ana izlekleridir. Tüm bu temaların yolu da mutlaka “hiçlik”e çıkmaktadır. Özlü’nün kahramanları tüm bu sıkıntıları yaşamış, ayrıca yazarın da belirttiği gibi “boşluk”u tatmaktan kendilerini kurtaramamışlardır.

Demir Özlü’nün karakterleri romanlarında anlattığı kendisi daima boşluk içerisinde olan karakterlerdir. Bu nedenle sürekli arayış içerisinde olan mutsuz, umutsuz ve melankolik kişilerdir.¹⁶³

Yazarlar tanıklık ettikleri toplumsal hayatın bunalımlı ruh hâlleri ile yerli koşullarda bir edebî tarz oluşturma amacıyla eserler verirler. Demir Özlü de bilhassa romanları ile bir farklılık yaratır ve Avrupai bir akımı bireysel bir bakış açısıyla birleştirerek romanlarını oluşturur. Her ne kadar ülkesinden çoğu zaman uzakta olsa da toplumsal gelişmelerden uzak kalmayan Özlü’nün eserlerindeki içeriği belirleyen ana etken Türkiye’nin yaşadığı toplumsal olaylar ve sonuçlarıdır. Üslubunu belirleyen ve ona bireyi ön plâna aldırان ise varoluşçu felsefe akımı ilke ve kavramlarıdır.

¹⁶² Beyhan Budak, “Psikolojide Edebiyatın Ayak İzleri”, *Sabit Fikir*, S. 121, Mart 2021, s. 33.

¹⁶³ Sancar Can, Demir Özlü ve Tezer Özlü Romanlarından Hiçlik Sorunu, <https://www.sanatlayasamak.com/index.php/2020/04/01/demir-ozlu-ve-tezer-ozlu-romanlarinda-hiclik-sorunu/>.

DEMİR ÖZLÜ’NÜN YAŞAMI (1935-2021) VE SANAT GÖRÜŞÜNÜ OLUŞTURAN ETMENLER

9 Eylül 1935’te İstanbul’un Vefa semtinde doğan Demir Özlü, yıllar sonra doğduğu evi, yazılarında: “ünlü bozacının önünden yirmi metre kadar Şehzadebaşı yönüne doğru yürürseniz, bir çıkmaz sokak vardır, orada ama şimdilerde yıkılmış olan bir tahta ev”¹⁶⁴ şeklinde nakleder.

Ömer Lekesiz, Demir Özlü’nün ailesi ile ilgili şunları aktarır:

Demir Özlü bir öğretmen ailesinin oğluydu. Sonradan tanışmak mutluluğunu bulduğum ve Demir’in tüm arkadaşları gibi kendisinden küçük adıyla söz etmek hakkına sahip olduğumuz o ilginç ve sevimli babası Sâbih, Halep doğumlu idi. Bir Arap baba ile bir Yörük annenin oğlu. İstanbul’a, Balkan Savaşı’ndan hemen sonra göç etmiş, bir süre sonra Kafkas kökenli bir İstanbul kıızıyla evlenmişti. Sâbih de Nimet Hanım da katıksız Cumhuriyet öğretmenleri olarak yaşadılar. Sâbih, arada Hukuk Fakültesini bitirdiği halde öğretmenlik mesleğini terk etmedi. Ve tüm Anadolu’yu idealist öğretmenler olarak dolaştılar. Zonguldak, Simav, Ödemiş, Gerede.¹⁶⁵

Demir Özlü, 1950 yılında İzmir’de başladığı lise eğitimini, İstanbul Kabataş Lisesi’nde devam ettirir. Anadolu’nun farklı noktalarında geçen yaklaşık on yıllık süreden sonra Sâbih Bey, artan İstanbul hasreti ve çocuklarını bir kültür kenti olan İstanbul’da yetiştirme isteği ile geri dönmek ister. Sâbih Bey de tıpkı Özlü gibi İstanbul aşığı biridir. Bu yüzden “Millî Eğitim Bakanlığı’ndaki bürokrat arkadaşlarının odalarını aşındırıp, İstanbul’a naklini” ister.¹⁶⁶

Özlü’nün lise yılları hem kişiliğinin hem de sanat altyapısının temelini oluşturduğu oldukça verimli yıllardır. Bu yıllarda Fransa Konsoloslugu’nda Fransızca derslerine başlar. Ferit Edgü ile olan yaklaşık elli yıl sürecek dostlukları da yine bu yıllarda başlar.

İlk gençlik yıllarında babasıyla daha sonra da bireysel olarak kahvelerde vakit geçiren Özlü’nün dünya ve sanat görüşünün şekillenmesinde, bu zaman dilimlerinin büyük payı vardır. Bu ortamlarda edebiyat, sanat ve felsefe üzerine gerçekleşen sohbetler; onun yaşama karşı tavrını belirler. Özellikle İstiklal Caddesi’nde yer alan ve Rumlar tarafından işletilen Baylan Pastanesi, onun hayatında önemli bir yer tutar. Onun için ikinci bir üniversite olan Baylan Pastanesi’nde Ferit Edgü, Güner Sümer,

¹⁶⁴ Demir Özlü, *Ne Mutlu Ulysses Gibi*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 85.

¹⁶⁵ Ömer Lekesiz, *Yeni Türk Edebiyatında Öykü*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 219.

¹⁶⁶ Özlü, *Ne Mutlu Ulysses Gibi*, s. 86.

Asaf Çiyiltepe gibi pek çok aydın, edebiyat ve sanat sohbetleri yapar.¹⁶⁷ Özlü, 1950 sonrası genç edebiyatının büyük bir bölümünün bu pastaneden çıktığını söyler.¹⁶⁸

Yine bu yıllarda Kafka, Camus, Sartre, Dostoyevski, Proust, Hemingway, Hegel, Heidegger, Faulkner, Kierkegaard gibi dünyaca ünlü pek çok yazar ve düşünürü okuma fırsatı bulan Özlü, düşün dünyasını zenginleştirir; edebiyat-felsefe ilişkisini yorumlayarak kendi sanat görüşünü de oluşturmaya başlar. Özlü'nün ilk öyküsü 1952'de *Dönüm* dergisinde yayımlanır.

1950 kuşağı yazarları çevresinde düşüncelerini derinleştiren Özlü'ye göre bu dönem edebiyatının ana hatları şöyledir:

1950 kuşağı yazarların ortaya koydukları dünya, evrensel bir olgunun yansıması: Kapitalizmin bunalım döneminin getirdiği bir yansıma olduğu için teorik gücü olmayan dar bakış açılı eleştiri, önceleri taklitçilikle suçlandı. Oysa o dönemin yazını, yazarların bireysel yaratma güçlerinin en yetkin ve özgün buluşlarıyla eğretilene 'metafor'larıyla dolu özgün buluşlarıyla dolu çok özgün bir yazındı.¹⁶⁹

Yazarlarımız eğitim ve kültür düzeyleri bakımından farklılık gösterirler. Başlangıçta Halide Edip' in dışındaki İstanbullu yazarlar, genellikle Fransız edebiyatıyla yetişmişlerdir. Bu yazarlar realist, natüralist ve romantik yazarların etkisindedir. Yakup Kadri , Peyami Safa, Abdülhak Şinasi ve Ahmet Hamdi Tanpınar' da Dostoyevski'nin yanı sıra Proust, Joyce ve Huxley'den gelen bilinçaltı roman akımı etkilidir. 1935 sonrası doğanların yabancı dilleri iyi öğrenmeleri ve dünyaya açılabilmeleri, bütün akımların sıcağı sıcağına ülkemizde de uygulanmasına yol açmıştır.¹⁷⁰

Demir Özlü'nün; Kafka, Sartre, Camus ve diğer varoluşçu yazarlar ile olan etkileşiminin Türk edebiyatında yoğun olarak çevrildiği bir dönemde gerçekleşmesi de kendisinde bu isimlere karşı ilgi uyandırmaya başlar:

Sartre'a hayranlık duydum. Sonra da bu hayranlık hep sürdü. İçinde yaşadığı çağa karşılık veriyordu. Özgür birey, seçme ile kendini bağitleme , hep kendi kendini yaratma elbette birey olmanın önemli alanları, kavramlarıdır. Sartre, 'Bir yaşamın anlatımı bir bozgunun anlatımıdır' ya da 'İnsan bir bunalıttır' dese de hareketsizliğin, yukarıya boyun eğmenin, sinizmin... yazarı değildi. [...] 1950'den sonra kültürel olarak oldukça geri bir toplumda, diyeceğim

¹⁶⁷ Sevda Geçen, *Demir Özlü İnsan Ve Eser*, Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020, s. 20.

¹⁶⁸ Demir Özlü, *Kentler, Kadınlar, Yazarlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003, s. 15.

¹⁶⁹ Adnan Özyalçın, "Demir Özlü ile Söyleşi", *Gösteri Dergisi*, Yıl. 1, S. 7, Haziran, 1991, s. 12, 13.

¹⁷⁰ Enginün, s. 243, 245.

ülkemizde yazılarını yayınlamaya başlayan yazarların: Ferit Edgü, Orhan Duru, Onat Kutlar, Adnan Özyalçın, Leyla Erbil, Yusuf Atılgan, Bilge Karasu, Güner Sümer, Feyyaz Kayacan... yapıtlarını göz önünde tutun, bu çok köklü bir değişimi, yeni bir oluşumu deneyimler. Bu değişimin yabancı edebiyatlarla ilişkisiz olduğu söylenemez. Örneğin Dostoyevski'den Camus'ye kadar. [...] Bizim yarattığımız köklü değişim eleştiri tarafından hoş karşılanmadı. Pek çok suçlamayla karşılaştık.¹⁷¹

İlk eserlerinden itibaren varoluşçu felsefeden etkilenen öykülerinde bunalımı, yalnızlığı ve bireyin içe kapanmalarını işleyen Özlü, sonraki yazın hayatında "...sosyal gerçekçi bir doğrultuda eserlere yönelir. Yazarın başlarda çevre, toplum ve doğa bağlantılarından soyutlanarak ele aldığı kişiler, daha sonraki dönemde yerli yerine oturtulur."¹⁷²

Demir Özlü, Türkiye'de siyasetin oluşturduğu buhranın tesiriyle 1958'de "Bunaltı" adlı öyküsünü yazar. Bireyi, sanatının bir parçası olarak görmeye soğuk bakanların aksine, onu daha ilk öykülerinde merkeze alır. 1959'da Hukuk Fakültesinden mezun olan Demir Özlü, sonrasında avukatlık stajını yapar. Ancak bu yıllar, ülkenin genel havasının kaotik bir yapıya sahip olduğu yıllardır. Avukatlık stajı sırasında 28 Nisan 1960 olaylarının ikinci günü gözaltına alınıp kısa süre sonra serbest bırakılır. 1961 yılında Paris'e giden Özlü, Sorbonne Üniversitesi'nde çeşitli derslere katılır.

1962 yılı sonunda yurda dönen Özlü, bir yıl kadar İstanbul Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi ve Metot Bilim Kürsüsünde asistan olarak çalışır. Ancak, "TİP' e üyeliği nedeniyle asistanlığına son verilir, bir süre sonra da TİP' in "aydın tasfiyesi" diye adlandırılabilir üye azaltımıyla kaydı silinir."¹⁷³ İşçi asistanlığı ile ilişkisi kesildikten sonra avukathğa başlayan Demir Özlü, o dönem yazdığı bir yazı nedeniyle yargılanır. Mahkeme tarafından serbest bırakılır; fakat hemen sonrasında askere çağırılır. Askerliğe Tuzla Piyade Yedek Subay Okulu'nda başlayan Özlü, sonrasında çavuş olarak Muş'a gönderilir.¹⁷⁴

Özlü'nün sıkıntılı dolu günleri, askerlikten döndükten sonra da sürer. "1971 kargaşasını derinden yaşa(yan)", "askeri mahkemeler önünde avukatlık

¹⁷¹ Murat Yalçın, "Demir Özlü ile Varoluşçuluk Yılları" (Söyleşi) *Kitap-lık*, S. 86, Eylül 2005, s. 60, 66.

¹⁷² Server Tanilli, "Strasburg'da İki Yazar", *Cumhuriyet*, İstanbul, 14 Mayıs 1999, s. 13.

¹⁷³ Şennur Sezer, "Bir Atmosfer Yazarı", *Radikal*, *Radikal Kitap*, 08 Aralık 2004, s. 2.

¹⁷⁴ Özlü, *Kentler, Kadınlar, Yazarlar*, s. 85.

yap(an)”¹⁷⁵ yazar, geleceğe dair umutlarını canlı tutar ve Türkiye’nin “demokratikleşme” sınavından geçeceği inancını muhafaza eder.

Siyasetin toplum ve yazarlar üzerinde oluşturduğu etkinin artmaya, iyiden iyiye kendini hissettirmeye başladığı bu dönemdeki bakışı, bir açıdan mecburi bir istikamet gibi de görülebilir. Özlü’nün ele alacağımız romanları, 1950 sonrası insanların karşılaştıkları toplumsal çelişkileri ve içine düştükleri bunalımları anlatır. Özlü, yazılarında pek çok alanda görüşlerini belirttiği gibi siyasi alanda da topluma ve insana dair düşüncelerini ifade eder. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerine şahit olan Özlü, bu dönemlerle ve genel olarak siyasetle ilgili düşüncelerine *Sürgünde On Yıl* ve *Demokrat Gazete*’de yayımlanan yazılarını içeren *12 Eylül Dönemi Siyasi Yazıları* adlı kitaplarında yer verir.

Demir Özlü, temelde insan haklarını, özgürlüğünü ve barışçıl bir dünyayı ister ve ülkesinde sıkça meydana gelen toplumsal kaosun ancak ve ancak okuyan ve düşünce üreten bir toplumla savuşturulabileceğini iddia eder: “Zavallı Türkiye, şimdi düşünce yaratma yolunda ilerleyeceğine –asıl gereksinmesi bu olduğu halde- nasıl da terörle çalkanıyordu. Hala kendisini bulamamış, kimliğini edinememiş, yönlendiren, dış etkilerin içinde at oynattığı bir yırtılmışlık içinde yol alıyordu.”¹⁷⁶

Onun romanları, toplumumuzda her zaman yaşanan riyakarlıkların, hilelerin ve entrikaların zarar verdiği insanların yaşadıkları yıpranmalar sebebiyle topluma olan inançlarının ve toplumla olan birlikteliklerinin bozulmasıyla yabancılaşmasını anlatır. Romanlarda karakterler psikolojik açıdan zor zamanlar yaşarlar. Bununla birlikte varoluşçuluğun bireysel yaşantılardan yola koyulması, edebiyatta bireyin ortaya çıkmasını hızlandırır. Demir Özlü’nün eserlerinde kahramanlarının psikolojisi yazarın bakış açısının bariz olarak görüldüğü bir üslupla derinleştirilir. Kahramanın bu şekilde işlenmesi şüphesiz bir ilk değildir. Servet-i Funûn’dan itibaren yazarlar karakterlerini bu yönetime başvurarak gerçekleştirmişlerdir.

İlk dönem öykülerinde, bireyin yabancılaşmasını, mutsuzluğunu, iç dünyasının çatışmalarını, yalnızlığını dile getiren Özlü, onun toplum içindeki umutsuz, bunaltılı ve karamsar yanlarını sergiler. Dünya üzerinde yaşanan toplumsal gelişmelerin sonucunda görülmeye başlayan psikolojinin etkileri Türk edebiyatında da daha

¹⁷⁵ Demir Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 93.

¹⁷⁶ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 18.

önceleri Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* romanında yer alan Bihter karakterinin analiziyle ciddi anlamda görülmeye başlanır. Psikolojik bakış açısı, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, Peyami Safa'nın romanlarında ana akışın önemli bir parçası olur. *Huzur*'un başkahramanı Mümtaz'ın iç dünyasına Tanpınar'ın kelimeleriyle şahitlik edilir.¹⁷⁷ Çalışmanın roman incelemeleri bölümünde de değinilecek olan Demir Özlü'nün *Bir Uzun Sonbahar* romanında Gülgün ve Tan'ın, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* romanında ise Selim karakterinin üzerinden psikolojik çözümler yapılır.

Demir Özlü, belirli bir dönemde, belirli koşulların biçim verdiği aydın tipini ustaca çizmektedir. Sonraki öykü kitapları olan *Soluma* 1963'te, *Boğuntulu Sokaklar* 1966'da, *Öteki Günler Gibi Bir Gün* ise 1974'te yayımlanır.

Hikâye türünde vermiş olduğu eserlerini takiben roman türünde de eserler ortaya koymaya başlayan Özlü, ilk romanı *Bir Uzun Sonbahar*'da döneminin ruhsal portresini çizer. *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, *Tatlı Bir Eylül* ve *İthaka'ya Yolculuk*'ta varoluş felsefesinin edebiyatla olan etkileşimli yönünü ortaya koyar. Karmaşık yıllar olarak ifade edilen 1960-70 arasındaki olaylarla birlikte de bunalım, boğuntu, psikolojik açmazlar, yalnızlık, boşluk vb. duygular eserlerinin değişmez teması haline gelir. Sanatsal eleştiriyi kendi gerçekliği olarak ele alan Demir Özlü, öykü ve romanlarında genellikle, küçük burjuva aydınlarının dünyalarını konu edinir.

Demir Özlü'nün; *Bir Uzun Sonbahar* romanının yanı sıra, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*", "*Tatlı Bir Eylül* ve *İthaka'ya Yolculuk*'ta da ele alınan karakterler, burjuva yaşam tarzına ve kurallarına alışamayan, toplumla aralarına mesafe koyan yalnızlaşmış karakterlerdir. Yazar, bilhassa *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*'nda burjuva tarzını benimsemiş çevreleri yermek için kültür biçimlerinden bahseder ama yerdiği yaşam biçimi bir yandan da sanatsal anlayışını besler. Yazar, bu romanlarında bir karakteri klasik tarzda ortaya koymak yerine bunu değişik bir biçimde ele almayı dener. Klasik olay örgüsünde olan iyi-kötü, güzel-çirkin gibi zıtlıkların yerine, birey-toplum çatışması üzerinden gider. Romanda bir kişi öne çıkar. Diğer kişiler yardımcı roledirler. Ayrıca roman kişilerinin isimlerinin toplumdaki basit rolleri dışında atfedilen bir

¹⁷⁷ Budak, "Psikolojide Edebiyatın Ayak İzleri", s. 32.

değeri yoktur. Bu durum, karakterin varoluşuna değil, niçin var olamadığına dair işaret için kullanılır. Özlü'nün ilgisini celbeden, karakterlerinin iç dünyası, bilinci ve kişilikleridir. Anlatıcıya göre bu bilinçle özgürlüklerin geri kazanımı Hüseyin'in savunduğu gibi örgütlü bir silahlı mücadele¹⁷⁸ şeklinde değil, nitelikli ve güçlü bir mücadele ile olmalıdır.

Özlü, bu mücadele gücünün ve duyarlılığının ilhamını, yazarlığının ilk yıllarından itibaren başlamak üzere, Sartre'a karşı olan ilgisi ve bağlılığından aldığını bir mülakatında bahseder. Sartre gibi Özlü de kendi ülke edebiyatlarının klasik anlayışının dışında bir anlayış ve üslupla anlatılarını oluşturma isteğindedirler. Özlü, bu anlayış ve ruh çerçevesinde, Sartre'ın bir edebî metin olarak ortaya koyduğu ve içinde kurmaca bir plan/çerçeve olarak ele aldığı *Bulantı*'sındaki içeriği, “Bunaltı” adlı öyküsünde ilk bakışta kahramanın eski sevgilisiyle yaşadıkları üzerinden bir iç muhasebe yapmak gibi ele aldığı düşünülür. Oysa üstâdı Sartre'dan aldığı esinle zaman zaman içe dalışındaki tespit, duygu ve düşüncelerini çoğu kez aforizmik bir tonda ve belirtilen temalar çerçevesinde felsefi bir söyleme dönüştürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁷⁹

Sartre'ın *Bulantı* eserine nispetle, ele alınış yöntemi açısından benzer bir anlatı olan “Bunaltı”yı üretmesi, Özlü'nün, bu filozofun düşünceleri ile etkileşim yaşadığına ve edebî eserlerini bu çizgide oluşturduğuna açıkça işaret eder.

1950 kuşağı ve varoluşçu yazarlarını savunurken öne sürülen baş argüman; geçmişinden kopmuş, toplum ve toplumun dayattığı değerler ve geleneklerle uyuşmayan bireylerin bunaltısını deneyimleyen kendi kuşağının köksüzlüğü ile varoluşçuluk arasında bir seçim ve sonucunda birleşme olduğudur.¹⁸⁰ Mehmet Dikkaya'nın “Hürriyet Üstüne Bireycilik ve Türkiye İçin Dersler” makalesinde J. S. Mill'in farklı yaşam tarzlarının var olması ile bireyin kişiliğinin var olması arasında kurduğu ilişkiden bahsedilir:

İnsanların mutlak olgunluğa erişemedikleri gerçeğinden hareketle, düşünce farklılıklarını nasıl olumlu karşılıyorsak, aynı şekilde farklı yaşama tarzlarının varlığını da normal karşılamak ve bir hak olarak kabul etmek gerekir. Başkalarına zarar vermemek şartıyla, farklı yaşama tarzlarına özgürlük verilmeli, kişinin benimsediği şekilde bir hayat tecrübesi edinmesine fırsat tanınmalıdır.

¹⁷⁸ Demir Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, Koza Yayınları, İstanbul, 1976, s. 140.

¹⁷⁹ Musa Demir, “Açık Bir Etkileşim Örneği: ‘Bulantı’ ve ‘Bunaltı’ adlı eserlerde Ortak Bir Üslup Özelliği Olarak Felsefi Söylem Biçimi”, *TÜBAR XXXIX*, 2016, s. 91.

¹⁸⁰ Demir Özlü, “Bunalan Genç Adamlar”, *a dergisi*, S. 22- 23, 1959, s. 1.

Özetle, birey öncelikle kendisini ilgilendiren konularda “ben varım” diyebilmelidir.¹⁸¹

Özlü’nün romanlarında da bireyin, topluma ve onun değerlerinin karşısında konumlanması, bireyleşmenin olmazsa olmazlarından olarak gösterilir ve özgürce yapılan seçimlerin bireyin hayatındaki önemine vurgu yapılır. Yine Mehmet Dikkaya, başkalarına zarar vermeyen farklı yaşama tarzlarına karşı bakış açılarının gözlem altına alınabileceğinden söz eder. Ona göre, Türkiye’de, farklı yaşam tarzlarını başkalarına zarar vermeden benimseyen pek çok kesim, “vatan sevgisi” ve “modernizmin teknik imkânlarından yararlanma ve benimseme” gibi konularda ideolojik kesimlerden hiç de geri kalır yanları olmamasına rağmen ne yazık ki bu böyledir.¹⁸²

Başkasının bakışının nesnesi olmak özgürlüğün kaybıdır.¹⁸³ Dolayısıyla bundan rahatsızlık duyup özüyle baş başa kalan birey, kendisini alacağı sorumlulukla birlikte özgürlüğü için bir seçim yapmak durumuna gelir. Kendine özgü bir karakter geliştirmeye çalışan birey bu kez içinde bulunduğu toplumun ahlak ile ilgili değerlerine karşı da bir başkaldırı sergiler. Demir Özlü’nün toplum dışında ve çoğu kez bir başına olmayı seçen bireyleri, bu sayede aynı zamanda otobiyografik de birer karaktere bürünmüş olurlar. Bu, kendilerini toplumdan dışarıda bir konumda görmelerinin bir diğer göstergesidir.

Dikkaya’ya göre, yakın tarihimiz, kimi kesimler tarafından insanların ötekileştirilmesi noktasında bir tavır takınılmasının bir sonucu olarak Türkiye dışında yaşamaya, hatta bir kısmı ölüme mahkum edilmiş fertlerin örnekleri ile doludur. Fertlerin ölüm gibi dramatik bir sonuca uğramaları bile “ideolojinin son kalesi”ni savunan statükocular için bir şey ifade etmemiştir. Ölmeyi “başaramayanlar” ise, “yalnızlıkları ve aykırılıkları” ile yaşamaya devam ederler.¹⁸⁴

Özlü’nün yalnızlık ve aykırılıklarla da dolu olan yaşamına benzer şekilde eserlerini kendi dönemlerinde var olma mücadelesi adına edebiyatı bir araç olarak görmek suretiyle üretmiş olan İbrahim Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Tevfik Fikret, Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Mehmet Akif Ersoy, Necip Fazıl

¹⁸¹ Mehmet Dikkaya, “Hürriyet Üstüne” Bireycilik ve Türkiye İçin Dersler”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 8, S. 32, Nisan-Mayıs-Haziran 2012, s. 221.

¹⁸² Dikkaya, “Hürriyet Üstüne” Bireycilik ve Türkiye İçin Dersler”, s. 221.

¹⁸³ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre’ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 23.

¹⁸⁴ Dikkaya, “Özgürlük Üstüne” Bireycilik ve Türkiye İçin Dersler”, s. 224.

Kısakürek, Tezer Özlü, Ferit Edgü, Bilge Karasu, Sait Faik Abasıyanık, Yusuf Atılgan, Oğuz Atay, Güner Sümer, Adnan Özyalçın, Peyami Safa, Sabahattin Ali, Nazım Hikmet Ran, Feyyaz Kayacan, Sezer Duru, Orhan Duru, Ahmet Oktay, Vüsat O. Bener ve Demirtaş Ceyhun gibi yazarlar tanık olup yaşamış olduklarının üzerinden hikâye ve romanlarının yapısını oluştururlar.

Selçuk Çıkla, bu şair ve yazarların mevcut yönetimle siyasî otoriteyle yani ikinci mericiyle takışmalı olduğunu, hayatlarının bir kesiminde mutlaka sürgün, baskı, sansür, tehdit, hapis, tecrit gibi uygulamalarla karşı karşıya kaldıklarını, ancak siyasî otoritenin bütün bu kendi kanonunu oluşturma, "kanonize etme (kanonlaştırma, kutsallaştırma)" sürecinden sıyrılarak hem dönemlerinin hem de bugünün yazar, eleştirmen, akademisyenlerinin ve halkın nazarında başka bir kanonun içinde yer edindiklerini açıkça görmek mümkün olduğunu belirtir.¹⁸⁵

Demir Özlü'nün mülakatında kendisini örnek aldığını belirttiği Sartre da tekil öznelerin tarihin doğrudan failleri olduğunu her fırsatta vurgular. Okur, bireysel sorumluluk ve toplumsal sorumluluk arasındaki organik bağa işaret edilmesiyle Sartre'ın etiğe ve siyasete bakan bir düşünür olduğunu hisseder. "Bir Entelektüel Olarak Jean-Paul Sartre" adlı yazıda, Sartre'ın içinde yaşamış olduğu felsefi ve politik bağlamı ortaya koyulur.¹⁸⁶ Richard Sorel ve Michel Kail'e göre, Sartre'ın düşüncesi, bilinç felsefesi ile emek felsefesinin bir sentezini oluşturan eklektik bir yapıdan fazlasıdır.¹⁸⁷ Sartre için tarih varlığın değil, verili koşulların içindeki insan eylemlerinin tarihidir.¹⁸⁸ Demir Özlü de eserlerinde bireysel sorumluluk ile hareket ederek verili koşulların yani insanların yaşadığı tarihin bir sonucu olduğunu ortaya koyar.

Sartre ise, özgürlük adına şiddeti desteklemekten kaçınmaz.¹⁸⁹ 1972 Münih Olimpiyatları'nda 11 İsrailli sporcu "Kara Eylül" adlı Filistinli örgüt tarafından öldürüldüğünde Sartre terörizmin "korkunç bir silah olduğunu, fakat ezilen zavallıların bundan başka bir silahı olmadığını" söylemiştir. Ayrıca "Fransız basınının ve kamuoyunun bir bölümünün Münih suikastını hoş göremez bir

¹⁸⁵ Selçuk Çıkla, "Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 4, S. 13-14, Yaz-Güz 2007, s. 49.

¹⁸⁶ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 11.

¹⁸⁷ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 13.

¹⁸⁸ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 28.

¹⁸⁹ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre'ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 17.

skandal olarak yargılaması bence tam bir utanmazlıktır” diye yazmıştır.¹⁹⁰ Cezayir’deki Fransız sömürüsüne karşı aldığı cesur davranışlar, Cezayir’in toprak bütünlüğünden yana olması, 1964’te verilen Nobel edebiyat ödülünü kurumların ödüllendirmesini reddettiği için almaması, Vietnam Savaşı karşıtlığı ve Bertrand Russell ve başka entelektüellerle beraber Amerika’nın Vietnam’da işlediği savaş suçlarını yargılayan bir mahkeme kurmuş olması ve 1968 olaylarında öğrencilerden yana olması takdir edilmiştir.¹⁹¹ Sartre’ın bu davranış biçimlerinde olduğu gibi bahsedeceğimiz üzere Demir Özlü de eserlerinde “ezilenler” olarak gördüğü halkın özgür olmamasına bir başkaldırı ortaya koymak, var oluşunu kendi benliğinde ortaya koymak suretiyle bir yaklaşım sergiler.

Sevda Geçen’e göre, Özlü’nün savunduğu görüş bir toplumun ya da bireyin kabuklarını kırmaya başlaması; kendi dönüşümü adına umutsuzluğunun ve umutsuzluğunun ortadan kalkabilmesi için ateşleyici bir görev üstlenir. Yazara göre, Batı’da bu durum bize göre daha iyi bir görünüm arz eder. Kafka, Camus, Dostoyevski ile derin bir nitelik kazanan yer altı edebiyatı, umutsuzluğun gücünden ortaya çıkan zengin düşünselliğin temellerini barındırır. Güzel günler edebiyatı, bir toplumu hayal gücünden yoksun klişe bir düşün dünyasına hapsederek insanların kendi kabuklarını kırmalarının önüne geçer ve ikinci bir tinsel doğumu yaşamak için zorlanması gereken insan, umutlu yarınlar hayaliyle umutsuzluğun gücünden mahrum kalır.¹⁹²

Mehmet Kaplan’a göre, bir edebî eserde aranılacak en önemli şey, her şeyden önce onun nasıl bir davranış tarzının ifadesi olduğudur. Mevzu, kompozisyon, fikir, kelime, hayal veya ahenk bir müellifin eserini vücuda getirmek için seçtiği ve kullandığı her şey, bize bir müellifin kişiliğini ortaya çıkarır. Bu ortaya çıkışlar aynı zamanda devri de gösterir. Zira devrin ruhu müellifin ruhuna, oradan eserine akseder.¹⁹³ Edebiyat-siyaset ilişkisinin temel nedenlerinden biri edebî eserlerin

¹⁹⁰ Jean Paul Sartre, “A propos de Munich”, La cause du peuple”, no. 29, 15 Ekim 1972, Aktaran, Nicolas Weil, *Le Monde*, 1 Mart 1992, s. 4.

¹⁹¹ Çankaya; Direk, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre’ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, s. 17.

¹⁹² Geçen, *Demir Özlü İnsan Ve Eser*, s. 65.

¹⁹³ Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri, Tanzimat’tan Cumhuriyete*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000, s. 10.

yazıldığı zaman ve mekânların etkisi altında meydana gelmesidir. Edebiyat her zaman sosyal ve siyasî olayların gelişim seyrine tabidir.¹⁹⁴

Hangi türden olursa olsun sanat yapanlar bizatihi bir toplumun içinde yaşamaktadır. Bu bakımdan neredeyse bilinçsiz bir biçimde sanatlarına o toplumun varsayımlarını taşırlar. Böylelikle edebiyat bir bakıma insanın sosyo-kültürel kişiliğinin söz ve yazı hâlinde kendini dışa vurması anlamına gelen bir olgu olarak zaman zaman toplumu belirleyen, zaman zaman da toplumla biçimlenen fakat hangi şekilde olursa olsun toplumsal varlığımıza derinden bağlantılı ifade ve semboller bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanın siyasî ve toplumsal sorunları ile en ilgisiz görünen bir edebiyatçısı bile belli ölçülerde de olsa eserinde, içinde yaşadığı devrin tarihî hadiselerinin şahitliğini yapmaktadır.¹⁹⁵

Bu tanıklıklar sonucunda Demir Özlü gibi kimi zaman gönüllü, çoğu zaman zorunlu olarak sürgüne giden yazarlar, kendileriyle kurdukları içsel bağdan dolayı varoluşa ilişkin kavram ve temalarını bu ayrı kalıplarda daha etkili bir yol olarak ortaya koyarlar. Dolayısıyla Özlü'nün incelemeye tabi olan romanlarında sürgünün ağırlıklı olarak ele alınması, diğer temaların ise nispeten daha az olması eserlerinin konusunu ülkesinden uzakta da olsa içinde yaşadığı devrin toplumsal problemlerinden alması sebebiyledir.

Toplumsal kurallara bağlı kalmayı seçmeyen Özlü, “körü körüne” kabul edilmiş değerlerin de karşısında durur. Yazar, “sürgün hayatı içinde” bireyin sorunsalını varoluşçuluk akımı düşüncesi çerçevesinde kendi yaşamından kesitlerle sunar. Sürgünlüğün ve sürgün edebiyatının izlerini bütün çıplaklığıyla romana sokmayı dener. Gönüllü sürgünlüğüm dediği yıllardaki romanları, insanın ruh dünyasını kucaklaması, bu uzun ayrı kalıpla izah edilebilir. *İthakaya Yolculuk*'ta sürgünlüğünü, ülkesinden ayrıyken yaşadıklarını, hissettiklerini açıkça anlatır. Demir Özlü, bu durumu klasik anlamda bir sürgünlük olarak görmez. Ona göre sürgün olmak daha ziyade, “ayrı düşme, parçalanma, yitirilmişliğin sızısı, bitmeyen yolculuklar, mutsuz doyum anları”dır. Ona göre, içine çekilmek; ait olmadığın yere itilmekten yeğdir.

Özlü'nün toplumun gerçekliğiyle uyum sağlayamayan ve bundan dolayı “içine çekilen” bireyleri birer protagonisttir. Yani silik başfigür, silik kahramanlar¹⁹⁶’dır.

¹⁹⁴ Gündüz, “Siyasal Muhalefet Aracı Olarak Edebiyat”, *Muhafazakâr Düşünce*, s. 26.

¹⁹⁵ Mustafa Kemal Şan, *Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar*, Hece Yayınları, Ankara, 2004, s. 91, 92.

¹⁹⁶ Hakan Sazyek, *Roman Terimleri Sözlüğü, Roman Sanatından Yüz Terim*, Hece Yayınları 260 Sözlük, 2015, s. 279.

Baş karakterlerin çoğu kez isim verilmeden yansıtılması ve aslında silik olan rolleri bunun göstergesidir:

Birey, kimi zaman da –bir aydının kamusal düzlemde ileri sürdüğü kimi görüşlerinin aykırılığı yüzünden yaşayabildiği karşıtlığın dışında- sadece bireyliğinin sınırlarını genişletebilme çabasından ötürü toplumuyla ters düşebilir, ondan uzaklaşabilir. Hayata karşı varoluşsal ya da topluma karşı sosyopsişik bağlamda yabancılaşma yaşayan bireyin önünde yine birkaç seçenek vardır: Ya toplum içinde kalmaya devam etmekle birlikte onun birkaç/birçok/bütün değerlerine, normlarına karşı somut ve zararlı etkileri olmayan pasif bir direnişe geçecek ya da kendi içine çekilecektir. İşte ‘protagonist’, topluma ve/ya hayata yabancılaşmış bireyin, modernist romanda bütün bunları yaşayan temsilcisidir.¹⁹⁷

Özlü’nün inceleyeceğimiz romanları, modernist anlayışla yazılmış romanlar olduğundan dolayı mevcut geleneksel edebiyatın izinden gitmemeyi öncelik alan gerek varoluşçuluğun ilkelerinin kendisinde oluşturduğu izlerden, gerekse toplumsal olayların ardında bıraktıklarından etkilenecek yabancılaşan ve yalnızlaşan bireylerin içlerinde çoğu kez aradığı var olabilme umudunu anlatıları ile ortaya koyarak sesini duyurmayı denediği yapıtlarıdır. Demir Özlü’nün romanlarında görülen “yalnızlık”, “yabancılaşma” ve “sürgünde olma” gibi temalar sadece Sanayi Devrimi ve dünya savaşlarının etkisiyle değil, Türkiye’nin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal konjonktürde yaşananlar sebebiyle “çıkma” girmiş olan ruh hâlinin de ürünleridir. Özlü, ideolojik plânda var olmaya çalışırken bunun fikir tercihi olarak da varoluşçuluğun kavramlarıyla ele alır.

3.1. *Bir Uzun Sonbahar*¹⁹⁸

Demir Özlü’nün ilk romanı olan *Bir Uzun Sonbahar*, 1976’da yayımlanır. *Bir Uzun Sonbahar*, Demir Özlü’nün özel hayatındaki olayların en fazla yer tuttuğu kitaplarından birisidir. Yazar göre, romanında vuku bulan öznellik toplum içinde bizzat şahit olduklarının benliğinde bıraktığı izlerdir:

O dönemde yüklendiğim (yaşadığım birçok şeyi boşaltmanın gerekliliğine inanıyordum. (...)) Ama yaşamla, yazılan karşılaştırıldığında pek çok şey değişmiş, bütünleşmiş, parçalanmış, -gene gençlik yıllarında etkisinde kalmış olduğum Gide’nin “klasisizm” üzerine yazdıklarının etkisiyle: saklanmış-hayalle fantezinin sınırlarına uzanmıştır bu küçük romanlarda. Onların içine girmeden¹⁹⁹

¹⁹⁷ Sazyek, *Roman Terimleri Sözlüğü*, s. 281.

¹⁹⁸ Demir Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, Koza Yayınları, İstanbul, 1976.

¹⁹⁹ Demir Özlü, *Samuel Beckett’in Terzisi*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 71.

Roman, Doğu'da imkansızlıkların çevrelediği bir şehirde vatani görevini ifa eden başkarakterin, izin alarak İstanbul'a geldiği bir dönemde arkadaşı Güngör'le buluşmaları ve Gülgün ile tanışmasıyla başlar. Zengin bir ailenin kızı olan Gülgün, burjuva yaşantısına sahip bir kızdır. Yaşamdan sıkılan, onca imkânına rağmen hayatına yönelik bir amaç edinmek için uğraşan bir kişi görünümündedir. Karısıyla zor günler geçiren başkarakter, bu boşlukta Gülgün'e ilgi duyar ve yakınlaşırlar. Bu yakınlaşma da onu monotonluktan kurtaramaz ve kendisini yalnızlığın kollarında bulur. Sonraki süreçte bu kez eşiyle anlaşılamayıp savrulan karakterlerden biri de Nazan'dır. Nazan ile cinselliğe varan bir ilişki yaşayan anlatıcı onunla da hayata tutunamayarak tekrar yalnızlığına döner. Gerek bu tür aksiliklerin yarattığı huzursuzluklar gerekse toplumsal olayların bilhassa da 12 Mart 1971 muhtırasının oluşturduğu kaos iklimi romanın oluşumunda nispeten yer bulur. Bu romanının, sonraki yıllarda yayınlanacak romanlarıyla ortak olan özelliği, okuyucuyu zamansal bir yolculuğa çıkarmasıdır.

Walter Benjamin'e göre, geçmişini tarihsel olarak dile getirmek, o geçmişini "gerçekte nasıl olduysa, öyle" bilmek değildir.²⁰⁰ Yani yazar, geçmişini, nasıl olduysa öyle, algılamaz. Bireysel yaşantısı içindeki konumunu çok daha farklı bir oluşumla cereyan ettirir. Özlü'nün, konusunu genel olarak devrinin hadiselerinden ve kültür değişimlerinden aldığı romanı; zaman zaman askerlik yıllarını ve ailesiyle yaşadıklarını hatırladığı geriye dönüşlerle beslenir.

Ayrıca romanın adının "Bir Uzun Sonbahar" oluşu; sonbaharın bitiş, tükeniş ve ümitsizlik gibi metaforlarını çağırıştırır. Çünkü sonbahar, uzun yaz mevsimi sonrası doğanın yavaş yavaş kendisini kışa hazırlamak için çehresini değiştirip eskidiği, gitgide yıprandığı ve bozuma uğradığı bir zaman dilimidir:

"1970 yılı sonbaharı çok uzun bir sonbahardı. Çok uzaklarda, başka yerlerde, görünmez bazı çarklar gümbür gümbür dönüyordu, yaralıydım. Canımdan can koparılmıştı. İltisiz kalmıştım. Suç bende değildi. Çılgın bir toplumdu."²⁰¹

Anlatı zamanının eylül ayından kasımın son günlerine kadar işlendiği eserde, roman karakterlerinin toplum ve kişiler arasında tutunamaması meselesi ağırlıklı

²⁰⁰ Walter Benjamin, *Pasajlar*, çev. A. Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 35.

²⁰¹ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 154.

işlenir. Bir tarafta bunalımlı ruh hâlini temsil eden anlatıcı, diğer tarafta ise bu tutuma karşı geliştirilen davranış biçimlerinin anlatıcıda oluşturdukları vardır.

Fethi Naci, Özlü'nün bu romanı için; inançlarının doğrultusunda yaşamak isteyen ama yaşayamayan, özel hayatla toplumsal hayatı ayırmak doğru değil diyen ama günlük yaşamında ayıran, inançlarıyla yaşaması arasındaki uyumsuzluğun acısını çeken, bir örgüt içinde işçi sınıfıyla kaynaşamadığı için ister istemez sosyalizmi yeni bir toplumun kuruluşu olmaktan çok kişisel bunalımlardan kurtulmak için bir liman, bir sığınak olarak gören bir aydın profili çizdiği değerlendirmesini yapar.²⁰²

Eylemi, kendine bir kurtuluş reçetesi olarak seçen roman karakterlerine bu yolculukları esnasında, kendilerine çoğu zaman, yabancılaşma, yalnızlık ve peşinden gelen bunalım ve bu kavramlarla olan mücadeleleri eşlik eder.

Romandaki Varoluşçu Temalar

Geleneğe Karşı Olma: Yalnızlık / Yabancılaşma

Ahmet Cevizci'nin tanımlamasına göre yabancılaşma; “özgün anlamı içinde, bir şeyi ya da kimseyi başka bir şeyden ya da kimseden uzaklaştıran, başka bir şeye ya da kimseye yabancı hale getiren eylem ya da gelişme”²⁰³ şeklinde karşılık bulur. Yalnızlık ve yabancılaşma temaları, geleneğin ötekileştiriciliğini ansımaya başlayan bireylerin içine düştükleri, varoluşlarını ararken tecrübe ettikleri duygu dünyalarının yansımalarıdır. Sartre'ın varoluşçuluk düşüncesine göre, Tanrı olmayınca, kavramaya çalıştığımız evrenin değerlerini bulma olanağı da ortadan kalkar. Sartre'a göre iyiyi düşünecek sonsuz ve yeterli bir bilinç (yani Tanrı) var olmadığından “iyi” diye “önsel” bir şey de var olamaz artık; çünkü iyyinin var olduğu ve kişinin dürüst olması, yalan söylememesi gerektiği hiçbir yerde yazılı değildir, ancak insanların var olduğu bir ortamda yaşar.²⁰⁴ Yazılı olmayan bir olgu kümesi, insanı zorunlu kurallar batağına hapsedemez. Kendisine şekil verecek olan insanın eylemlerinden başkası değildir. İnsan, eylemlerinde özgür olmalıdır.

²⁰² Fethi Naci, *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 398- 399.

²⁰³ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 1099.

²⁰⁴ Sartre, *Varoluşçuluk*, s. 46.

Yabancılaşma kavramının tarihsel bağlamda birçok tanımı söz konusu olmuştur. Birçok edebi türde yer bulan bu kavram Özlü'nün hikâye ve romanlarında bireyin psikolojisi üzerinden yansıtılır. Birey toplumsal olaylardan bunalır ve kendi içine kapanır dolayısıyla da yabancılaşmaya başlar. Bu durum romanlarda karakterlerin psikolojileri üzerinden kavramsallığını okura belirgin hâlde hissettirir. Yazarın kahramanları bir kendi olma savaşı verirler. Toplum ve özne birbirlerine yabancılaşır. Toplumun kabul ettiklerini gelenek hâlinde dayatarak dönüştürmeye çalıştığı bireyler, girilmesi istenen kalıplara girmezlerse dışlanıp derhâl ötekileştirilirler.

Bu bağlamda Demir Özlü'nün Sartre'cı bir gelenekten gelen varoluşçu tutumu, insanın kendisini “yapması” ve kendi kaderine hükmetmesi anlayışı sonuna kadar onda bağımsız, kendi hayatına karar veren ve onu yöneten birey olarak belirir. Dolayısıyla, Özlü için yazı yazmak birey olmanın yoludur ve birey uygarlığının son kertesidir. Tüm edebiyatında kendisi olarak yaşayan duyan, düşünen ve eyleyen, kendini yaratan bir birey vardır.²⁰⁵ Gasset'ye göre, kendi kökten dünyasında, ilk yüz yüze geldiği şeyin aralarında doğup yaşamaya başladığı öteki insanların tekil ve çoğul durumda öteki olduğunu fark eden birey, insanların dünyasıyla birlikte yaşadıkça, yani toplum içinde yaşadıkça ancak bir sözde yaşam sürer.²⁰⁶ Kendi olamayan insan karar anlarında özgürleşemez.

Demir Özlü, bu romanında toplum geleneklerinin insanların özgürlüklerine kastettiğinden ve “Toplum ne der?” düşüncesinin seçimlerinde sürekli bir tereddüt yarattığını da sezdirir.

Bu “tereddüt” Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye*²⁰⁷ romanındaki Neriman'da da vardır. Neriman, İstanbul tarafında, eski bir evde para sıkıntısı içinde yaşayan alaturka bir ailenin kızıdır, piyano değil ud çalar. Şişli'de oturan akrabalarının etkisiyle modern hayatı tanımış, etkisi altında kalmıştır. Safa'nın romanlarındaki genç kızlar yerleştikleri ve yaşadıkları Batı taklitçisi yozlaşmış çevreye rağmen ahlakça çürümüş

²⁰⁵ Hasan Bülent Kahraman, “Modern Kent Anlatıcısı: Demir Özlü”, *Hürriyet Kitap Sanat*, Yıl. 5, S. 212, 19 Şubat 2021, s. 6.

²⁰⁶ Ortega Gasset, *İnsan ve Herkes*, çev. Neyire Gül Işık, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 138, 139.

²⁰⁷ Peyami Safa, *Fatih Harbiye*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1968.

değillerdir. *Fatih Harbiye*'de Neriman, geç saatte evine dönerken arabadan evin önünde değil sokağın başında iner:²⁰⁸

“Neriman otomobilden atladı ve yokuşu hızla indi, baktı. Kalbi o kadar şiddetli çarpıyordu ki, bu ses bütün mahalleyi uyandıracakmış gibi ürktü ve elini göğsüne götürdü... Uzaklaşan otomobilin gürültüsünü işittikçe korkusu artıyordu.”²⁰⁹

Peyami Safa'nın *Fatih Harbiye* romanı, didaktik ve şematik bir yapıttır. Ama kültür savaşı merkezinde gelişen ve Doğu-Batı sorunlarını bir kentin mahalleleri ve onları bağlayan tramvay hattı temelinde işleyen bu yapıttaki karakterler varoluşsal sorunlar içindedir. Roman Neriman'ın “gerçeği” bulmasıyla sona erer.

Karakter bunalımı ve o bunalımın çok çeşitli cephelere yayılımı büyük ölçüde Tanpınar'ın romanlarında da vardır. Huzur romanının ana teması da kültür değişimleri karşısında yaşanan derin ve ağır benlik bunalımıdır. Romanın birçok yerine saçılmış teorik fikirler benlik konusunu psikolojik ve toplumsal düzlemlerde ele alır. bu benlik bunalımı *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ve *Sahnenin Dışındakiler*'de de vardır.²¹⁰

Bir Uzun Sonbahar romanında da karakterlerin toplumla ilişkileri üzerinden gelenekçi yapıyı eleştiren örnekler mevcuttur. Bireyin geleneğe karşı olma hâli, kendisini “öteki” olarak bulmasına bu durum da benlik bunalımına sebep olur:

“Onun düşüncesine göre, ilişkimize, ciddi bir yön veriyorsak eğer, benim de örneğin evleninceye kadar durmadan süslenmem, buluşmalara böylece önem vermem, belli bir kalıba girmeye doğru yol almam gerekiyordu.”²¹¹

Anlatıcı, romanın bir başka bölümünde ise kendi bakış açısı ile birlikte, evli bir kadının ya da adamın bir başka kadın ya da erkek ile ilişki yaşamasının toplum nazarındaki görünüşünü farklı yerlerde ortaya koyar:

Evli, genç bir kadınla aşk yapmanın güzel bir şey olduğunu söylemeden edemeyeceğim. İçinde yaşadığımız toplumda, aşk duygusunun karmaşık bir yapısı olduğunu da. Kocasının olması, [...] benim karımmış gibi yaşaması ondan aldığım tadı, daha da arttırıyordu...Kendi kendime verdiğim bütün bu öğütlere karşı aşkın içine, gittikçe battığımı da görmüyor değildim.²¹²

²⁰⁸ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 225.

²⁰⁹ Safa, *Fatih Harbiye*, s. 16.

²¹⁰ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, s. 40, 41.

²¹¹ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 93.

²¹² Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 106.

Meliha Yonca Erdem’ göre varoluşçuluk, bireyi ezen teknik düzeni ve değerleri, benliğini çiğneyen bir zorbalık olarak görür ve gerekirse de buna başkaldırmayı teklif eder. Bu yüzden öznelliğe ve bireyliğe oldukça önem veren bir felsefi akımdır. Öznelikten yola çıkarak bireyciliğe varış söz konusudur. Bireycilik ise ancak yalnızlık içinde belirmektedir.²¹³ Demir Özlü romanlarının başlıca temalarından olan yalnızlık, bir dönem kendi tercihi dışında gelişmiş olaylarının bir sonucu olup yaşanırken daha sonraki zaman dilimlerinde, yazarın bir tercihi hâline gelir. Yalnızlık duygusunu içselleştirir, bu duygu durumunun oluşturmuş olduğu derin boşluk hissi ile burjuva hayatının derinlerine doğru sivrulür ve varoluşçuluğuyla bir bütün hâline gelmeye başlar. Toplumun gitgide yozlaştığı hissiyatına kapılıp yaşadıklarını ayrılığa düşme olarak görse de bu durumundan çok da mutsuz değildir. Bir çözüm getirip değiştiremediği toplumsal düzen içinde hiç olmazsa yabancılaşarak yaşananlardan uzak olma isteğini duyar. Tek başınalığı, kendi varoluşunu aramak adına onu bir yolculuğa çıkarır. Kendi varlığını arayıp bulma noktasında bunu ne toplum ne de siyasi erkler dayatabilmelidir. İnsan, özünü kendi içinde arayıp keşfeder:

“Diri varlığımla, iç yaşantım uyumsuzlaşmıştı, boş yere bunun kaynağını varoluşa, ya da nedensiz bir varlıkta arıyordum, oysa başkalarıydı... kişiye boşluğu da. kendini tüketmeyi de, saçmayı da, ölümü de yükleyen başkalarıdır.”²¹⁴

Denilebilir ki Demir Özlü, varoluşunu ilân edebilmek uğruna yalnız olmayı bir tercih olarak benimser. Onun için bu kavram, özüne dönebilmek ve orada kendini yeniden bulmak için gerekli bir olgudur.

Bunalı

“Bunalım” veya bir başka deyimle “bunalı” kavramının yansımaları, Demir Özlü’nün bilhassa romanlarında sık rastlanılan bir durumdur. Oğuz Öcal, bunalıtlarının temelini boşluğa düşmek dolayısıyla da bu durumun kişinin kendini aramak için yola koyulmasının ilk işareti olduğunu söyler: “Varoluşsal boşluk, anlamsızlık anksiyetesi –sebebi belirsiz kaygı, korku-, boğuntu, bunalım gibi kavramlarla da karşılanan sıkıntı, bireyin yapıp etmelerinde, yaşamında bireysel veya

²¹³ Meliha Yonca Erdem, *Tezer Özlü ve Leyla Erbil’in Romanlarında Varoluşçuluk*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019, s. 225.

²¹⁴ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 79- 80.

toplumsal, ontolojik (iç, kişisel)veya ontik(dış, toplumsal) bağlamda anlam bulamaması durumudur.”²¹⁵

Özgürleşme adına sarf edilen çabaların özgün olma ile de bir bağı vardır. Özlü’nün, Sartre etkisiyle birlikte hem Fransız yazarın *Bulantı* eserine bir gönderme yapmak hem de bu kavramı yerli bir harf değişimi ile “bunaltı”ya çevirmiş olması onun özgünlüğünün de bir göstergesidir. Yazarın değişimini gerçekleştirmesinin bir diğer sebebi de bu kavramın yerli koşullarda gelişen atmosferi tanımlamak için kullanabilmesindendir. Değişimi çağrıştıran bu tercihe rağmen yine de Sartre’ın “bulantı” kelimesi ile Özlü’nün “bunaltı” kelimelerinin ortaya koymayı amaçladığı anlamsal çıkarımların iki yazar için de farklı olmadığı açıktır.

Varoluşçu felsefenin de temel izleklerinden biri olan “bunaltı”, insanın aldığı veya alacağı sorumluluğun ağırlığının dışavurumu olarak düşünülebilir. İnsan kendini seçerek yaşamını kurar. Bu sorumluluk duygusu ise onu birtakım kaygılara sevk eder. “Yabancılaşma” kavramının ilişkili olduğu ve birden fazla noktada kesiştiği kavramlarından olan bunalımdan söz edilen yerde yabancılaşmadan da söz edilmesi mümkündür. “Bunalım” ve “yabancılaşma” karşılıklı bir etkileşim hâlinindedir.

“Bunalım” dendiğinde akla ekonomik bunalımdan, toplumsal bunalıma, ahlaki bunalımdan, psikolojik bunalıma kadar birçok bunalım çeşidi gelir. 19. yüzyıl ve sonrası dünya tarihinde Sanayi Devrimi, kentleşme, bilimsel ve teknolojik gelişmelerle ilgili değişimlere artı olarak ulus devlet modelinin ortaya çıkması, İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş ve terörizm vb. ile de birçok değişim yaşanır. Bu yaşananlar çağın genel anlamda bir “bunalım” ve “yabancılaşma” yaşamasına neden olur.²¹⁶ Bu yabancılaşma ile bireylerin ruh halleri, gitgide karamsar bir tabloya bürünür. Bu bunalımlı ruh hâli, yavaş yavaş toplumdan kopuşları da beraberinde getirir. Özlü, “bunaltı”ya şu şekilde bir tanım getirir:

Bireysel bunaltı, toplumsal durumdan geliyor, bu durumun bozukluğundan geliyor; ama “bireysel bunaltı” kavramının kapsadığı bir anlam daha var; o da “doğaötesi bunaltı”dır, kavranılması güç olan, ama gene de varlığı tehdit eden bu çeşit bunaltıya “boğuntu” demek daha doğru. Bireysel bunaltı kavramı, bir yanıyla “doğaüstü” bunaltıyı da kavrar; çünkü “doğaötesi bunaltı” bireysel bir olgudur, bunu birey kendi içinde duyar. Nerden geliyor bu

²¹⁵ Oğuz Öcal, *Edip Cansever Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kırıkkale, 2009, s. 152.

²¹⁶ Kiraz, “Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma”, s. 135.

“doğaötesi bunalı” (boğuntu)? Biz bunu dünyada varolmaktan ötürü duyuyoruz. Varolmak, bir başına, kişinin hiçliğe doğru çekilmesi gibi duyulan boğuntuyu kendinde taşıyor ²¹⁷

“Bunalı” adlı öyküsünde de karakterlerin hayatlarını sorguladıkları bu çerçevede bulmaya çalıştıkları anlamın kendilerini anlamsızlığa sürüklediğini belirtir:

Yaşamak anlamsızdır. Sevgiyle, iyilikle, bir şey olacak diye bekleyerek, titizlenerek, kötülükten korkarak büyüttüğüm umutlarımın bir anda yıkıldığını, bu kaçınıcı görüşüm. Biliyorum artık, anlamsızlığa başımızı vura vura yaşayacağımızı. Çünkü ne olduğumuzu bilmiyoruz? Niçin varolduk? Durmadan, dinlenmeden bu anlamsızlığı yaşasın diye mi? Niçin beni buna mahkum ettiler. Mahkum etiler, anlıyorum. Ben de bu dünyaya atılmaya, acıyı, üzüntüyü, anlamsız sevinci yaşamaya, ama gene de anlamlı olsun diye çalışmaya, diretmeye mahkummuşum. Atılmış, mahkum edilmiş. Üzerine sıcak öğle güneşi vurmuş eşyalarla birliğim şimdi. Onlar kadar boşum, anlamsızım ²¹⁸

Bir Uzun Sonbahar’da bireyin boşluğa ve anlamsızlığa düşmesi bağlamında anlatı zamanının siyasî ve sosyal atmosferinden kaynaklı bir yol izler. Yazar, ülkenin içinde bulunduğu çatışmaların yarattığı bunalımlara sık sık vurgu yapar:

“Değişik, gergin bir dönemde yaşıyorduk. Toplum gittikçe arttırıyordu devinimini. Köylüler köylerde, ağaların devletten zapt ettikleri toprakları işgal ediyorlardı. Ama en devingen kesim, öğrencilerdi. Öğrenciler, polisle çatışıyorlar, fakülteleri boykot ediyorlar, gösteri düzenliyorlardı.”²¹⁹

1968 sonrasında sadece Türkiye’de değil, dünyada da “derin köktenci” bir sağ-sol ayırımına düşer. Bunun adı nedeni Soğuk Savaş’tır. İki kutuplu dünya modeli hızla ve hırsıyla bu ayrıştırmayı oluşturmuş ve beslemiştir.²²⁰ Romanda eylemlerin ve ayrışmanın dozunun giderek arttığından da söz edilir:

“Üniversite öğrencilerinin giriştikleri eylemler durmadan artıyordu. İçten içe bir kaynaşma, yoğrulma vardı.”²²¹

Özlü’nün bu romanında ve varoluşçu kavramları vurguladığı diğer eserlerinde de karakterleri, devrinde yaşadıkları olayların sonucunda bunalım duygusunu hissederler. Yazarın bu romanında, onu bunalıma sürükleyen olaylar zincirinin ilk

²¹⁷ Demir Özlü, “Çağın Yazarı”, *a dergisi*, S. 13, 1959, s. 2.

²¹⁸ Demir Özlü, “Bunalı”, *Bunalı*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 85.

²¹⁹ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 63.

²²⁰ Kahraman, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, s. 55.

²²¹ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 95.

halkasını, askerliğini yaptığı sırada gönderildiği sürgün oluşturur. İstanbul'a ve yaşamına alışık olan anlatıcı, sürgünde zor ve çetin şartlara maruz bırakıldığı için hızla içine kapanmaya başlar. İstanbul'a dönünce de bu bunalımdan bir süre daha kendini kurtaramaz:

“Askerlik süresi dolmuş, çalışma yaşamına dönmüştüm. Zaman, uzamış, Uzamış, yıpranmış bölünmüş, kopuk kopuk olmuştu. Herhangi bir eşya gibi, bıktırıcı zaman. İçim karanlıkla örtülüydü, ardında bıraktığım kötü günlerin yaptığı yığınak bilincimi eziyordu. Hiçbir düzen verilmemişti.”²²²

Yazar, diğer taraftan 12 Mart eylemlerinin yarattığı şaşkınlıktan daha ziyade İşçi Partisi (TİP)'den atıldığı için olayların merkezinden uzak kalmanın vermiş olduğu rahatsızlıkla birlikte karamsarlığa uğrar. Sosyalist bir dünya görüşüne sahip olan anlatıcı kendi ifadesiyle politik olarak “damgalı”dır.

Özlü, Türkiye'nin yakın siyasal geleceğinden sadece siyasal gruplar açısından değil, toplumsal muhalefeti örgütlemesi gereken sol bakımından da umudunu keser.²²³ Sol görüşlü olduğu için yedek subay yapılmayınca askerden kaçır; ancak sonra teslim olur, gözaltına alınır ve Doğu'ya sürülür. Askerliği süresince siyasî kimliğinden dolayı çifte standartlara maruz kalır ve bunalıma sürüklenip toplumdan soyutlanır:

Bir çeşit küçük çocuklardık. Gençlik yıllarında gerçeküstücülükten, varoluşçuluktan etkilenmiş, bizi belirleyen kurallar dizininden kopmuştuk. Bu bir anlamda toplumdan kopmak demekti. Topluma sonradan dıştan katışıyorduk, çatışarak ya da alaya alarak. Böylece, bir ölçüde de yaşantımız kendiliğinden olmaktan çıkıyordu; bilinç zaman zaman yalnız kalıyor, kendi üzerine kapanıyordu.²²⁴

Bunalıma doğru sürüklenirken aldığı yatıştırıcı ilaçlar ile bu hissiyatını biraz daha derinden yaşamaya başlamıştır:

“Kötü bir düştten uyanmış gibiydim, besbelli sinir hastalığının, ya da ilaçların örgensel etkisi sürüyordu.”²²⁵

Romandaki isimsiz baş karakter için bunaltı duygusunun özü, geleneklerin ve ona tekdüze gelen yaşam tarzlarının kendisinde oluşturduğu izlerdir:

²²² Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 24.

²²³ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 8.

²²⁴ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 19- 20.

²²⁵ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 25.

“İçinde yaşadığım toplumun koşullarını iyi bildiğimi sanıyor, ‘çürümüş bağlantıların içinde bir tutsakdan başka bir şey değilim’ diyordum.”²²⁶

Bunalımlarının kaynağı olarak her fırsatta, dönemin toplumsal yapısı görülür ve buna eşdeğer olarak insanların içlerine kapanıp gerçekleştirdikleri sorgulamalar, ulaşılması amaçlanan farkındalığı oluşturma noktasında verilen çabanın da bir göstergesidir:

“İnsanların kendilerini eleştirmeye, gözden geçirmeye başladıkları dönemlerdi. Toplumda olanlar, insanlar istemese de, böyle bir kendi kendine hesaplaşmaya götürüyordu insanları. Ortada, kendine karşı cesur genç bir kuşak vardı...”²²⁷

Toplumun insanlar üzerindeki tutumu, onların edimlerini doğrudan veya dolaylı olarak etkiler. Bu durumun en aza indirilmesi insanın, yaşadıklarından etkilenen değil, etkileyen konumda olabilmesine bağlıdır. Psikolojik yönden olumsuz olarak etkilenen karakter, ruhsal olarak bir bunalıma ve çöküntüye girmiş olmasının yanı sıra bir türlü hayatını düzene sokamaması sebebiyle de bunalıya hapsolür. Baş karakter ile ilişkide olanlar, özellikle de kadınlar da örneğin Gülgün bu hissi yaşar:

“Birkaç ay önce, derin bir sinir bunalımı geçirdim ben. Ölümün kapısını yokladım. [...]Bu örgensel bir bozukluk haline dönüştü. Mutlaka kurtulmak istiyorum ondan. Ama şimdi yapamıyorum. Aldığım ilâçlar da etkiledi beni; durgun, eylemsiz yaptım.[...] Eski halimi görmeni isterdim.”²²⁸

Romandaki isimsiz baş karakter, sosyal ve toplumsal olaylarla ilgili durum tespiti yapıp bunların olası sonuçlarını sıralarken bir yandan özellikle öğrencilerin fakültelerde tam olarak olmasa da düşüncelerini özgürce dile getirebildiğinden bahseder. Anladığımız kadarıyla yazarın kendisi de bu özgür düşünce ortamının, daha sonraları bazı çevrelerce de dile getirilecek olan, 1961 Anayasası’nın getirdiği hak ve özgürlüklerin halka “bol” gelmesinden kaynaklandığı fikrindedir ve bu ortamın o dönemde iç çekişmeleri hazırladığını ve dolayısıyla da darbeye götüren süreci oluşturmaya başladığını sezdirir. Cumhuriyet okullarında, Cumhuriyet ilkelerinin en çok oturmuşluk, kararlılık kazandığı bir dönemde eğitilmiş, ardından da hukuk öğrenimi sırasında, eski kuşaktan sağlam öğretmenlerin eğitimine

²²⁶ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 90. (Alıntılar metnin orijinalindeki haliyle bırakılmıştır. Bundan sonraki roman alıntılarındaki yazım yanlışları da bu sebeple düzeltilmemiştir.)

²²⁷ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 129.

²²⁸ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 20, 21.

rastlamış, Türkiye'nin gelişmesi, en uygar Batı ülkeleri düzeyine ulaşması konusundaki ideallerin etkisinde kalmış birisi olarak, Özlü, ne kamu güçlerindeki paralize oluşı, ne de ortaya çıkan cinayetlerdeki vahşet ve ilkelik niteliğine alışacak gibi olmadığını belirtir.²²⁹

1961 Anayasası'nın sağladığı geniş özgürlüklerin yarattığı ortamda toplumun farklı kesimlerinin taleplerini yaşama geçirmek isteyen farklı görüşler ve eğilimler ortaya çıkar. Özgürlük ortamı ne yazık ki Türkiye'de büyük ölçüde yanlış anlaşılıp yorumlanır. Özellikle dönemin sonuna doğru dünyada da başlayan modanın etkisiyle Türkiye'de önce 1968 üniversite olayları başlar, sonra gençlik sağcılar ve solcular olarak ikiye bölünür birbirleriyle “savaşı” girer. Toplumsal rahatsızlık ve şikâyetler, gün aşırı yaşanan ölüm olaylarından dolayı giderek artar.²³⁰

Bu dönemde Türkiye başına gelen türlü kaoslarla toplumsal ayrışmalara, tükeniş ve “sonbahar” ortamına dolayısıyla da bunalıya sürüklenir. *Bir Uzun Sonbahar*’da ülkede yaşanan bunalımın izleri görülür:

“Son yıllarda beni en çok etkileyen, yeğenlerimin durumu oldu, dedi. İstanbul Üniversitesi’nde okuyorlar, bazen forumlarına gidiyorum. Ne büyük bir özgürlük içinde onlar. Bizim zamanımız gibi değil... Böyle bir özgürlük içinde olmak isterdim. Ne dersin, toplumda büyük bir değişiklik olacak değil mi?”²³¹

Bununla beraber Türk edebiyatında geçen her bunalı teması varoluşçuluğa ait bir kavram olarak açıklanamaz. Tarık Buğra’nın *Yağmur Beklerken* ²³² romanındaki gibi kimi sürüklenmeler aydınlığa olan inancın gereği tünelin sonundaki ışığa çıkar. Cumhuriyet’in ilânından sonra çok partili siyasal yaşama geçişin ikinci partisi olan ve yüz gün yaşayabilen Serbest Fırka çok partili siyasal hayat için başarısız bir deneme olsa da toplumun yaşadıkları salt bir bunalıya sürüklenme olarak ifade edilemez. Fethi Naci, romanın aslı temasının: “Kendi ekonomik sorunlarından ötesini düşünmeyen bir kasaba, birbirleriyle dostça geçinen insanlar, ‘ufak aşım, ağrısız başım’ diyen Avukat Rahmi ve Serbest Fırka’nın kuruluşunun bütün bu insanları, bu insanlar arasındaki ilişkileri değiştirmiş olduğunu”²³³ düşünür. Orta Anadolu insanının dostluk ve iyilik ile dolu mütevazî yaşamı tasvir edilir. *Bir Uzun*

²²⁹ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 9.

²³⁰ Eğilmez, *Değişim Sürecinde Türkiye Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, s. 146.

²³¹ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 104.

²³² Tarık Buğra, *Yağmur Beklerken*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981.

²³³ Fethi Naci, *40 Yılda 40 Roman*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1940, s. 159.

Sonbahar’da ise durum farklıdır. Anlatıcının içinde bulunduğu karamsarlığa sadece siyasi gelişmeler sebep olmaz; özel hayatındaki sorunlar da yaşadığı buhranı derinleştirir. Siyasetin neden olduğu olayların toplum üzerindeki baskısını göğüslemeye çalışır ve buna eylemci bir tutumla karşı koyar. Diğer yandan burjuva yaşamının alışkanlığı olan gece hayatına ve alkole kendini kaptırır. Bununla beraber, kadınlarla olan ilişkilerinde sadece cinselliğin ön plana çıktığı birliktelikleri önceler. Varoluşçu felsefenin “aidiyetsizlik” özelliği romanda belirginleşir. İnsanlarla birlikte vakit geçirir fakat kalabalıklar içindeki yalnızlığı onu sürekli takip eder: “Benim de yaşıtımda bir dönüm yeri, işsiz kalmıştım, bambaşka bir yaşam bekliyordu beni, Parti’den de çıkarılmıştım, yalnız kalmıştım.”²³⁴

Sürgün edildiği yıllarda, yaşadığı sıkıntılar sebebiyle içine kapanır. Kendisini başlarda eleştirdiği burjuva hayatının içinde bulur ve bu yaşayış biçiminin oluşturduğu düşüncelerini ortaya koyar:

“...bu duygu da bana tatlı bir yalnızlık, bir ölçüde sinir gerginliğiyle, duygusal bir yükseliş veriyordu.”²³⁵

“Toplum, içinde yaşadığım toplum bütün katlarıyla, bütün katlarının insanlarıyla iyice bellediğim, kişiye-karşı, çürümüş bir güç gibi görünüyordu bana. Sürgün güzeldi, o sırada bir çeşit toplum kaçağı oluyordu.”²³⁶ Roman karakterlerinden özellikle Gülgün, bu melankoliden kurtulmak için tek sığınağını alkol olarak görür. Boşluk içinde bir hayat süren Gülgün’ün alkole karşı tutkusu onun toplum içinden kendi dünyasına kaçışını simgeler:

“ Tedirginlikten sonra, iyi içiliyordu, sinirli bir eğlenme oluyordu ama, iyi eğleniliyordu. Çok içmiştik. Gece alabildiğine uzundu önümüzde. Tedirgin olduğum zamanlarda sabahlamayı istemişimdir, doğrusu içki içerek geceyi sürükleyebiliyor insan...”²³⁷

Baş karakter de toplum içindeki yalnızlığından uzaklaşmak için burjuvazi yaşamı benimsemiş kişilerin bir tutkusu olan alkolü de bir tür çare olarak görür. Alkol aldığı zamanlar, kendini mutlu hissedebildiğini söyler:

²³⁴ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 75.

²³⁵ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 50.

²³⁶ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 51.

²³⁷ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 83, 84.

“...Alkol içebilsem çok mutlu olacaktım. Ama kullandığım ilâçlarla çatışıyor. Eski halimi görmemi isterdim. Çok neşeli, yaşama sevinciyle dolu birisiyimdir ben...”²³⁸

Toplumlarından soyutlanan, içine kapanan ve kaçış yolları arayan insanları bu durumlarının ve onları bu yollara iten sebepler varoluşçu felsefenin psikiyatriyle buluşmasıyla başka bir boyuttan anlaşılır. İkinci Dünya Savaşı sonrasına dayanan varoluşçu psikoterapi, belirli kişilerin değil, çağın bir gereği olarak ortaya çıkar. Freud, Kierkegaard ve Nietzsche gibi düşünürlerin katkıda bulunduğu bu kültürel ortam varoluşçuluk ve psikanalizin birlikte değerlendirilmesini fırsatını verir. Nietzsche, içgüdüsel güçlerin engellenmesini, bireyin iç dünyasını algılayamaması ve güçsüz ve edilgin egonun özerkliğini yitirmesi sonucu oluşan bölünmelerle açıklar. Bu bölünmeler sonucunda intihara sürüklenenler bu eylemlerinde çoğu durumda anksiyetenin yanı sıra depresyon, umutsuzluk ve insanın kendine yabancılaşması belirleyici rol oynar.²³⁹ Dolayısıyla roman karakterlerinin toplum içinde yaşadıkları umutsuzluk, korku ve güvensizlik sebebiyle soyutlanma yaşamaları zaman zaman saplantılı duruma da geldiği ifade edilen intihar düşüncesini çağırır:

Bak, Gülgün... sana da söylemişim, intihar saplantısını ilk gençlik yıllarımdan beri saklıyorum, iki defa yüzeye çıktı, on dokuz yaşında, bir de ondan on yıl sonra, belki böyle eşit zaman aralıklarıyla gelen bir şey, ama şu derin sarsıntıyı geçirdiğim zamana kadar... o kötü saplantıyı taşıdım durdum.²⁴⁰

Baş karakterin kendi kuşağının üyesi olduğunu söylediği Tan, bunalımla dolu hayatını intihar ile sonlandırma düşüncesindedir. Bunun sebebini anlatıcı şöyle anlamlandırmaya çalışır:

Öyle sanıyorum ki, insanın ilişkilerini aşan duygusal, metafizik, mutlakçı yanla, o somut ilişkiler, gündelik olaylar karışıyor birbirine. Salt ailesiyle ilgili sıkıntılara, kendi sıkıntılarına bağlayamıyorum. Bizim kuşağın bir üyesidir Tan. Kuşağın, genel olarak taşıdığı duyguları en ucuna kadar götürmüş biri. Bizim bir eğilimimizin örneği, unutamayacağımız bir dönemeç noktası...²⁴¹

²³⁸ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 21.

²³⁹ Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, s. 31, 36.

²⁴⁰ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 73.

²⁴¹ Özlü, *Bir Uzun Sonbahar*, s. 74.

Bir Uzun Sonbahar romanında, neredeyse tüm karakterlere nüfuz eden “bunaltı” kavramı, var olmak ile yok olmak arasındaki ince çizgiyi betimler. Bu çerçevede, yaşamlarını idame ettirmeye çalışan bireyler, kimi zaman bu savaşı kazanırken kimi zaman da kendini yok olmanın kıyısında bulur. Dolayısıyla toplumsal yapının nesneleştirdiği insanlar, özgürlüklerini istedikleri ölçüde ilan edemedikleri gibi var olma potansiyellerini de gerçekleştirmeyi ertelemek durumunda kalırlar.

3.2. *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*²⁴²

Yazarın ilk basımı 1979’da yapılan ikinci romanı *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları* 1960’lı yılları konu edinir. Romanın başkarakteri Selim de, Özlü gibi hukuk öğrenimi görüp bir yıl Paris’te yaşadktan sonra yurda döner. Avukatlık yapan Selim, yazdığı bir yazı sebebiyle yargılanır. Salıverilir; fakat asker kaçağı olduğu için, hemen sonra askere alınır. Siyasi geçmişinden ötürü yedek subay olması gerekirken çavuş rütbesiyle askerliğe başlar ve bir yıl kadar Muş’ta askerlik yapar. Sağlık problemlerini gerekçe göstererek izinli olarak İstanbul’a dönen Selim, askerliğini bundan sonra İstanbul’da geçirir. Selim, İstanbul’da yaşadığı zaman içinde Ada, Anna, Ayşe ve Bayan M. adındaki kadınlarla birliktelikler yaşar. Bu kadınlar da yine bir önceki romanındaki gibi burjuvazi yaşamı seven kadınlardır. Selim’in Bayan M. ile ilişkisi diğer kadınlarla olan ilişkilerine nazaran daha çok cinselliğe dayanır. Bayan M. ile olan beraberliği de bir şekilde biten karakter boşluğa düşer gibi olduğu süre zarfında ülke sorunlarıyla daha yakından ilgilenmeye başlar. Anna, Hüseyin ve Ertan ile dönemin siyasal vakaları hakkında söyleşirler. Bu süreçteki gözaltılar, yargılama ve tutuklamalar, idamlar dönemin kaoslarla dolu görüntüsüne dikkat çeker.

Demir Özlü, bu romanında 12 Mart darbesini hazırlayan süreci de o dönemin toplumsal yapısı ve kendi yaşam anılarını bir araya getirerek anlatır. Romana göre, Türk toplumu, yaşanan darbe süreciyle birlikte içine kapanır. Dönemin başbakanının, maliye ve dışişleri bakanlarının idam edilmesi ve halkın böylesine bir şoku üzerinden atamaması, nesiller boyu hatırlanacak olan olaylar zincirinin eklemleyicisi ve sırtlarını dayadıkları düşünsel mekanizmaların bir çeşit hazırlayıcısı olur. 1977

²⁴² Demir Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1979.

seçimlerinin, terör olaylarının da zorlamasıyla öne çekilmesi, 1978 yılında da devam eden terör eylemlerini ve bitmek bilmeyen bunalımları Özlü, Türkiye’de siyasal yaşamda rol oynayan kişilerin, çeşitli şartlanma ve baskılarında zorlamasıyla, sorunları daha geniş bir demokrasiyle aşmayı başaramamasına bağlar. Özlü’ye göre kendisinin benimsemiş olduğu sol ideoloji yöntemsizlik ve ideoloji gerilik içindedir. Gençlik kesiminden olanlar, yönlendirilerek ya da mecbur edilerek şiddete sürüklenir, istenen de budur.²⁴³ Dolayısıyla toplumdaki kamplaşmalar gittikçe derinleşmeye ve içine kapanan bir topluma doğru kaymaya başlar. Özlü’ye göre, 27 Mayıs hareketi, birdenbire toplumda ortaya çıkıveren radikal toplumsal reformlar gereksinimi altı ay sonrasında tavsamış, toplum o dinamiklerinden yoksun kendiliğindenci uzlaşmaya, bir anlamda yerinde saymaya bırakılmıştır. Yassıada duruşmalarıyla, 1961 Anayasası’nın yön vermek istediğı sosyal devlet modelini bir tutanlar, ilkel duyguları sömürerek politika yaparlar. Böylece, Türkiye yeniden kendi hâlinde, yani o homojenleşmemiş, belli bir modele göre oluşmayan bir birikintiyi, üst üste atılmış bir tarihsel kalıntılar yığınıını andıran yapısını sürdürmeye devam eder. Daha sonraki yıllarda da üst yapı değişimleriyle bir ölçüde elde etmiş olduğu kimliğini de yitirecek, belirsiz, çalkantılı, içinde şiddet ögesinin daha çok yaşadığı zayıf bir toplum haline gelmiştir.²⁴⁴

Toplumun zayıf hâle gelmesiyle ilgili tespitte bulunan Özlü ile ilgili Doğan Hızlan, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* kitabı üzerine yaptığı söyleşide, onun söylediklerinin roman türü için önemli ve her dönem için geçerli saptamalar olduğunu belirtir: “Bizdeki yaygın roman geleneğı toplum bilimsel roman geleneğidir. Toplumsal konuların ele alınması, savlar, savlı roman, hatta toplumsal sorunların çözümü, toplumun kurtuluşu için yol gösterilmesi de beklenir romandan. Bu tür didaktik eğilimlere karşıyım” diyerek ideoloji ile edebiyatı arasındaki farkı ortaya koyar.²⁴⁵ Özlü’nün bu görüşlerine paralel yazdığı romanlarındaki amacının toplumsal sorunların çözümü noktasında direkt bir katkı sağlamak olmadığı anlaşılır. 12 Mart ve 12 Eylül darbeleri sonrasında ödediğı ağır bedeller, içinde oluşan yıkımı meydana getirir. Toplumsal bir kurtuluşa ön ayak olmaktan ziyade en azından okur kitlesi için bir farkındalık oluşturma çabası içindedir denebilir.

²⁴³ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 8, 9.

²⁴⁴ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 42, 43.

²⁴⁵ Doğan Hızlan, “1950 Kuşağından Bir Yıldız Daha Söndü”, *Hürriyet*, 16 Şubat 2021, s. 14.

Hasan Bülent Kahraman’a göre, Özlü, yaşamı boyunca 1950’lerin kozmopolit, herhangi bir batı kentinden farksız, randevuevleriyle, içki evleriyle, gece hayatıyla, kulüpleriyle, yumuşak bohemiyle dalgalanan İstanbul’u özler. Modernizmin bel kemiğini oluşturan kent onda yitik zamanın ve melankolinin de ana unsurudur.²⁴⁶ Bu kuşakta yalnızlaşıp içine kapananlar; boş vermişliğin, zevkin ve şatafatın ana durağı olan “burjuvazi”yle tanışmaya başlar. Özlü’ye göre özellikle Türkiye’de kuşaklar yaşamlarını başladıkları gibi sürdüremezler.

Yaşamlarının hiçbir döneminde tam demokrasi yaşayamayan bireyler, toplum üzerinde söz ve karar sahibi yapılmazlar. Hep karar veren başkaları olur. Atatürk dönemi serttir, kararlara katılmazlar ama gidişi desteklemişlerdir. Ardından İsmet İnönü’nün dönemi gelmiş, İnönü kötümser politikasıyla bu kuşak her şeyden uzak, kaygı içinde yaşamaya başlamıştır. Dolayısıyla gençlik de dinamizmini yitirerek ya para peşine düşer ya mevki, ya da küçük burjuva olmuştur.²⁴⁷ Reform isterken kendilerini “devrim” ortamında bulan gençler hazırlıksız ve kültürel açıdan donanımsızdırlar.²⁴⁸ Demir Özlü romanında bu tip bir durumu Selim karakteri üzerinden yansıtır. Selim’in, bir türlü aradığı ilişkiyi bulamayışına ilişkin olarak kadınlarla olan ilişkilerindeki çelişkili tutumları ideolojik yanını belirginleştirir. Bu çerçevede yaşamını düzenlemek isterken diğer yandan hayatına aldığı kadınlarla olan ilişkileri, bu kadınların burjuva yaşam tarzını benimsemelerinden ötürü bir noktada tıkanır. Bu noktadaki çelişki, Selim’in başlarda burjuvazi yaşamın bir parçası olmak istememesine rağmen sonraları varoluşunu anlamlandırmaya çalıştığı bir sırada böylesi bir yaşam tarzının içinde kendini bulmuş olmasıdır:

Bir yandan kapitalizmi eleştirip sosyalizmin nimetlerini tek yol olarak seçtiğini ve buna göre hareket edilmesi gerekliliğini düşünen anlatıcı, bu düşüncesinin aksine mutluluğu burjuva kadınlarda ve cinsellikte arar. Toplumun ahlâk anlayışını kabullenmez, kendi doğrularını, kurallarını oluşturur. Selim’in başkaldırısı toplumsal kurallara, ahlâki tabulara da yöneliktir.²⁴⁹

Yazarın bu yolla romanında Selim üzerinden bir sosyalizm eleştirisi yaptığı da söylenebilir. Bilindiği üzere sosyalizm, tüm insanlığın eşit şartlarda hizmet almasını savunan, kapitalizme şiddetle karşı çıkan bir düşünce akımıdır. Romanda, burjuva

²⁴⁶ Kahraman, “Modern Kent Anlatıcısı: Demir Özlü”, s. 6.

²⁴⁷ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 66, 67.

²⁴⁸ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 93.

²⁴⁹ Mustafa Kurt, “Kahramanın Ölümü, Bireyin Sancılı Doğumu”, *Kitaplık Dergisi*, Yıl. 23, S. 153, İstanbul, 2011, s. 19, 20.

düzenini başlarda reddiye ile karşılayan kişiler, ilerleyen safhada bu yaşamın içine doğarak bir yandan sosyalizm ile kapitalizmin iki ayrı uçta olduğu görüşünü yansıtır, diğer yandan toplumun üzerindeki etkilerini gözler önüne sererler.

Romandaki Varoluşçu Temalar

Yabancılaşma

Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları romanı, geleneksel yaşamı savunanlar ile bu geleneksel yapıya karşı duranların arasında sıkışmış bir toplumun anlatısıdır. Dolayısıyla geleneklerle örülü yapı ve bu yapının karşısında duranların, bu durumu değiştirebilme ve özgürlük alanlarını genişletebilme adına girişimlerde bulunma çabaları ve bu başkaldırının niteliği konusunda oluşan kararsızlıkların bir dışavurumu olan yalnızlığı dolayısıyla da bu psikolojiyi öne çıkaran varoluşçu temalardır.

Toplumun ve paydaşlarının içine sürüklendikleri yabancılık duygusu, damgalandıklarını hissettikleri ve özgürce yaşayamadıklarına inandıkları değerlerle doğrudan ilgilidir. Toplum düzleminde beklentisini karşılayamayan bazı bireyler, bir zaman sonra boşluğa sürüklenip bu durumla başa çıkamayarak kendi toplumunun değerlerine bir anlamda başkaldırır. Bunun sonucunda da yabancılaşma noktasına gelirler. Baş karakter Selim'in, yabancılaşmasını doğuran önemli etkenlerden ilki, ordu ile yaşadığı tatsız gelişmeler ve çeşitli nedenlerle mensubu bulunduğu partisinden kovuşturmayla uğramasıdır.

Döneminin içinde olduğu gençlik hareketinin bazı isimleri, 1960 darbesi sonrası oluşturulmuş olan 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu özgürlük alanı ile birlikte daha fazla hareket alanı yakalayabileceklerini düşünüp bu sayede neredeyse kutsal görülen bazı toplumsal değerlere ve alışkanlıklara karşı bir duruşu daha doğrusu bir kalkışmayı amaç edinmezler. Bu durumu, aralarında fikir alışverişi yaparak çözüm önerileri getirmek suretiyle ortaya koyarlar. Özellikle Selim, eylemselliğin silahlı bir mücadele şeklinde olmasından yana değildir. Asıl amaç, iktidarı illegal yollardan devirmenin tarafında yer almak değil, yaşam tarzlarını olduğundan daha özgürce ve dahası hiçbir toplumsal damgalamaya da maruz kalmadan yapabilme istekleridir. Fakat bu durum sürekli bir seyir izlemez. Ona göre bu varoluş, sonunda kan dökülecek kadar geniş çaplı olan kitlesel bir mekanizmanın hareketleriyle değil, düşüncelerin ve sağduyunun ön plâna çıktığı bir şekil ile ulaşılmayı hak eder. Bu sebeple de içe kapanan bireyler daha da kırılgalaşıp,

toplumdan ayrışarak ötekileşir. Bu durum, onların topluma yabancılaşma sürecini başlatır.

Toplumsal yapının içinde istedikleri yeri elde edememekten memnun olmayan sadece Selim değildir. Mücadelelerinin asıl amacından gitgide uzaklaşmaya başladıklarını düşünen kadın karakterler de kendilerini boşlukta bulurlar. Bir yere varamadıklarını düşünürler. Boşlukta olma durumu, nihayetinde var olmaya çalışan roman karakterlerini, “yalnızlık” ve “yabancılaşma”ya doğru sürükler. Bu sürükleniş, ilk bakışta umut kırıcı olmakla birlikte aynı zamanda boş bir teselliye de dönüşür.

Kierkegaard’a göre, gerçeğe özne açıdan bakış, kişinin özne olarak ilişkisine yönelmesini içerdiğine göre bu ilişkide gerçeklik olmasa bile, gerçeği yaşadığını düşündürebilir. Şizofrenik bir varoluş içinde, gerçek olmayan dünyasıyla gerçek bir ilişki yaşayan kişi, çok sayıda biçimsel beraberliklerine karşın aslında yalnızca kendisiyle ilişkide olan birine oranla gerçeğe daha yakındır.²⁵⁰

“Çalışmak da istiyorum. Doğrusu, böyle başıboş bir yaşantıdan bıktım. Belki o zaman bir şeyler yaptığım, belirli bir durumum olduğu sanısına kapılır da bir süre avutabilirim kendimi.”²⁵¹

Baş karakter, partisinden atıldığı için ve siyasî yelpazenin dışında kaldığından dolayı kişisel özgürlüğünü kitlelere ulaştırabilme ve sesini bu sayede duyurma imkanının zayıfladığını da düşünür. Daha özgür ve rahat biçimde yaşama konusundaki başkaldırısını kendi içinde sürdürmeye karar verir. Bunu da anlatıları ile yapar. Sürgünde de mücadele etmeyi birkaç istisnai zaman dışında kendine rehber edinen baş karakter, toplum içinde yaşamış olduğu sıkışmışlığını şu şekilde ifade eder:

Doğru, her şeyi çevreleyen bir toplumdu; bütün bağlantıları kuran, yozlaştıran, bazen de başlangıcından düş kırıklıkları yaratan, duyguları indirgeyen, güzelim fantezilerle kurulmuş ilişkileri bayağılaştıran, başarısızlık gibi görülen şeylerin ardında, o elle tutulmayan maddesel yapıyla yer alan, insanı çevreleyen, mutsuzlukla başkaldırıyor yaratan, hepsi, hepsi toplumdu. Toplumun kendisine verdikleriyle yetinmek istemiyordu Selim, bu duruma başkaldırıyordu.²⁵²

²⁵⁰ Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, s. 37.

²⁵¹ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 21.

²⁵² Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 85, 86.

Selim açısından siyasi iktidar ve toplumun geleneklerini önceleyen bazı kesimleri, kendi gibi düşünmeyenleri ötekileştiren, dahası yargılamaya çalışan bir yapıdadır. Ona göre, insanlar dilediği gibi fikirlerini uygulamaya koyabilmelidir ve bu noktada bir otoritenin bağlayıcı tahakkümüne mahkûmiyet göstermemelidir. Toplumun bir kesimi, bir anlamda parçalanmış bir durumdadır:

...Ama “parçalanmış bir toplumda yaşıyoruz” diye düşünüyordu. Evlilik denilen birlikteliğin, tekdüze, maddesel oburluğunu yaşamıştı. Şimdiyse başka bir şey yoktu: Bir yanda birleşme evleri vardı, bir yanda da arkadaşlık edebildiği, sorunları karmaşıkleşmış, topluma başkaldırırken bile ona bağlı kadınlar... Elde olan buydu. Gerçek, bunca yalın, yarı doyurucu ortada durup duruyordu.²⁵³

Romanda, karakterlerin toplumun bazı kesimleriyle karşı karşıya geldikleri ve yabancılaşmaya itildiklerini hissettikleri bir diğer ayrışma konusu da cinselliktir. Romanda, zaman zaman, geleneklerin kendi üzerindeki boğuculuğundan yakınan Selim, toplumun bir kadın üzerindeki alışlageldik bekâret olgusunun geleneklerinin tam aksine üzerinde bu kadar durulmaması gereken bir olgu olduğunu ortaya koyar. Ada’nın babasıyla aralarında geçen diyalog, bunu doğrular niteliktedir:

...Evlenebilirsiniz tabii” dedi adam. “Ada on sekiz yaşını geçti. Kendisi karar verebilir. Kendi kendinize mi aldınız bu kararı? İnşallah Ada, henüz bakire.” Heyecanı artmış gibiydi. “Tabi bakireliği ortadan kalkmamışsa, evlenmenizden başka çare yok. Ama bilmiyorum belki de...” “Bilmiyorum” dedi “Sorun mu bu? Herhalde hâlâ bakire.”²⁵⁴

Gelenekselliğin gölgesinden cinselliği âdeta bir çıkış yolu olarak görüp kurtulmaya çalışan Bayan M., Selim ile cinsel birliktelik kurar ve bu uzunca bir süre devam eder. Bayan M., burjuvazi hayat biçiminin penceresinden bakıp eğlenmeyi ve cinselliği yaşamının bir parçasını haline getirmeyi âdet edinmiş bir karakterdir. Romandaki diğer kadınlar gibi “serbest yaşamının” vaat ettiği özgürlük ile dilediği gibi yaşar; aslında Selim’in istediği yaşam tarzının dışında olan ama yine de onunla cinsel anlamda vakit geçirmesine karşın diğer kadınlarla olan ilişkisinden farklı olarak onunla aşkı da ön plânda tutarak yaşamak ister. Bununla beraber Selim, cinselliğini varlığını kanıtlama yolunda bir araç olarak görür:

“Selim, büyük burjuva tabakasından bir kadınla yatmakta tutkularını doyuran bir yan buluyor ama bu düşünsel tutkusu, sevişmeyi bir haz alma şenliği yapmaktan çok, kendi varlığını kanıtlama yolunda bir çekişme durumuna getiriyordu.”²⁵⁵

²⁵³ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 38.

²⁵⁴ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 71.

Selim bu sırada Ada ile de temasını devam ettirir. Belki de Ada'nın zengin sınıfından olmaması sebebiyle onu burjuva kızlarından farklı bir gözle görür ve hatta sevmeye bile başlar. Fakat Ada'da, burjuva kızlarında olan “serbestlik” olmadığı için bir süre sonra aralarında çeşitli açmazlar oluşmaya başlar. Ada, Selim ile cinsel ilişki yaşamasına rağmen onun Ayşe ile olan ilişkisini öğrendiğinde, birlikteliğin ömrünü kısaltır. Burada, burjuva tarzı aşk yaşamının içi boş bir olgu olduğu da anlatılmak istenir.

Bir diğer kadın karakter Anna ise cinsel açıdan doyuma ulaşamamasının nedenini kocasına değil, kendi utangaç mizacına bağlar. Kocasıyla cinsel hayatında başarısızlıklar yaşar. Bu sırada hayatında olan Selim'e karşı artan ilgisi ile beraber bu düşüncelerden uzaklaşır. Bu karamsarlık ve korku ile dolu belirsizlik, Anna'nın Selim'den vazgeçmesi ile son bulur. Burada yine bir gelenek eleştirisi söz konusudur. Burjuva yaşam tarzını benimsemiş kişilerin evliken de başkaları ile duygusal hatta cinsel bir bağ kurmasının normal bir olgu olduğu anlatılmaya çalışılır. Bu tip ilişkilerde yaşanan bir cinsel başarısızlık hali bile geleneğin koruyup kolladığı bir kavram olan evlilik bağlarını bitirme noktasına getirir. Burada cinsellik, varoluşçuluğu ararken sığınılan bir çıkış yolu olarak ön plâna çıkarılmış olsa da varoluşçu düşüncesini yerli koşullarda romanına aktaran Özlü, bir yandan da geleneğe karşı olan eleştirisini de öne taşır.

Ayşe de Selim'in sosyal çevresi sebebiyle ilişki kurduğu bir diğer kadın karakterdir. Ayşe de Selim ile cinsellik yaşar. Kendisiyle beraber olunduğu zaman diliminde Ada'nın bu birlikteliğe katılabileceğini ve buna karşı olmayacağını adeta gönüllü bir aşk üçgenine rıza göstereceğini söyleyecek kadar rahat davranışlıdır. Burada kurulması muhtemel aşk üçgeni ile yine bir geleneğe aykırılığın sezdirilmesi söz konusudur.

Selim, varoluşun tek bir ömre sığdırılamayacağını kendi özeleştirisi ile ortaya koyar. Burjuva yaşamının alışkanlıkları ile kendi alışkanlıkları arasında kaldığını ifade eder:

“Otuz yaşına geliyorum” diye düşündü Selim. Ama bir yaşam biçimi bile bulmuş değilim kendime henüz. Doğru, ilkelerim var: Kendini satmamak, burjuvazi

²⁵⁵ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 26.

yanında yer almamak... Ama iç yaşamım hâlâ dengesini bulabilmiş değil. Tersine savrulup duran bir ruh!”²⁵⁶

Selim, toplumdan uzaklaşıp yabancılaşmasının yarattığı boşluğun bir diğer nedeni olarak da kendi fikirleriyle karar alamayan genelde hep birilerinin buyurmasıyla yönlendirilen kişilerin silik olma halini vurgular:

Kızla ilişkilerinde, bir süre sonra kızın ailesinin tutuculuğu, zenginleşme istemi, törelere bağlılığı gelip de nasıl ilişkilerinin ortasına bir duvar çekmişti. Aslında sorun geleneklerle, insanın başkaldırısının çatışması olduğunu biliyordu, ‘Keşke töreler içinde kalsaydım’ diye düşünmüştü. ‘Geleneklerin sana gösterdiği yol; meslek, ailece sırası geldiğinde evlendirilme, törelerin gerektirdiğini yapıp durma.’ Sonraları Selim, düşündüğüne bile utanmıştı. Silik bir insan olmayı düşlemişti.²⁵⁷

Bunaltı

Romanda, mensubu olduğu toplumsal yapının geleneğe dayalı kabulleri sebebiyle uyumsuzluk yaşayan karakterler, bir noktadan sonra kendisine yeni hareket alanları aramaya başlar ve bu yeni düzeni kurma isteği, onları toplumdan başka bir yere doğru sürükler. Bunaltının sebebi olarak bu durum gösterilir:

“Toplumsal yaşamı, insanın yaşamıyla aynı hızda değil. Biz durup bekleyeceğiz. Bunaltı da buradan geliyor.”²⁵⁸

Romanda diğer karakterlere de yansıyan bunalımın getirdiği karışık durum, Bayan M.’de de görülmektedir. Bayan M., evliliği bittikten sonra boşluk yaşar ve yurtdışına gider fakat orada da bu duygusundan kurtulamaz:

“Son günlerde, yalnızlığın, hiçbir şey yapmadan, yapamadan, sadece kendi kendiyi yaşamının verdiği sanki nesneleşmiş bir boşluk içinde sürüklendiğimden, uzaktan da gelse dost bir sesleniş almak beni sevindirdi doğrusu...”²⁵⁹

Romanda bireylerin içinde bulundukları “sıkıntı”, “yalnızlık” ve peşinden gelen “boşluğun” doğurduğu bunalımlı ruh hâlleri sadece bu karakterler özelinde olan bir durum olarak değerlendirilmez. Bahse konu olan yıllar bu şartlar içinde oluşan toplumsal olayların insanlar üzerinde bıraktığı izlerin birer gösterimi olarak görülür. Zaman içinde baskıyı göğüslemekte güçlük çeken roman kişileri, çıkış yolu

²⁵⁶ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 74, 75.

²⁵⁷ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 75.

²⁵⁸ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 92.

²⁵⁹ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 20.

olarak kimi zaman da ölümü düşünürler. Bu sıkışmış, arada kalmış ve sonucunda umudunu kesmeye başlamış bireyler özelinde bir sıkıntı olarak görülür. Bu, aslında gitgide yozlaştığı ve geriye gittiği düşünülen toplumun bireylerde oluşturduğu bir izdir.

Selim'in bir dönem birliktelik yaşadığı Anna da yazdığı mektupta bunaltısını dile getiren karakterlerden birisi olur:

Bir yığın düşünce zihnimde; bir yığın zorunlulukların sıkıntısı, beni bağlayan şeyler, toplumsal bağlarımın ağırlığı, derin iç sorunlarım... Büyük bir sıcaklık, derin bir yakınlık çözümleyebilirdi bu sorunu ancak.... Zorunlu muyum bazı şeylere? Yetersiz, kendi kendini doyuramayan birisi miyim dersin? Bana yardım etsene! Şimdi tutkuyla atıldığım bu girişimlerim de sönüverecek birden. Şu şimdi yaptığım aldatmaca...²⁶⁰

Selim, Anna'yı boşanmak üzere olduğu kocasıyla görür. Bunun üzerine Anna, mutlu olmadığı evliliğin bitme arifesinde oluşan bunalımını Selim'e anlatır:

"...Onu gördüğümde rahatladığımı sezdim. Ama evliliğimizde hiçbir şey olmadı. Annesinin evinde oturduk. Kadın oğluna çok düşküdü. Yattığımız odanın kapısı önünde, geceleri geç saatlere kadar dolaşmasına ne demeli! Bitmeyen bir gerilim içindeydim. Bedenim kasılıp duruyordu."²⁶¹

Selim de yozlaştığını düşündüğü toplum düzeninin baskıları karşısında kimi zaman umutsuzluğa da düşer ve yaşadığı bunaltının sonundaki paradoksun tüm topluma hâkim bir olgu hâline geldikten sonra yayılım da gösterebileceğinden endişe eder:

"Biliyordu ki , artık yaşadığımız çağda bunaltı gelecekti; er ya da geç. Bütün o bir köşeye çekilmiş, alçakgönüllü yaşayan insanlara da gelecekti, bilinmeyen bir yaşta bunaltı. Öyle bir çağdaydı ki bunaltı mutlaka gelecekti. Kırk yaşında ya da altmış yaşında."²⁶²

Selim'in bunaltı hissini derinden yaşamaya başlamasına zemin hazırlayan bir diğer etken durum da Ada ile babası arasındaki çekişmenin kendisinde oluşturduğu şaşkınlıktır

²⁶⁰ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 27, 28, 29.

²⁶¹ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 34.

²⁶² Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 76.

“Ada’yla babası arasında bir çekişme olduğu anlaşılıyordu. “Ne ilkel bir durum” diye düşündü Selim.”²⁶³

Diğer taraftan, sürgünlük de içinde barındırdığı doğal şartlar sebebiyle bireylerin içsel bunalımlarının başlıca tetikleyicisidir. Bu zaman dilimlerinin oluşturduğu dışlanma hissi ve tedirgin edici duygular, karakterleri birçok kez bunalımların eşiğine sürüklemiştir:

“İşte böyle yalnız dolaşmalarla geçecek günler, eski yitmiş yaşamı düşünmek, en çok belki de bu, sinirsel dengemi yeniden kurmama yarayacak.”²⁶⁴

“Tatsız bir hafta oldu. Selim, hayatının değiştiğini, tutsak alındığını, daracık bir yere sıkıştırıldığını sanıyordu. Tepebaşı’nda, akşamüzeri açan havada, artık sıcaklığı azalan güneşte dolaşmaları, Galatasaray’a, Balıkpazarı’nın ara sokaklarına gitmeleri de olmasaydı, hiçbir tat alamayacaktı yaşamdan.”²⁶⁵

Bunalımlarını derinden hissetmeye başlayan roman karakterleri, bu durumdan kurtulmak için ya da en azından bunu untabilmek için çareyi zaman zaman alkolde ararlar. Alkol, onların bir nevi kaçış güzergâhları olur:

“Votka bütün yalnızlıkları hafifletir, düş kırıklıklarının arasını düşle doldurur diye mırıldandı Selim.”²⁶⁶

Demir Özlü, romanında burjuva yaşam tarzını eleştirip bu yapının karşısında olduğunu söyler fakat bir taraftan da “küçükburjuva” olmaktan kurtulamaz. Cinsel yaşamı ve alkole düşkünlüğü ile yalnızlaşıp yabancılaştığı toplumdan hissedilir bir biçimde ayrılmaya başladığını duyumsar.

Oğuz Öcal’a göre, Selim’in duyduğu sıkıntının diğer sebebi ise, bir entelektüel olarak kendisini “burjuva” sınıfının da “proleterya”nın da dışında duyması; diğer bir ifadeyle kendisini hiçbir çevreye ait hissetmemesidir. O, romancının ifadesiyle, bir “küçük burjuva”dır. Yani ne burjuvadır ne proleterya; arada kalmış, ancak hiçbir sınıfa mensup olamamış bir bireydir.²⁶⁷

²⁶³ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 77.

²⁶⁴ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 151.

²⁶⁵ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 118.

²⁶⁶ Özlü, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, s. 81.

²⁶⁷ Öcal, “Sıkıntı Kavramı ve Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları Romanı”, s. 159.

Roman kişilerinin ruhsal durumları da konu edilen dönemin havasıyla doğrudan ilintilidir. Bu durum, dönemin getirdiği siyasi ve sosyal şartların oluşturduğu iklim sonucu, toplumun bir kesiminin huzursuzluğunu ortaya çıkarır. Bu rahatsızlığın giderilmesi hususunda, daha ziyade fikrî açılımlar içeren eğilimler, bir eylemselliğe evrilmeden nispeten başarısızlığa uğrar. Bu yüzden yazarın bakış açısı, anlattığı toplumsal yapının ne yöne gittiğini gösterebilmesi adına bir örnek teşkil edebilir.

Roman karakterlerinin yaşadıkları “boşluk” karşısında, varoluş yolunda yara almama adına verdikleri mücadele, süreç içerisinde zayıflamaya başlar. Mücadele güçlerini kaybetmeye başladıklarını ansıdıkları sırada bir tür kabullenişe doğru gitmeye başlarlar.

3.3. *Bir Yaz Mevsimi Romansı*²⁶⁸

Demir Özlü’nün üçüncü romanı, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*’dır ve 23 bölümden oluşur. Roman 1990 yılında yayımlanır. Özlü’nün daha önceki iki romanında (*Bir Uzun Sonbahar*, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*) ele aldığı 1960-70’li yıllar, bu romanında 1980’li yıllara uzayan bir süreç hâlinde ele alınır. *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* romanında olduğu gibi Selim yine romanın baş karakteridir. Başkarakter Selim, yazarın bunalımlı ruh hâliyle örülü duygu dünyasını yansıtır.

Özlü’nün bu romanı da hemen hemen bütün romanlarında görülen sürgünlük teması üzerine kurgulanır. Sürgündeki yazar geçmişe yaptığı zihinsel yolculuklarla İstanbul’a, dostlarına ve önceki yaşamına duyduğu büyük hasreti, Selim’in üzerinden ortaya koyar. Duyduğu hasrete ölen arkadaşları Sandi ve Güngör ile olan konuşmaları eşlik eder. Romanın ana teması iki farklı zihniyet biçiminin yani kimi zaman katışan kimi zaman da çatışan kesimlerin roman karakterleri üzerindeki yansımalarının öne sürülmesidir. Selim, zihinsel yolculuğunda önce öğrencilik yıllarının bir bölümünü geçirdiği Paris’e, daha sonra da kendisi için çok yüce bir anlamı olduğunu her defasında deklare ettiği İstanbul’a ve oradaki yaşamına uğrar. Fakat yaşadığı günler bunalım doludur.

²⁶⁸ Demir Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, Ada Yayınları, İstanbul, 1990.

Bu günlerinde tanıştığı Nazan ile yaşadığı cinsel birlikteliklerini anlatır. Bu birliktelikler Canan ve Belkıs ile de yaşanır. Küçükburjuva aydınının siyasî çevreden beklemedikleri özgür ortamı kendi aralarında kurmaya çalışmaları fakat bunun da süreklilik arz etmeyişi dikkat çeker.

Romanda Selim, toplumsal olayların da etkisinden ayrı duramaz. Bu sebeple sonu sürgün ile biten bir askerlik dönemi geçirir. Tüm bu yaşadıkları yazarı bir tür sessizliğe, bu sessizliği ise yalnızlaşmasına neden olur.

Romandaki Varoluşçu Temalar

Yalnızlık ve Yabancılaşma

Bireyin kendi anlamını keşfetmesinde belirleyici etkenlerden birisi olan yalnızlık, kaosla ve belirsizliklerle dolu bir ortamda ortaya çıktığında insanı başta hayal kırıklığı olmak üzere; anlamsız, mutsuz ve boş bir hayata hapsedme yeterliliğine de sahiptir. Kişi, olumsuz bir yalnızlığın içerisinde kendini eksik, yalıtılmış ve terk edilmiş hisseder. Sartre “başkası, hem varoluşum, hem de kendimi bilişim için gereklidir”²⁶⁹ diyerek ötekileştirilenin ‘kendi’ üzerindeki oluşum verici tesirine vurgu yaparken Camus’yü modern çağın insanının trajik yalnızlığını, saçmanın belirlenmesinde etkili olan bir unsur olarak görür.

Bir Yaz Mevsimi Romansı’nın konusu, toplumun bağlı bulunduğu gelenekler karşısında roman karakterlerinin yaşadığı uyumsuzluklardır. Bu ayrışmanın konusunu belirleyen asıl nokta, baş karakterin ideallerini oluşturan ve yaşadığı toplumun gerçekleri arasındaki çatışmadır. Anlatıcının bu romanında ele aldığı varoluşçu temalar, yaşadıkları karşısındaki duruşunu ifade etmek için birer araçtır.

Bir Yaz Mevsimi Romansı, okuyucuyu toplumsal olayların, roman karakterlerinin üzerinde bırakmış olduğu etkiler ve bu etkilerin oluşturduğu sonuçların ön planda olduğu bir yolculuğa çıkartır. Bu romanda da bahse konu olan karakterler, toplumun geleneksel alışkanlıklarına karşı bir başkaldırı içindedir. Bununla beraber kendi konumlarını toplumdan uzak bir yerde görürler. Bu dışlanmışlık duygusu, karakterleri önce yalnızlığa sonra da yabancılaşmaya ve alkole sürükler.

²⁶⁹ Jean Paul Sartre, *Varoluşçuluk Bir Hümanizmadır*, çev. Asım Bezirci, Yazko Yayınları, İstanbul, 1988, s. 83.

İnsan dünyaya geldikten sonra yavaş yavaş güçlenmeye, kendi kendine yetecek hâle gelmeye başlar. kendi kendine yetiyor olmak yani tek başına bir bütün, bir birey olmak aynı zamanda bağımsızlaşmaktır. Bağımsızlaşan yani birey olan insan kendi kararlarını verip, ona göre davranabilir. İnsan varoluşu, güdülerle hareket etme düşkünlüğünün bulunmama ölçüsü belli bir noktayı aştığında, doğaya uyarlama artık zorlayıcı niteliğini yitirdiğinde ve davranış biçimleri artık kalıtsal olarak var olan mekanizmalar tarafından ayarlanamaz hâle geldiğinde başlar. başka bir deyişle insan varoluşu ve özgürlüğü, daha baştan birbirinden ayrılmaz iki ögedir. Bu nedenle özgürlüğünü kullanamayan ya da kullanmayan birey olma özelliği de gevşemiştir ve bu insan yabancılaşmaya açık durumdadır.²⁷⁰

Yazar, önceki romanlardan farklı olarak yaşadıklarının sebeplerine başkaldırısının şiddetini azaltır ve rahatsızlık duyduklarına karşı kabullenici bir tutum sergilemeye başlar. Üyesi olduğu siyasi partiden uzaklaştırıldığı için başına gelenlerle mücadele etme gücünün gitgide azalan bir seyre dönüştüğünü yıllar geçtikçe daha da iyi anlar. Partiden çıkarılışından sonraki süreç, kısa süreli de olsa bir özgüven kaybına ve yetersizlik endişesine dönüşür.

Baş karakter, mücadele gücünü eskisi kadar kararlılıkla sürdüremediğini düşündüğü için yalnızlık ve karamsarlık dolu bir psikoloji içine girer. Özlü'nün ilk iki romanın ayrı ayrı ele aldığı zaman dilimleri, konular ve hesaplaşmalar bu romanda toplanmış, hepsiyle ilgili genel bir yargıya ulaşılmış gibidir fakat yine varoluşa dair bir sonuca ulaşılmamıştır:

“Ve düşün: kazandık mı? yitirdik mi? kim kazandı? yitiren kim?”²⁷¹

Dolayısıyla olası bir, “İnsan birey olma özelliğini neden yitirir?” sorusunun yanıtı birey olmanın zorluklarında gizlidir. Bu zorlukların başında birey olmanın getirdiği yalnızlık gelir. İnsan birey olmak zorundadır ama birey olduğu sürece de başka her şeyden ayrı olmak zorundadır.²⁷² Birey olmanın zorluklarını tecrübe eden anlatıcı için seçilen ikinci tekil şahıs zamiri, karakterin iç dünyasındaki sorgulamayı belirginleştirir:

²⁷⁰ Erich Fromm, “Özgürlükten Kaçış”, çev. Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41. Aktaran, Sibel Kiraz, “Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma”, *Mavi Atlas*, S. 5, 2015, s. 128.

²⁷¹ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, s. 179.

²⁷² Kiraz, “Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma”, s. 128.

Kentin İstanbul yakasından kopmuş gibiydin, karından da, üyesi olduğun işçi partisinden de ayrılmıştın. Kederliydin, ölsen gam yemeyecektin. Kendini yeni bir mahallede seni bekleyen yalnızlığa bırakmıştın. Yalnızlığa, yani hiçlikle karşı karşıya oluşt, ölüme yakın bir yere. ‘O zaman bitmeliydi yaşamım’ diye düşündün. Bitmedi, sonra da ardı ardına birbirine benzemeyen perdeler açıldı.²⁷³

Çözumsuz kaldığını düşünen karakterlerin yalnızlığı ve bu duygunun oluşturduğu çaresizliğin içinde ölümü düşünmesi bu romanda da belirgindir:

“Yaşamının ortasını geçtiğini düşündüğün bir dönemde (gençlik yıllarında taşıdığın - her genç gibi bunalımı arıyordun- erken öleceğin düşüncesi gerçekleşmemişti.)’ ah, hayatta kalmak ne zor, ne de güzel’ diye düşünüyordun...”²⁷⁴

Baş karakterin geçmişini romana taşımak maksadıyla kullanılan geri dönüş tekniği, kendisiyle bir tür hesaplaşma yaşadığını gösterir. Onun için zaman, artık geçmişle şimdisi arasında uzanan uçsuz bucaksız bir mecra gibidir. Geçmiş onda bir çağrışımdan ibarettir. Modernliğini zamanın kılcal damarlarına yayılarak hisseder.²⁷⁵ Düşüncelerinin içeriği, topluma bir biçim vermek üzerine değil, var oluşu üzerinedir:

“Üzerine düşüneceğin şeyler vardı; topluma vermek istedikleri biçim değil (onu kestirebiliyordun), kendi üzerinde düşünecektin. Yalnız kalmak, yaşadıklarını düşünmek, geçmiş yazı, geçen yılın sonbaharını, daha önceki zaman parçalarını kavrayabilmek istiyordun.”²⁷⁶

Aslında Selim’in sıkıntılı zamanları henüz askerlik çağında başlar. Darbe ve muhtıra dönemlerinde, keyfi olduğunu düşündüğü gözaltına alınmaları ve tutukluluk süreçleri onun önce topluma sonra da kendine yabancılaşmaya başlamasında başlıca sebeplerdir. İstanbul’u değiştiği için özler. İstanbul’un değişiminde yitip giden zamanı özlemle anar. Değişmeyen kentlerde de aynı özlemi duyar. Yaşantısı kurmacalarında her zaman başlı başına bir rol oynar.²⁷⁷ Kendisini zamanla, çok sevdiği İstanbul’undan, dolayısıyla da ülkesinden dışlanmış olarak hisseder.

Bir Yaz Mevsimi Romansı’nda da, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları* romanında olduğu gibi siyasal ve toplumsal olayların meydana getirdikleri, anlatıcının haleti ruhiyesini ifade etmesi açısından önemlidir. Romanda anlatıcı, sol

²⁷³ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, s. 55.

²⁷⁴ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, s. 32.

²⁷⁵ Kahraman, “Modern Kent Anlatıcısı: Demir Özlü”, s. 6.

²⁷⁶ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, s. 156.

²⁷⁷ Kahraman, “Modern Kent Anlatıcısı: Demir Özlü”, s. 6.

görüşten tanıdıklarının gözaltına alınışlarından, kovuşturmayla uğramalarından ve sonucunda fişlenmelerinden bahseder. Toplumsal olayların romanın içeriğinde daha az olduğu kısımlarda bile sürecin akışı bir şekilde bu hadiselerle doğru ilerler:

“Bahar başlar başlamaz, çok az kişinin düşündüğünü sandığın tehlike gelmişti bile: Ordu komutanlarının verdikleri üstü kapalı bir muhtıraydı bu. Muhtıra görünüşte, ülkenin gereksinme duyduğu radikal reformların yapılmasını istiyor, hükümeti çekilmeye zorluyordu.”²⁷⁸

Selim, solcu olarak bilinmesinden ötürü sık sık gözaltına alınır. Sadece sivil hayatında değil, askerlik görevini yaparken de sol görüşü benimsediği bilindiği için Kıbrıs Harekatına kabul edilmez ve Doğu’ya sürgüne gönderilir. 12 Mart askeri müdahalesinden sonra tutuklanır. Sürgün hayatı sadece askerlik görevini yaptığı zaman diliminde değil, sivil yaşamında da devam eder. Baskılardan bunalan baş karakter, yaşamına yurtdışında devam etme kararını alır:

“Aslında harekattan falan da bıktım. Rahat sakin bir hayat istiyorum doğrusu. Kırk yaşına yaklaştım, rahat yüzü görmedim bu ülkede. Bıktım usandım bu despotizmden.”²⁷⁹

Romanın başlarından itibaren kitlesel bir harekete geçmekten bahsedenler karşısında, güçlü örgütsel bir kalkışmayla olacak bir değişimin mevcut şartlarla mümkün olamayacağını ve bir ihtilâl yaratacak gücün zaten bulunmadığına dikkat çeker:

“Nasıl olursa olsun legal yolları denemek gerek.. Aceleyle getirilen bir hareket terse dönebilir.”²⁸⁰

Selim’in arkadaşlarıyla olan birliktelikleri de yalnızlığını azaltmaz. Belkıs, Selim’in bunaltılı dönemlerinde burjuvazi hayat tarzına tamamen uyum sağlayan, sınırsızca cinsel ilişki yaşayabildiği, sevgilisidir. Başarısız bir evlilik yaşadığı için kırılmalı bir yapıya sahiptir. Belkıs, sadece paranın kendisini güçlü kıldığını düşünür.

Selim’in yalnızlık hissi ve beraberinde eşlik eden sıkıntılı zamanları, yaşadığı mekanlar üzerinden de tasvir edilir. Çatı katı, romanda karakterin iç dünyasını ve yalnızlığını yansıtmada önemli bir işlev üstlenir. Çatı katı imgesi, bir anlamda

²⁷⁸ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romanı*, s. 43.

²⁷⁹ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romanı*, s. 88.

²⁸⁰ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romanı*, s. 72.

toplumun boğucu tahakkümünden bir sıyrılma ve uzaklaşma isteğinin bir sonucu olarak görülebilir:

Çatı katının öğleden sonraları güneş vuran ön salonunda oturuyor, ayakların lâcivert halı üzerinde, pikaptan müzik dinliyordun. Kentin İstanbul yakasından kopmuş gibiydin, karından da, üyesi olduğun işçi partisinden de ayrılmıştın. Kederliydin, ölsen gam yemeyecektin. Kendini yeni bir mahallede seni bekleyen yalnızlığa bırakmıştın. Yalnızlığa, yani hiçlikle karşı karşıya oluşt, ölüme yakın bir yere. O ışıklı çatı katındaki yalnızlığı öyle sevmiştin ki... ‘O zaman bitmeliydi yaşamım’ diye düşündün. Bitmedi, sonra da ardı ardına birbirine perdeler açıldı.²⁸¹

İnsanı yabancılaştıran etkenler bu denli baskınken özgür olmak kolay

değildir:

“kendi kendisiyle baş başa kalacak olan daracık ruhun, içinde kıvrılan şeyin onulmaz bir sıkıntıdan başka bir şey olmadığını anlayacaktı.”²⁸² Bir başına kalan “ruh” özgür olmadığını kanıksar ve çaresizliğini hissetmeye başlayıp kendi içine doğru sığınır.

Erich Fromm’un deyişiyle “Özgürlükten Kaçış’ın” nedeni de çağımız insanının zaten özgür olmaması, ne yapsa kendisi dışındaki güçler tarafından yönlendiriliyor olmasıdır. İnsan için kitlenin yaşam alanı dışında bir yaşam alanı bulunmaması onu her bakımdan kitleye dahil olmak zorunda kılar.²⁸³

Kuzey Avrupa’daki günleri, yazarın bu romanında içine düştüğü yalnızlığı ifade eden bir başka zaman dilimidir. Ortega Gasset’ye göre kendisini “sadece herkes gibi” hisseden herkesi kapsar. Aslında kendisini diğerleriyle bir bütün olarak hissetmekten mutludur ama ne yazık ki bu konuyla ilgili hiçbir endişe duymaz.²⁸⁴ Anlatıcı, sürgününü başlattığı Kuzey Avrupa şehrinde, halihazırdaki “yalnızlığının” derinleştiğini birkaç yerde belirtir:

“Böylece kendini yaşamının ortasında sandığın bir sırada, her şeyin birdenbire ellerinden kayıp gideceğini, Kuzey Avrupa’da bir yerde, hemen hemen bir başına, yalnızlıkla çevrili kalacağını bilebilir miydin?... Üstelik kendini büsbütün yabancı olduğunu bir kentte buldun...”²⁸⁵

²⁸¹ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romanı*, s. 55.

²⁸² Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romanı*, s. 37.

²⁸³ Kiraz, “Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma”, s. 130.

²⁸⁴ Ortega Gasset, *Kitlelerin Ayaklanması*, çev. Koray Karaşahin, Babil Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11.

²⁸⁵ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romanı*, s. 7.

Yaşamının ortasını geçtiğini düşündüğün bir dönemde (gençlik yıllarında taşıdığın-her genç gibi bunalımı arıyordun- erken öleceğin düşüncesi gerçekleşmemiştir) ‘ah, hayatta kalmak ne zor, ne de güzel’ diye düşünüyordun... Kim bilir nasıl bir yerdi varacağın yer? Orada –belki de ardında bıraktığın olayların sarsıntısından kurtulup- kendi kendisiyle baş başa kalacak olan daracık ruhun, içinde kıvrıla şeyin onulmaz bir sıkıntıdan başka bir şey olmadığını anlayacaktı...²⁸⁶

Gasset de “herkes” gibi olmanın, insanın çevresiyle bütünleşerek silikleşmesini, Öteki’ye (kendi dışındakine, çevreye, herkese) benzemek anlamında ötekileşme diğer bir deyişle yabancılaşma olarak görür. Yabancılaşan insan etkinliğini yitirir ya da etkinliğini yitiren insan yabancılaşır.²⁸⁷ Gasset’ye göre insan güçlü bir çabayla kendi iç dünyasına çekilerek çevresindeki şeylere onlara egemen olma olasılığı üzerine fikirler oluşturur; bu benliğe dalma’dır.²⁸⁸

Anlatıcı, yaşadığı yerlerde geçmişini özlemle anar. Kendi İstanbul’unu hatıralarından şimdiki zamanına taşıyarak bir nebze de olsa yalnızlığının oluşturduğu bunalımlı havayı azaltmaya çalışır:

Uzak bir kentte, donuk bir mimarinin, iç-avlularına, bahçe duvarlarına başka renkte solgun bir güneşin vurduğu bu düşe benzeyen yerde her gün uyanmak.... Bütün o geçmişi, her başını çevirişinde sana bir şeyler fısıldayan o geçmişi unutmak. (Ah, Haliç’te suların karardığı saatler şimdi. Bir kuş kanadını vurup geçiyor.)Yitip giden yabansı bir imge sanmak onu, geçmişi. Gelip tekrar sana çarpacağını düşünmeksizin bir bumerang gibi savurmak onu.²⁸⁹

Sürgün günlerinde, İstanbul’da yaşadıkları zaman zaman birer fotoğraf albümü gibi gözünün önünde beliren baş karakter, çok uzaklardayken ülkesiyle ilgili gözlemlerini de yansıtır. Bu gözlemler, toplumun üzerinde oluşturduğu yalnızlığın ve yabancılaşmanın sebeplerini ortaya koyması açısından değerlidir:

Ölümün kır renkli atlısı çocukluğunun harab yangın yerleriyle dolu İstanbul’unda kül rengi bir bulutun içine girip gözden kayboluyordu. Herşey, olayları bir yaşamış, ekmek kuyruklarında beklemiş, gaz elde edebilmek için günlerce soğuklarda titremiş olan o genç dul kadınların anlattıklarındaydı, sözcüklerin seslerine yerleşiyor, sonsuzca dönüşerek yaşamı etkiliyorlardı... siyasi tutuklamalar, suikastler, salgın hastalıklar... karartma geceleri ve fırınlar önünde gece de devam eden kuyruklar... hepsi, hepsi oradan çok da uzakta olmayan bir kıyıda, ateşin altına atılmış o genç insanların yok oluşları pahasına yaşıyordu, onların...²⁹⁰

²⁸⁶ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romanı*, s. 37.

²⁸⁷ Kiraz, “Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma”, s. 131, 132.

²⁸⁸ Gasset, *İnsan ve “Herkes”*, s. 38.

²⁸⁹ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romanı*, s. 9.

²⁹⁰ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romanı*, s. 64, 65.

Baş karakter, romanında bulunan diğer kişiler ile beraber umutsuzluğu ve çaresizliği yaşar. Alkol ile bu hissiyatı geçici de olsa öteleyip unutmaya çalışırlar. Alkole olan bu tutkuları, giderek bir yaşam biçimi hâline gelmeye başlar:

En iyisi konyaktı: insanı hem diriltiyor, hem de derin bir sarhoşluk veriyordu. İçe dalımın, ama insanın içindeki o korkunç hayaletlerin çağrışımını getirmeyen, insanı kötümser yapmayan bir içe dalımın içkisiydi sanki... İçin kaplayan alkolün verdiği sıcaklıkla özgürdün, özgür, cesur ve oldukça diri. Sanki seni koruyan bazı iç-güçler vardı ve sen o rahatlığın içinde genişleyen öznel güçlerinle, daha çok içebilmek istiyordun.²⁹¹

Baş karakter; karamsarlık, umutsuzluk ve topluma olan yabancılaşması ile geçirdiği süreç içinde, burjuvaziye olan yakınlığının tesirinin yitirmeye başladığını ve bu yaşam biçiminin kendisinde oluşturduğu rahatsız edici hislerin değişimini birkaç yerde anlatır:

“Çok genç olduğun halde, yenileşen toplumun, her yerde reklâmı yapılan bu girişimci ruhu’nun dışında, eski değerlere bağlı duydun kendini. O günden sonra da, zengin kızlarına karşı daha bir eleştirel, biraz da sarkastik oldun.”²⁹²

“Kuşkusuz daha derin bir yalnızlığı seçmek gerekirdi. Sırf kendisi olan bir yalnızlığı. Seni olup bitene artık ortak etmeyecek olan, ama olup bitenin sürekli yasını da tutabileceğin derin bir yalnızlığı.”²⁹³

Bu süreç baş karaktere, varoluş mücadelesinde kimilerinin yalnızlığı, kimilerininse ölümü seçmek durumunda kalabileceğini de düşündürür:

Düzenli, temiz kenti, kentin içine giren küçük körfezleri, sonsuz, sarımtırak bir ışık altında görüyorsun şimdi. Ruhunu kışkırtan aceleciliği, o yıllarca hep bir şey arayıp duran kasıtlılığını sanki artık bu ıssızlık düzene koyacak. Sakinleşeceksin. Hiç olmazsa artık bütün bir geçmişi düşünebilmek için sonsuz vaktin var. Ölüm ve yalnızlık. Kimisi ölümü seçti, kimisi de yalnızlığı. Her şeyiyle tam olan bir yalnızlığı. Kendisi de, çevresi de somut bir yalnızlık olan yalnızlığı.²⁹⁴

Romanda sürgünlüğün yazarda kendisinde oluşturduğu ruh hâli psikoloji biliminde nevroza karşılık gelir. Kişilik kuramları çerçevesinde Freud’un tanımıyla “organik veya nörolojik kökenli olmayan, gerçeklikle ilişkinin, bir miktar çarpıtmaya uğrasa bile henüz kaybolmadığını ruhsal kökenli rahatsızlıkların ortak adı” olarak

²⁹¹ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, s. 123.

²⁹² Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, s. 118.

²⁹³ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, s. 178.

²⁹⁴ Özlü, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, s. 179.

tanımlanan nevroz, Karen Horney tarafından bir derece sorunu olarak görünür.²⁹⁵ Horney nevrozu “çatışan eğilimler için uzlaşmalı çözümler bulmaya yönelik girişimler tarafından yaratılan ruhsal bir hastalık” olarak tanımlar. Klinik bakış açısı tek başına, nevrozun özünü tam takdir etmez, edemez, çünkü nevroz dar anlamıyla bir hastalıktan çok psikososyal bir fenomendir. Nevroz, “hastalık” kavramını, fonksiyonları bozulmuş bir beden tasavvurunu aşip genişletmeye ve nevrozlu kimseyi hastalanmış bir sosyal ilişki sistemi olarak görmeye zorlar. Jung’a göre, insan ancak kendi tarzınca varlığını sürdürürse sorumludur ve eylem yeteneği vardır, yoksa kendi şahsiyeti olmayan sıradan bir taklitçi olur.²⁹⁶

Yazar, nispeten sade bir roman olarak gördüğü eserinde “özyaşamsal öğelerin bir ölçüde sürdüğünü” belirtir.²⁹⁷ Çoğu zaman parçalayıcı bir kavram olarak düşünülen, bazen de olumlu özelliği ile belirir. Svensden’e göre yalnızlık ve tek başlılık farklı bakış açılarıyla yaklaşılması gereken olgulardır: “Yalnızlık mutlaka bir acı veya rahatsızlık duygusu içerirken tek başlılık belirli bir duygu içermez; çoğunlukla pozitif deneyimlenir ama duygusal olarak nötr de olabilir. Yalnızlık ve tek başlılık mutlaka birbirlerini dışlamaz.”²⁹⁸

Birey yalnız olduğu zamanlarda bunu bir tür avantaja çevirip kendini dinler. Bu sayede varlığını korumak için bir güç elde eder. Dolayısıyla yalnızlık bazı zamanlar insan ilişkilerinde yapıcı bir rol de oynar. Yazar İstanbul’a dönüş umudunu geleceğe taşır.

3.4. *Tatlı Bir Eylül* ²⁹⁹

Tatlı Bir Eylül, Demir Özlü’nün ilk basımı 1995 yılında yapılan, Berlin yakınlarında bir banliyöde, yazarlar evi olarak bilinen ve birçok yazarın kaldığı bir mekânda, başından geçenleri konu edindiği romanıdır:

Romanda aynı anda iki hikaye anlatılır. Berlin’de yaşadıkları ve ona bağlı kıldığı geçmişinde yaşadıkları ile ilgidir. Burada sürgünde olan yazar anlatıcı bu sürgünlüğünü döşeyen taşları geçmişle bugününü mukayese ederek sebeplendirmeye çalışır. Yazarın geçmişiyle yüzleşmesi daha olgun bir hale bürünür. Bir yandan sürgünlüğünü yaşarken diğer yandan içinde muhafaza ettiği umutlu bekleyişi ve her şeyin düzeleceğine dair ümitleriyle zaten çok sevdiği

²⁹⁵ İbrahim Yıldız, “Psikanalitik Yaklaşım Çerçevesinde Nevrotik İhtiyaçlar Çözümlemesi: Kayıp Kız Filmi”, C. 8, S. 3, *Anemon Muş Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2020, s. 978.

²⁹⁶ Carl Gustav Jung, *Psikoterapi Tekniği*, çev. Sami Türk, Kaknüs Psikoloji, İstanbul, 2015, s. 35, 36.

²⁹⁷ Özlü, *Samuel Beckett’in Terzisi*, s. 71.

²⁹⁸ Lars Svendsen, *Yalnızlığın Felsefesi*, çev. Murat Erşen, Redingot Kitap, İstanbul, 2018, s. 146.

²⁹⁹ Demir Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011.

İstanbul’u hayal dünyasında çok daha özel konumlara oturtur. Anlatıcının yaşadığı zaman ve hatırladığı zaman arasındaki imge yansımaları, zihnin yoğun olarak yaşadığı gel-gitler üzerine kurulmuş olur.³⁰⁰

Tam anlamıyla gerçekleşip gerçekleşmediği meçhul bir yolculuğa çıkan yazar, bu romanında sürgünlük zamanlarına daha kabullenici ve ılımlı bir bakış açısı ile yaklaşır. Geçen onca yıl, sürgünlük karşısında bir alışmışlığı getirir. Tünelin ucundaki ışığa olan inancı ise hâlâ tamdır.

Bedenen yapılan bir yolculuk olmasının yanı sıra anılara doğru bir yolculuk da söz konusudur. Bu anılar içinde başkahramanın Simav, Burdur, Ödemiş’te geçen çocukluk anıları ve İkinci Dünya Savaşı yıllarının zihin dünyası üzerindeki etkilerine yer verilir.

Gerçek ile yansımaların neredeyse bir ve beraber olduğu bir işleyiş düzenine sahip olan eserde “yalnızlık” ve “yurtsuzluk” kavramları baskındır.

Romandaki Varoluşçu Temalar

Yabancılaşma: Sürgün

Özlü’nün bahsettiği *Sürgünde 10 Yıl*’da belirttiği üzere, insanları sürgüne göndermek ya da kendi ülkelerine sokmamak Eski Çağ’ın en ağır cezalarından biridir. Orta Çağ sitelerinde de uygulanan bu ceza, özellikle Osmanlı, İstanbul’a yerleştikten sonra da varlığını sürdürür. Sultan Abdülhamid de bu tür bir cezayı uygulamıştır.³⁰¹ Dolayısıyla sürgün “cezası” tarih kadar eskidir. Türkiye’nin modern tarihinde de dalga dalga sürgün dönemleri vardır. Yeni Osmanlıların, Namık Kemal’in, Ziya Paşa’nın, görece kısa süre olan Avrupa’ya sürgünleri, bu dalgaların ilkini oluşturur. Bunu Sultan Hamid’in memuriyet vererek gerçekleştirdiği sürgünler izler. 19. yüzyılın son yılları sürgüne giden ya da gönderilen Jön Türklerle doludur. 1908’de Hürriyet’in ilânı ile sürgünler dönerler.

Mehmet Şeref Aykut’a göre sürgün cezası tatbik edilmiş kişiler, eğitimleri sebebiyle vatanın salahiyeti için de önem arz eder:

Fizan, Trablus, Bingazi adeta dolmuştu. Çok ücra ve mahrumiyet mihrakı olan Maan, daha sonra Yemen’in içlerine kabilelerin gelmeye başladığını duyuyorduk. Bu işin sonu nereye varacaktı. Sürülenler, bu fakir milletin yetişmeleri için binbir mahrumiyete katlandığı münevver kadro idi. Doktorlar,

³⁰⁰ Feridun Andaç, “Demir Özlü, Kuşağının Sürgün(deki) Dili”, *Kitap-lık Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, S. 153, İstanbul, 2011, s. 1- 13.

³⁰¹ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 111.

hukukçular, iktisatçılar, idareciler hatta kurmaylar dâhil seçkin subaylar. Onlara şekli ve nazari birer vazife de veriliyordu. Aslında bu yetişmiş kadro, memleket hasreti çekilen himmetlerle refah ve medeniyete ulaştıracak topluluk değil miydi? ³⁰²

İttihât ve Terakkî Partisi'nin baskıcı yönetimi dolayısıyla yurttan kaçmalar başlar. Refik Halit Karay bunlardan biridir. Cumhuriyet'in ilânından sonra, başka bir sürgün dalgası olur. Bunlar saray çevresinin akrabaları ile 150'liklerdir. Nâzım'ınki gibi sonraki sürgünler tekil olaylar gibi görülür. 12 Mart'tan sonra, öğrencileri kapsayan küçük bir sürgün hareketi, 12 Eylül'den sonra büyük bir sürgün dalgasına dönüşür. ³⁰³

Bu romanda, anlatıcının üzerinde durduğu en önemli varoluşçu tema ağırlıklı olarak sürgünde olmadır. Bu süreçte, ülkesine duymuş olduğu özlemi daha yoğun yaşamasına sebep olan en önemli etkenlerden biri, gençlik yıllarından itibaren duyumsamaya başladığı dışlanmışlık hissidir:

Sürgün olmanın bütünüyle kopuk, yalıtılmış, doğduğunuz yerden umutsuzca ayrılmış olmak demek olduğu yolunda yaygın ama tamamen yanlış bir varsayım vardır. İşin aslı şu ki sürgünlerin çoğu için güçlük sadece yuvadan uzakta yaşamak zorunda bırakılmaktan kaynaklanmaz; daha çok günümüz dünyasında sürgünde olduğumuzu, yuvanızın aslında pek de uzakta olmadığını hatırlatan pek çok birçok şeyle birlikte yaşamaktan, çağdaş günlük hayatın normal akışının sizi eski yerinizle sürekli ona ulaşacak gibi olduğunuz ama bir türlü ulaşamadığınız bir temas halinde tutmasından kaynaklanır. Bu yüzden sürgün bir, arada kalma durumudur, ne yeni ortamıyla tamamen birleşebilir ne de eskisinden tamamen kopabilir, ne bağlanmışlıkları tamdır ne de kopmuşlukları, bir düzeyde nostaljik ve duygusalsa bir başka düzeyde becerikli bir taklitçi ya da gizlice toplum dışına atılmış biridir. ³⁰⁴

Baş karakter sürgünde bile olsa ülkesinden kopmak istemez, varlığını yazarak da olsa sürdürme amacında olur. Belirli olgunluğa erdikten sonra, sürgünlük acısını bir kenara bırakıp, İstanbul'un bıraktığı gibi olmamasına ve onu bıraktığı haliyle bulamamasına karşı olan rahatsızlığını ön plana alır:

Sürgüne gitmek, kendini sürgün ettirmek, kaybolmak teması ile çok iç içe durmaktadır. Aynı zamanda sürgündekilerin bir kısmının teması ve çabasıyla da çalışmaktadır: Kaybolmamak, unutulmamak, var olduğunu orada kalanlara duyurmak. Toplumdan koparak, kendini toplumdaki sürgün eden yazar başka dünyaya ait olarak, insanların; toplumun dünyasından koparak, vatansız olarak, kendinin bilincine erişir. Ancak Rousseau'nun sürgünü yurdu olarak Cenevre'den sürgünü ele almaktan çok, Cenevre'nin artık eski Cenevre

³⁰² Cemal Kutay, *Üç Devirde, İrfan ve Vicdanının Hasreti Millet ve Dev-letini Arayan Adam: Mehmet Şeref Aykut (1874-1939)*, İstanbul Kapadokya Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 67.

³⁰³ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 132.

³⁰⁴ Edward Said, *Entelektüel Sürgün: Göçmenler ve Marjinaler, Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Haz. Feridun Andaç, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996, s. 82.

olmamasıyla, orada yaşayanların ‘Voltaire tarafından baştan çıkartılmasıyla’, eski yurt olmaktan çıktığını yansıtmaktadır. Yani, eskinin değişikliğe uğramış hâli rahatsız edicidir.³⁰⁵

Sürgün olmanın yıpratıcılığını yaşarken İstanbul’a ve gençlik yıllarına olan özlemi katlanarak artan baş karakter, yazı yazdığı odasını ve kendisini bulan aşkları hatırlar. Arkadaşlarını birer birer kaybetmenin verdiği acı ile içini saran yalnızlığını ortaya koyar:

Fatih’teki evde, gençlik yıllarını geçirdiğin odanda kağıtlar üzerine dökmeye çalıştığın bunaltılarını unutmuyorsun. Artık genç bir insan olduktan sonra, işte, korunmasız olan yaşamın başlıyordu. Genç bir insan nasıl bu binbir tuzakla dolu yaşamı yüklenirse, İstanbul’un o solgun akşamüstülerini, ıdıklı sabahlarını, yolculukları, başka kentleri, sürgünleri, tutuklanmaları, sana yapılan oyunları, dahası giderek değişen, yiten, ölen arkadaşlıkları, ayrı düşmeleri, özlemleri, içinden doğduğunu sandığını coşkuları, onların ardından gelen ruhsal çöküşleri... seni gelip bulan aşkları, yalnızlığı, yılların geçmesiyle artan, ölümün boşluğuyla dolmaya başlayan yalnızlığı...³⁰⁶

Baş karakter nerede olduğunu mekânsal olarak bildiği ama nereye varacağını kestiremediği bilinmezlik dolu süreci yaşamaya devam eder. Bu yolculuğun gerçek bir yolculuk mu yoksa düşlerinde sadece kendisinin bilip yaşadığı bir yolculuk mu olduğunu sorgular:

...böylece –önünde uzanan, onu nereye götüreceğini bilmediği- düş dünyasının belirsiz boşluğunun ürkütüsünü duyar gibi olacak(bütün bu yolculuklar, trenler, kentler, yitirilen kentler o denli birbirine karıştı ki), duvarın dibindeki tahta karyolasının ucuna oturacak, yaklaşan kışın bu kısa günlerinde çalışmasını nasıl düzene koyacağını düşünerek. Nereden başlayacak işe? Nereye kadar gidecek? Anlatacağı yolculuk, birkaç yıl önce yaptığı gerçek bir yolculuk mu olacak? Gerçekten, birkaç yıl önce, gene bu mevsime yakın aylarda Orta-Avrupa’nın derinliklerine gitti mi o? Düşlediklerini gerçek mi sayıyor bu yazar? Yoksa artık, bu olgunluk çağında, gerçekten düşü birbirinden ayırt edemiyor mu? Yoksa hiçbirisi değil de, gerçekten, bu yazar çalışma odalarında kurduğu, kendi kendine yarattığı bir yolculuk mu bu?³⁰⁷

Ülkesinden uzun yıllar sürecek kopuşunun ayak seslerini Orta Avrupa seyahatinde bulunduğu trenin lokantasında hissetmeye başlar. Kompartımanda sadece garson ve kendisinin olduğu bu anı bir yalnızlık anı olarak tutar:

“Orada yalnızca siz –sen ve o- vardınız. Yolculuğunuzu bilen yoktu. Dünyadan kopmuş gibiydiniz. Böylece, akşamüzerleri güneşin altın rengi ışıkları camlarına

³⁰⁵ Ali Akay, *Sürgün Kimliği, Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Haz. Feridun Andaç, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996, s.75, 76.

³⁰⁶ Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 33- 34.

³⁰⁷ Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 8- 9.

vuran gri kentin avlularıyla, küçük alanlarında sizi bekleyen yalnızlığın yaklaştığını daha da duyuyor gibiydiniz.”³⁰⁸

Bir entelektüel, ülkesini terk etmeyi göze almışsa onu bekleyenler yaşadığı evini terk etmekten fazlasıdır. Yükleneceği esas zor olan ağırlık, bu yitirdiklerinden değil, kendini uyarlamak zorunda kalacağı yeni, yabancı bir ulusal kültür dolayısıyladır.³⁰⁹ Kendini uyarlamaya, yeni bir hayat kurmak için çabalamaya başlar. Bu durum gençlik yıllarından itibaren okumaya başladığı Kafka’nın da tesiriyledir.

Baş karakterin, varoluşçu yazar Kafka’nın “Kanun Önünde” adlı eserini bu romanına taşıması onunla kurduğu düşünsel bağın göstergesidir. Gençlik yıllarından itibaren yazmaya başladığı yazıların Kafka gibi varoluşçu yazarların metinleri vesilesiyle olduğunu belirtir:

...Orada yaşadığı ilk aylarda karşılaştı, şimdi otuz yılı aşkın bir süre sonra gelebildiği bu kentte yaşamış olan yazarla. Bütün modern edebiyatı okuyup durduğu halde, onun metnini önce anlamadı, sarsıldı, ardından da çok derin buldu. Metnin somut anlatımı ötesinde taşıdığı belirsizlik, sınırlarının görölmezliği onu şaşırttı. Bu devingen, uçucu metne hayran kaldı. İlk sayfanın orta sütunlarında, biraz sağda, yukarıda. “Kanun Önünde” başlığını taşıyordu. Sonraki günlerde, tekrar tekrar okuduğu bu sayfayı dolabına sakladı. Atmayacaktı. Yazarın başka yazılarını da arayacaktı.³¹⁰

Yazarın sürgününün sebep olduğu yalnızlığının birey üzerindeki tesirinin ortaya koyulduğu bir diğer anlatı ise “Arka Balkon” öyküsüdür:

Yalnızlık her yerde vardı.(...)Sonsuzca dolaştı bu Orta Avrupa kentlerini. Büyük bulvarlarında da, küçük kentlerinin sokaklarında da oturduğu kahveleri düşündü. (...) Yürüyüşlerden sonra bu banklarda dinlendiği zamanları düşündü. Bir kahvede oturmaktan daha sakin geliyordu ona. “Sadece evini düşündün durdun.” Kentin canlılığı orada da güzeldi. “Oysa bu bitmeyen yolculuk da senin yaşamın. Çok sessiz olsa da. Yaşamın ta kendisi.” Böyle düşünmek ne kadar ağır geliyor ona. Bu solgun, uçucu, tam anlamıyla dokunamadığı şey... kaleidoskopta bütün bu değişen görünüşler... bu renkli anlamsızlık... yaşamıysa onun...³¹¹

Sürgünde olan bireylerin metinlerinde durmadan yaşadıkları “acı” sebebiyle geçmiş dünyalarından ve yaşadıklarından kopamadıkları, geldikleri yerle ilgili hatıralarını sürekli canlı tutmaya çalıştıkları görülür. Özlü’nün romanında da yurdundan olmuş olan birey, yine de geldiği toprakları ve oranın ahalisi ile olan bağını kesemez. Bu bağını kesin çizgilerle koparmayan birey, üzerinden yıllar bile

³⁰⁸ Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 11.

³⁰⁹ Franz L. Neumann, *Sürgünde Entellektüeller, Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Haz. Feridun Andaç, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996, s. 97.

³¹⁰ Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 22- 23.

³¹¹ Demir Özlü, *Sürgün Küçük Bulutlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 656-658.

geçmiş olsa yurdunu oradan ilk ayrıldığı şekliyle görmek ister. Yurdunu, eski ama güzel durumuyla bulmak ister. Değişen tek olgunun geçip gitmiş zaman olduğunu görmek ister:

Gençliği 1950 yıllarının Beyoğlu'sunda geçmiş, ardından, kısa sürelerle de olsa, tutuklanmış, sürgünde kalmış, sonra da sanki buraya sürgün edilmiş, gençlik yıllarında şair olan birinin öyküsüydü bu. Anlatının kahramanı artık yaşlanmıştı. Kendini kahramanının yerine koydu. Her şey olup bitmiş, gençlik yıllarının yaşandığı yerler uzakta kalmıştı. bütün bu beklenmedik değişim, yurduna dönememe, sürgünde geçen uzun yıllar, Orta Avrupa'nın kuzeyinde, bu kırsal bölgede, büyük bir gölün kıyısında yer alan konakta çalışan yazarı çok duyarlı olmaya sürüklüyordu. Kuşkusuz, orada, o odaya kapanıp çalışırken, kendi içinde büyümüş olan o nostaljik hayaleti tutup çıkarmak istiyordu. Hayır, başarılması olanaksız bir şeydi bu. O kentle, orada yaşanan yıllar çıkıp gitmeyeceklerdi içinden. Kendi yokoluşu içinde yitene kadar orada kalacaktı.³¹²

Bu sürede hayatta kalmak ve kendi var oluşunu yeniden kazanmak için yazmaya devam eder. Yaşamın doğal akışına bu sayede katılacağını düşünür. Amacı yaşama “yeter ölçüde” katılmaktır:

Melankoli, kendisini ‘canlı yaşama’ yeter ölçüde katılamamış biri olarak düşünmesinden ileri geliyordu. “Yazmak”la “canlı hayat” arasındaki, genç insanın varlığını tehdit eden derin uçurumu gördü. Yazmakla canlı hayat arasında acı çekerek gidip geldi. Böyle vakitlerde, yaşayabilmek için yazmak zorunda olduğunu duyar gibi oldu.³¹³

Baş karakter, geri dönüş özleminin had safhaya ulaştığı sırada rüyasında İstanbul'u görür. Özlü'ye göre bu durumun nedeni, yurdundan ayrı düşmüş insanı izleyen bütün bir bilinçaltı, bütün bir çocukluk; sadece kendi kentinin imgeleri de değil, büyüme çağında ona yakınlık, sevgi, şefkat göstermiş, bütün o yakınlarının hayalleri, bazen de belirsiz hayaletlerinin var olmasıdır. İnsanın varlığını, varoluşunu çok derinden, tâ içten kavrayan, beyninin derinliklerinden gelen bir mekanizmadır.³¹⁴ Tüm acımasızlığı ile geçip gitmeye devam eden zaman, ona hayalindeki kentin somut göstergelerini değil, yitip gitmiş fotoğraflarını sunar:

Ellerinden kayıp gitmiş olan sadece senin her yerini tanıdığın, istediğin şeyi elinle koymuş gibi bulduğun somut bir kent değildi, kentle birlikte yitirmiş olduğun kendi öz benliğindi de. Geçmişin, yaşanmış somut delilleri olan gerçek bir geçmiş olmaktan çıkıyor, uçucu, masalsı, boş bir gevezelik haline dönüşüyordu sanki...³¹⁵

³¹² Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 13, 14.

³¹³ Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 23, 24.

³¹⁴ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 109.

³¹⁵ Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 81, 82.

Kentini düşlerindeki gibi güzel ve geçmişteki kadar aynı bulamayacağından endişe eden baş karakter diğer yandan gerçekleştirdiği bu yolculuğun, düşsel bir maceradan ibaret de olabileceğini okura sezdirmek suretiyle ifade eder:

Orta Avrupa'daki kente yaptığın yolculuk, belki bir düştən başka bir şey değildi. Kitaplarda gördüğün kentin resimlerinden, yazar üzerine okuduğun yazılardan, son dönemin siyasal değişimleri yüzünden bol bol yapılmış televizyon filmlerinden sende kalanlarla oluşturulmuş bir kolajı andırıyor daha çok. Gerçek olansa, Berlin'de, bu göl kıyısındaki banliyöde, ağaçlar arasındaki yazarlar evinde oturduğun, kendi yaşamınla ilgili kimi notlar aldığın...³¹⁶

Anlatıcı, bir taraftan da yaşanmış şeyleri yazmayı arzu ettiğini fakat bunun olmazsa olmaz bir şey olmadığını, hayallerin de en nihayetinde yaşanmışlıklardan oluştuğunu belirtir. Ona göre gerçekliğin ölçüsü, kendi içindeki gerçeklik tasavvurudur. Varoluşuna götüren gerçeklik bu düşünce sayılısidir: "Yazdıkların yaşanmış şeyler olmalıydı. Yaşanarak tatlanmış, içinde yer etmiş şeyler. Hayaller de kuşkusuz yaşanmış şeylerdi. Kim dünyanın ne ölçüde imge, ne ölçüde gerçeklik olduğu üzerinde fikir yürütebilir?"³¹⁷

Sürgünün bireyde yaratmış olabileceği bu çeşit sanrılar, onun var olma ile yok olma arasında gidip gelen ruh daralmaları ile birlikte ortaya çıkar. Bu durumda, yurdundan değil, daha çok kendi içinden kaçıyor olmasının payı da vardır:

Her bir düşünüm durumunda iç daralması, üzerine düşünülmemiş bilinci dikkate alan düşünömsel bilincin yapısı olarak doğmaktadır. Ama yine de iç daralmasının karşısında insan; birtakım davranışlar, özellikle de kaçış davranışları benimseyebilmektedir. Gerçekten de her şey, sanki iç daralmasına karşı temel ve dolaysız davranış "kaçış" olarak cereyan etmektedir.³¹⁸

Romanda anlatıcı, sürgünde olma durumunu, yalnızlığının ve içine kapanma hâlinin yegane sorumlusu olarak görür. Gönüllü veyahut zorunlu olarak yaşadığı sürgün, onun, ülkesinden ve çevresinden kendi içine doğru olan kaçışı olarak tasvir edilir. Sürgünde olduğu yıllarda ülkesine olan özlemi katlanarak artan anlatıcı, yurtdışına gönüllü de gitse, gitmek zorunda da hissetse, dönüş umudunu hep muhafaza eder. Demir Özlü, edebiyatta "gönüllü sürgünlük" kavramını ise şöyle ifade eder:

³¹⁶ Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 91.

³¹⁷ Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 95.

³¹⁸ Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çetinkaya Eksen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009, s. 92.

Gönüllü sürgün yazarlar vardı. Henry Miller, kitaplarını yayınlamak ortamı Amerika'da bulamayınca, Fransa'ya gelmiş, yıllarca Avrupa'da dolaşmıştı. James Joyce, kendisini İrlanda'dan sürgün etmiş, Fransa'da İsviçre'de yaşamış, İsviçre'de ölmüştü. Amerikan yazarı Henry James'in başlattığı gönüllü sürgün geleneğini, yitik kuşak Amerikan yazarları - Hemingway, Scott Fitzgerald- daha öncekilerden Gertrude Stein, Edith Wharton sürdürmüşlerdi. Henry Miller gibi Lawrence Durrell de o dönemde gönüllü sürgün-deydi. İnsanlığın bildiği ilk çağlardan beri zorunlu sürgünler vardı. Antikçağ, yurdundan uzak düşmüş, acı çeken sürgünü, Odysseus'un kişiliğinde sembolize etmişti. Aydınlanma Çağı düşünürleri, zaman zaman sürgüne kaçmak zorunda kalmışlardır. Almanya'da Weimar Cumhuriyeti'nin sarsılarak, Üçüncü Reich'in yükselişi, çağımızın en geniş yazar ve aydın sürgününe neden olmuştu. Bu sürgünler Hitler rejimine karşı direnecektiler. Vicki Baum'dan, Thomas Mann'a, Heinrich Mann'dan Nelly Sachs'a, Anna Seger'e, İsveç'e yerleşen Peter Weis'e kadar Alfred Döblin de, o dönemde sürgüne gidecekti. Bugünse başta Aleksandr Soljenitsin, Andre Siniavski olmak üzere bir çok Rus yazarı sürgündeydiler.³¹⁹

Yazar için “gönüllü” olmasına rağmen sürgünde olmak, bir taraftan da içini kaplayan yalnızlığı ve ülkesine olan özlemiyle çözülmesi daha da güç haline gelen duyguları, eskisi kadar canını acıtmaz. Bu duygu dünyası içerisinde iç sorgulamalarına devam eder:

Yılların elinden alınmış olması değil, derin biz özlem di seni yıkan. İçinde büyüyen büyük boşluk, duygularınla anımsama yeteneğini en son sınırlarına kadar inceltiyor, geçirgenleştiriyor, seni acı çeken ama belki daha önemlisi kendi üzerine kapanan, kolayca kırılan, kırgınlığı yasayan en ince kımıldanışların dokunuşuyla bozguna uğrayan bir varlık haline getiriyordu. İşte buydu, böyle bir eriyişti sürgünlük. Geçen yıllarla da, çözülmesi güç bir düğüm haline geliyordu.

320

Özlü'nün sürgünde kalması; ayrı düşmesi ve yalnızlığı ile alakalı olarak Feridun Andaç'ın şu yorumu da dikkate değerdir:

Kapanıp kalmak yerine, gitmeyi/yer değiştirmeyi seçen anlatıcının huzursuzluğunun bakış açısına yansıyanlar, düşünce izleri, yaşanmışlıklar/tanıklıklar bu anlatılara bir bir yansır. Özlü'nün anlatı dünyasının başlayan, süren, gelişip içselleşen izlekleri, yer yer başka yerlere/dönem ve mekânlara dönük bakışının yansısı olarak çeşitlilik gösterir. Kuşağının belirgin bir özelliği olan bireyin iç dünyasına bakış, bunu tüm halleriyle yansıtmaya kaygısı; her bir anlatısında kendini gösterir... Bir anlamda değişken durumunda savrulan bireyin gitme/sürüklenme, sıkışıp kalma durumlarının anlatımı vardır. Yollar açılrsa, yurduna dönse de; yerinden edilmişliğin huzursuzluğunu derinden hissedişin yansıdığı metinleri kurmaya yönelir...³²¹

³¹⁹ Demir Özlü, *Sürgünde On Yıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 163, 164.

³²⁰ Özlü, *Tatlı Bir Eylül*, s. 111.

³²¹ Andaç, “Demir Özlü, Kuşağının Sürgün(deki) Dili”, s. 5- 6.

Baş karakterin sürgünde, birçok kez düşünde yaptığı yolculuklarla gelebildiği İstanbul'a, bu romanında da somut bir şekilde gelemmez. Buna rağmen anlatıcının varoluşunu gerçekleştirmeye ilişkin umutları tükenmiş değildir.

3.5. *İthaka'ya Yolculuk* ³²²

Yazarın bu romanında vaka zamanı olarak 1982-1996 yılları arasını ele alır. Anlatıcı, *İthaka'ya Yolculuk* adlı romanında kendisini Yunan mitolojisindeki Homeros'un Odysseus'u ile bağdaştırır. Çünkü Özlü de Odysseus gibi yıllarca yurdundan birçok sebep yüzünden uzak kalır. Anlatıcı, olayların akışına çocukluğundan başlar, taşradan İstanbul'a uzanan zamanlarını, üniversite yıllarını, evlilik ile boşanma süreçlerini ve yazarlığa uzanan geçişini anlatır. Geçiş süreci, yurt dışına çıkışıyla devam eder. Yurdundan uzakta günden güne artan özlemi ile kavuşma ümidini hep yanında taşır.

Özlü, kitabının öndeyiş bölümünde, bu romanını 1982 yılının uzun kış mevsiminde Stockholm'daki evinde, içinde bulunduğu durumu (yalnızlık, boşluk, arkada bırakılmış şeyler, sakinlik ve içindeki şiiri) anlatabilmek için kendisini yeni bir teknik bulmaya zorladığını belirtir:

Karşılıklı konuşma ya da sorularla karşılıklar, benim 60'lı yıllar çevresinde hemen hemen bütününü okuduğum Fransız Yeni Romanı'nın temsilcilerinden Robert Pinget'nin *L'Inquisitoire* romanında vardı. Pinget, bunu, bir cinayet olayının sorgulamasında kullandı bense kendimi anlatabilmek için kullandım. Bu, roman bir antiromandır. XIX.Yüzyıl romanının önemli öğeleri, olay örgüsü ile roman kahramanları, romanda başlangıç, gelişme, sonuç bölümleri bu denemede çok ötelere, görülmesi güç kıyılara itilmiştir. Bu akımdan, *İthaka'ya Yolculuk*, Fransız Yeni Roman'ı çevresinde eleştirmenlerle gazetecilerin yarattıkları bir deyimle bir anti-romandır.³²³

İthaka yazar için İstanbul'dur: "İthaka benim için temelde İstanbul'dur, İstanbul'un bağlı olduğum yerleri... Örneğin eski sinemalar bölümü. Kitabın son bölümlerini yazarken İthaka'nın bir de çocukluğumun geçtiği yerler, Burdur, Simav kasabası ve 18 yaşımdan sonra sahip olduğum çalışma odaları olduğunu anladım. İthaka, geçmişimizden bizi çeken her yerdir, insanın kendi yurdu yani."³²⁴

³²² Demir Özlü, *İthaka'ya Yolculuk*, Can Yayınları, İstanbul, 1996.

³²³ Özlü, *İthaka'ya Yolculuk*, s. 9, 10.

³²⁴ Fecir Alptekin, "Düşlerim Dokundu İstanbul'a...", *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1998, s. 10.

Özlü'nün, “*İthaka*” şiirindeki Odysseus ile farkı, Odysseus'un bizzat savaşın gerçek yüzüyle fiziken karşı karşıya kalması; Özlü'nün ise bir savaş sonrası yıkım ile zihinsel anlamda yüz yüze gelmesidir.

Romandaki Varoluşçu Temalar

Var Olmak ile Yok Olmanın Kıyısında: Sürgün

İthaka'ya Yolculuk, baş karakterin, uzun soluklu yolculuğunun anlatıldığı romanıdır. Bu karakter, ülkesinden uzak olmak zorunda kalan, sürgünlüğünü vatanına karşı duyduğu özlem içinde geçiren bir bireydir.

Feridun Andaç, “Sürgünlüğün İzinde”³²⁵ adlı makalesinde sürgün olmanın sadece siyasî bir kavram olmadığını ve sanatçılar üzerinde etkisinden söz eder:

Sürgün, diliyle yaşar. Uzaklaştığı coğrafyayı, kimliğinin dokusunu oluşturan renkleri onunla solur. Sürgünlük, sürgün olma durumu siyasal içerikli bir kavram. Bir bakıma cezalandırmak, azap etmek, nefyetmek, hudut dışı atmak, kovmak, atmak, terk-i vatan gibi yan anlamları taşır. Sürgünlüğün tarihi yeryüzünün, insanlığın tarihi kadar eskidir. Bu anlamsal katmanlara baktığımızda; sürgünlüğün siyasal bağlamdaki söylemle sınırlanamayacağını görürüz. Yerinden yurdundan edilmek, kovulmak, göçmek vb. anlamları taşısa da; sonuçta sürgün olma, sürgün edilme, sürgüne gitme, sürgünü yaşama insanla, onun doğasıyla ilgilidir. Bunu da en yoğun biçimde aydınlar, yazarlar, sanatçılar yaşar. Düzene, siyasal erke muhalif olma, yaşama ortamına aykırı düşme ona temselsel ve tinsel benliğinde dış ve iç sürgünü yaşatır. Çatışma onu dışa yöneltir.

326

Franz Neumann, entelektüellerin rolü ve içinde yaşadıkları toplumla ilgili görüşlerini ortaya koyduğu makalesinde, bir entelektüelin, düşüncesini özgürce ortaya koyamama sebebini, ülkesindeki iktidarın baskıcı tahakkümüne bağlar. Bu tutum sebebiyle “özgürlük” diyen yazarların, sonunun kaçınılmaz olarak sürgüne çıktığını belirtir:

Entelektüeller, hangi tarih döneminde olursa olsun, toplumun eleştirel vicdanıdır; ya da bunun böyle olması gerekir. Entelektüellerin işinin, toplumun özgürlüğü hayata ne denli katabildiği, ya da daha doğrusu bu işte ne denli açık verdiği açısından, içinde yaşadığı toplumu izlemek, değerlendirmek olması gerekir. Entelektüellerin, toplumları, özgürlüğü gerçekleştirme derecelerine göre değerlendirme ilkesinin kıskanç izleyicileri, sürdürücüleri olması gerekir. Geçmişte de, günümüzde de hiçbir toplum, insanın tam olarak özgürleşmesini sağlayabilmiş değil. Eski ya da yeni, şu ya da bu toplumda entelektüellerin toplumlarını eleştirel bir açıdan değerlendirme işlevini yüklenmeleri gereği de

³²⁵ Feridun Andaç, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri, Sürgün Edebiyatı, Sürgünlüğün İzinde*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996.

³²⁶ Andaç, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri, Sürgün Edebiyatı, Sürgünlüğün İzinde*, s. 63.

bunun böyle olmasından kaynaklanıyor. Bir bakıma, entelektüellerin daima toplumlarından sürgün edilmesi de bundandır.³²⁷

Yine bu hususta Edward Said'in , "Entelektüel Sürgün: Göçmenler ve Marjinaler" adlı makalesinde sürgüne giden bir yazar; milli çıkarları gözetmeyen, kendini çoğunluğun dediğine ve geleneklerine uyum sağlamak zorunda hissetmeyen kişidir:

Yabancı olarak entelektüelin izlediği mecrayı belirleyen kalıbı en iyi anlatan söz sürgünlüktür. Yani asla tamamen uyumlu olmama; kendini her zaman deyim yerindeyse, "yerliler"ın işgal ettiği aşına muhabbet dünyasının dışında hissetme; çoğunluğa intibak etmek ve milli çıkarları gözetmek gibi tuzaklardan uzak durma eğiliminde olma, hatta bu tür tuzaklardan hiç hazzetmeme durumu. Geçmişte kalmış ve herhalde daha istikrarlı bir nitelik arz eden evde olma durumuna geri dönemezsiniz; maalesef yeni evinize de asla varamazsınız, yeni eviniz ya da durumunuzla özdeşleşemezsiniz.³²⁸

Türk edebiyatı yazarlarından Refik Halit gibi hem yurt içinde (Çorum, Ankara, Bilecik) hem de yurt dışında (Halep, Beyrut) iki defa³²⁹ sürgün hayatı yaşar. Kendisine sürgünlük reva görülmesine rağmen millî çıkarlar için çalışmaya devam eder.

Genç Osman Geçer'e göre, Refik Halit Antakya ve çevresinde bu ve benzer pek çok çete faaliyetinin sürdüğü ve işgalcilerin ciddi manada yıldırıldığı zamanlarda Refik Halit o bölgede bulunduğu ve muhtemelen gelişmeleri çok yakından izlediğini ve "Çete" romanına bu tecrübeyi aktardığını düşünür. Karay, "Çete" romanında Hatay ve çevresinin neden Türklere ait olduğunu açıklamaya çalışır. Bu bağlamda Refik Halit'in "Çete" romanı, Hatay ve çevresinde verilen kurtuluş ve Anavatan'a bağlanma mücadelesini itibarî bir âlem içinde sunmayı amaçlar.³³⁰

Said'in belirttiği gibi *İthaka'ya Yolculuk* romanında ise Özlü, önceki romanlarında olduğu gibi ağırlığını kendi ülkesini anlatmaya değil, Avrupa'daki sürgün yolculuğuna vereceğini belirtir. Sürgünde olmanın ağırlığı eserin başlarında belirgin değildir. Daha sonraları bu durum acı vermeye başlar:

"Orayı kendi ülkenizi mi anlatmak istiyorsunuz?"

³²⁷ Neumann, *Sürgünde Entellektüeller*, s. 91.

³²⁸ Said, *Entelektüel Sürgün: Göçmenler ve Marjinaler*, s. 84.

³²⁹ Ahmet Altan, "İki Sürgün Bir Hayat", *Hürriyet Pazar*, İstanbul 18 Haziran 2006, s. 11.

³³⁰ Genç Osman Geçer, "Refik Halid Karay'ın Çete Romanında Hatay ve Hatay'ın Türkiye'ye Bağlanması Tezi", *Mediterranean Journal of Humanities*, IX/2 (2019), s. 276, 277.

“Hayır...belki sonra anlatırım. Zaten çok anlattım size. Orayı. Kendi ülkemi. Size yolculuğumu anlatmak istiyorum...”³³¹

Demir Özlü, *Sürgünde On Yıl* ³³²da, ülkesinden ayrı düşüş serüveninin kendisini daha çok yazmaya ve iç hesaplaşmaya götürdüğünü söyler:

Kuzeyde, sürgünlüğün başkenti diyebileceğimiz İsveç’te, yabancılaşma ile alışma arasındaki ikilem yoğunca yaşanıyordu. Sürgüne gelenler, ülkelerinde iç sürgünü, kendi kendinin sürgünlüğünü yaşayanlar. Cafe Gateau’da oturup söyleştığımız Demir Özlü yazınınızın çağdaş sürgünlerinden biri. Hüzün ve yalnızlık ırmağından süzülüp gelen duyarlılığının onu, yazın serüveninde, daha da açılmış kıldığını görüyoruz. O koğuş, ayrı düşüş serüveni Özlü’yü daha çok yazmaya, kendi kendisiyle hesaplaşmaya, bağlanmaya iter. Onun gönüllü sürgünlüğü zorunlu sürgünlüğe dönüşünce; bunun acısını, hüzünlü yalnızlığı daha yoğun yaşar.”³³³

Bulunduğu ülke olan İsveç’in, -her ne kadar alışık olduğu yerlerden çok uzaklarda olsa da- başlarda ülkesinden daha rahat ve sakin olduğunu söyler:

“Rahatlatıcı bir şey değil mi, sakin bir ülkede olmak!”³³⁴

Rahatlatıcı olarak nitelediği yerlerde yaşamayı sürdürmek ona bir zaman sonra acı vermeye başlar. Bu durum, zaman zaman katlanılmaz olsa da bunun ilk zamanlarda kendi seçimi olduğunu söyler:

“Acı mı veriyor bu size?”

“Acı veriyor. Şimdi de yaptığım bu. İnsanın yaşarken bu dünyaya katılmasının ne denli küçük bir katılma olduğunu düşünüyorum. İşte, ben seçtim artık bu yanı...”³³⁵

Çocuğu vesilesiyle vatanından ayrıлып gönüllü olarak sürgün olmayı seçen Özlü, bu sürgününün nedenini genel olarak gençliğinden beri bağlılık duyduğu ve kazanımının Fransız yazarlardan geldiğini sandığı “samimiyet/içtenlik” inancı gereği olarak açıklar.

Demir Özlü’nün 11 Aralık 1979’da başlayan “gönüllü” sürgünü, onun için taze bir hayatın başlangıç noktası olur. Şennur Sezer yazarın, sürgünde olma haliyle alakalı olarak şunları ifade eder:

Demir Özlü 1979 yılında İsveç’e yerleşti. Aydın çevresine, işçi önderlerine yönelen suikastlar ve bunların 'yapanı bilinmez/faili meçhul' kalışı İstanbul’u (ve

³³¹ Özlü, *İthaka’ya Yolculuk*, s. 12.

³³² Özlü, *Sürgünde On Yıl*, s. 109.

³³³ Andaç, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri, Sürgün Edebiyatı, Sürgünlüğün İzinde*, s. 62, 63.

³³⁴ Özlü, *İthaka’ya Yolculuk*, s. 14.

³³⁵ Özlü, *İthaka’ya Yolculuk*, s. 23.

Türkiye'yi) dayanılması zor bir ortama çevirmişti. 12 Eylül darbesinin ardından vatandaşlıktan çıkarılışıysa onun Türkiye'ye gelişini 10 yıl engelleyecekti. Bu engelleniş onun İstanbul özlemini kışkırtmaya yaradı. Yabancı şehirlerin bir sokağını anlatırken ezbere bildiği İstanbul sokaklarından bir görüntüyü sokuverdi araya. Oraya sığınan yazar daktilosuyla, orkestranın yanı başında, kulüpteki herkesin görebileceği biçimde yazı yazmak zorundaydı. Kısacası Özlü, yurt dışında yaşamak zorunda olmanın atmosferini de taşımıştı öykülerine. Bazen yıllar önce yaşadığı babasıyla vedalaştığı evin, bir odasının onu izleyen düşüyle.³³⁶

Anlatıcının yolculuğu sırasında da ülke dışında geçirdiği süreçte de etkileşim kurduğu kişiler onu “yalnızlık” ve “boşluğa” sevk ederken, anıları üzerine gerçekleştirdiği düşsel yolculuğunda karamsarlık ve melankoliye hapsolmaktansa bir gün geri dönebilmenin umudunu hisseder. Yazar, ayrıntılı olarak olmasa da İkinci Dünya Savaşı ve 1950 darbesi gibi toplumsal olaylardan bahseder. Bu olaylar, gerek toplumun gerekse bireylerin gelecekleri konusundaki bakışlarını negatif yönde etkileyen unsurlar arasında değerlendirilir:

Ardından büyük kentlerde silahlı terör başladı. Görünüşte sağdaki ve soldaki genç insanlar birbirlerini öldürüyorlardı. Geçen yıllarla terör genişliyordu: mezarlıklarda kurşuna dizilenler, sinema çıkışı rastgele öldürülenler, izlenip de öldürülen şehir otobüsü yolcuları, mahallelerde, kahvelerde patlayan bombalar...³³⁷

Anlatıcının romanında da sergilediği bakış açısına göre, bu tür toplumsal olayların, kişiler üzerinde bıraktığı etkilerin büyüklüğünün, psikolojilerine vermesinin de ötesine geçerek bir arkadaşının öldürülmesine kadar gittiğini belirtir. Yargıç olan arkadaşı Baydo'nun bir köyde yaptığı keşiften döndüğü sırada, sol teröristlerce durdurulup kurşuna dizilmesi, baş karakterde derin izler bırakır:

“... yargıç Baydo bir köyde yaptığı keşiften dönüyormuş, konvoyu ‘sol teröristlerce’ durdurulmuş, otomobilinden çıkarılan bu yeni yargıç, köy yolu üzerinde kurşuna dizilmiş.”³³⁸

William Barrett'ın ifadesiyle insanın toplumdaki bu ayrışma ve yabancılaşma duygusu, kişi söz konusu olduğunda mevcut sosyal olgular ile toplum içerisinde bile bir yabancı gibi hissetmeye başlamasıyla açığa çıkar. Yabancılaşmanın en kötü ve nihai şekli de insanın kendine yabancılaşmasıdır.³³⁹

³³⁶ Sezer, “Bir Atmosfer Yazarı”, s. 2.

³³⁷ Özlü, *İthaka'ya Yolculuk*, s. 121.

³³⁸ Özlü, *İthaka'ya Yolculuk*, s. 121.

³³⁹ Erdem, *Tezer Özlü ve Leyla Erbil'in Romanlarında Varoluşçuluk*, s. 196.

Baş karakter, romanda, Kont Ture Sokağı'nda Tures Kahvesi'nde iken de hüznü dolu yalnızlığını sorgulamaya devam eder. Döneceği ülkesini tekrar aynı hislerle sevmeyebileceğini belirtir:

Ulysses'in o uzun yolculuğa dönüşmüş olan hayatım. Geçmişinden koparak ayrı düşmüş, artık geçmişi de yaşanmış bir düş haline dönüşmüş olan kendi hayatım, zaman zaman karabasana dönüşen, gördüğü düşün korkunç hayaletlerinden kendini kurtaramayan, nereye – kendi öz adasına, İthaka'ya mı, döneceğini bilmeyen, gençliğinin İthaka'sını yeniden benimseyebileceğine inanmayan, böylece içinde yaşadığı gerçekle de güçlü bağlar kuramayan, gemisinin rotasını nereye çevireceğini bilmeyen, sade güneşi, ışığı, ağır ağır değişen iklimleri izleyen, ölü sulara atılmış bir teknede yol alarak...geçmişinin kölesi değil ama, bir gelecek tasarımına göre de biçimlenemeyen bir varlık... Ne bir düşmüşlükten söz ediyorum ben, ne de bir pişmanlık dile getirmek istediğim. Döneceğim kenti yeniden sevmeyeceğimi biliyorum. Öyle bir değişti ki o! Şimdi sokaklarında tanımadığım, yabancı yerlerden gelen korkunç bir kalabalık dolaşıyor. Şimdi, artık bu uzun yolculuğun sonunda İthaka'ya varsam da, ürkmüş gözlerle seyredeceğim onu...³⁴⁰

Kentin güneyinde Folkungagatan'da caddenin sonunda bir evde oturur. Sonraki yıllarda kentin kuzey kesimindeki uç mahallelerde bulunduğunda da dönüş umudunu hep canlı tuttuğunu ifade eder:

“Bütün o boş vakitlerde, kentin dışına, eski kapılarına götüren yollardaydım, hep geri dönmek, yeniden oturduğum yere, mahalleme ya da oturduğum eve dönmek üzere. Daima böyle, bütün mevsimlerde...”³⁴¹

Burada yazılarıyla kendini yaratmayı bir nihilizm olarak niteleyen anlatıcı, bu amacının daha sonraları kendisine bir iğreti bir durum gibi gözüktüğünü itiraf eder. Yıllar geçtikten sonra, gençlik yıllarındaki o taze kuvveti , diriliği ve bir şeylerin değişebileceğine olan inancı zayıflar ve kendi deyimiyle süregenleşir:

Gençlikti o. Güç, belirsizlik, bunaltı ve umut. Yıllar geçtikçe değişecek olan şey: gücün azalması, her şeyin belirli olması sıkıntının azalması ya da süregenleşmesi ve kalmaması umudun. Sonraları, olgunluk çağına vardığımda, çıktığım bu yolculukta - ne zaman biteceğini bilmediğim- kendimi sanki bir denizde yol alan gemi gibi hissediyorum. Yolumu sanki kutup yıldızı gösteriyor. Kaygısızca yol alıp duruyorum. Bitimsiz bir sonsuzluğa doğru. Kuşkusuz Ulysses'in İthaka'ya dönmek için bindiği o tekne geçecek oradan, o uzun yolculuktaki...³⁴²

Sürgünde, ülkesinden ve çok sevdiği İstanbul'dan ayrı kaldığı bu zamanda, geçmişini, mekan-zaman bütünlüğü içinde değerlendirerek hayatıyla ilgili özeleştirilerde bulunur. Ülkesinden uzun zamanlar ayrı kalmak istemeyen baş

³⁴⁰ Özlü, *İthaka'ya Yolculuk*, s. 83- 84.

³⁴¹ Özlü, *İthaka'ya Yolculuk*, s. 70, 71.

³⁴² Özlü, *İthaka'ya Yolculuk*, s. 44.

karakter, buna mecbur bırakılır. Buna rağmen dönüş umudunu hep korur. Bu özlem ve ayrı kalışın, Ulysses'in İthaka'ya ulaştığında olduğu gibi, kendisinin bir gün aynı duyguları yaşayacağına inanır:

“Kimbilir. Bir gün... bu uzun yolculuğun sonunda kendi ülkeme döneceğim. Orada aydınlık, yıldızlı gecenin içinde, asmalar altındaki evimin kapısını açacağım. Yeşile boyalı tahta bir kapı. Kendi evimin kapısı.”³⁴³

Yaptığı özeleştirilerle baş karakter romanın sonlarına doğru oğullarıyla birlikte Türkiye'ye gelir. Yıllar boyunca aradığı, ulaşmak istediği ülkünün “ne olduğunu” anlamış olmanın rahatlığına erer:

Aramış olduğumun ne olduğunu biliyorum artık. Yitirdiklerimin, ele geçirdiklerimin de. Somut varlıkları olmasa da onların. İthaka'nın ne anlama geldiğini de.. o durgun, yoksul yaşamın içinde, tatil günleri, kiremitleri küf tutmaya başlamış çatıların üzerine çöken rutubeti görür gibi oluyorum. O kentin, hep yeniden beni kendine çekmesi için de, Sarayburnu yörelerindeki denize doğru uzanan mazgallarının imgesini göstermesi yetiyor bana.³⁴⁴

Özlü'nün 1982-83 yıllarında *Demokrat Türkiye* gazetesindeki bazı yazıları dolayısıyla açılan soruşturma, 9 Eylül 1985'te, “yurda dön” çağrısıyla kapanır.³⁴⁵ Bülent Ecevit, Özlü'nün, “Prens Sabahattin Bey” öyküsünü okur ve ilgi duyar. 19 Şubat 1988'de, dönemin başbakanı Turgut Özal'a yurttaşlıktan çıkarma olaylarının genel olarak sakıncaları üzerinde durduğu özel bir mektup yazar.³⁴⁶

Bülent Ecevit'in girişimleri sonucu ve Özlü 12 Aralık 1989'da yurduna döner. Vatanına, sevdiklerine, ait olduğu kente yeniden dönüşün sevincini yaşayan Özlü, “Yeşilköy Alanı'ndaki duyduğu sevinci, mutluluğu, heyecanı anlatma”nın³⁴⁷ imkânsızlığı içerisinde “her şeyin bir düş gibi” görüldüğünü ve “sanki bir masal kahramanı gibi yıllarca uyu(yup) da sonra da uyandığını”³⁴⁸ nakleder. İstanbul'u, sokak sokak gezerek çok sevdiği bu kentle yılların özlemini gidermeye çalışır. Ana karakter, yıllar süren sürgünlüğünün ardından geldiği İstanbul'da yitirdiklerinin de ele geçirdiklerinin de ne olduğunu somut olarak gördüğünde yazarının kendi sürgünü de muhasebe edilmiş olur.

³⁴³ Özlü, *İthaka'ya Yolculuk*, s. 19.

³⁴⁴ Özlü, *İthaka'ya Yolculuk*, s. 191.

³⁴⁵ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 138.

³⁴⁶ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 191.

³⁴⁷ Özlü, *Sürgünde 10 Yıl*, s. 221.

³⁴⁸ Özlü, *Ne Mutlu Ulysses Gibi*, s. 95.

SONUÇ

Bir edebiyat eserinin ya da hareketinin nüvesinin sahih bir şekilde anlaşılabilmesi ve değerlendirilebilmesi için o eserin ne tür şartlarda oluşum gösterdiğini bilmek büyük önem taşıdığı için yazarları edebiyat geleneği ve bu geleneğin içinde ve/veya dışında oluşan ürünlerini ortaya koyuldukları dönemden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Dolayısıyla bir ülkenin edebiyatını o ülkenin toplumsal, siyasal ve kültürel konjonktüründen ayrı bir yerde görüp değerlendirmek oldukça güçtür. Bazı yazar ve şairlerin mevcut dönemlerinin iktidarlarının kendi düşünce yapılarının aksine işleyen uygulamalarına ve devletin kendilerine karşı olan bakış açıları sonucu oluşan çatışmaları/ayrışmaları neredeyse her dönem yaşanan bir olgudur.

Türk edebiyatında asırlardır süregelen iktidar-yazar/sanatçı ilişkisini Özlü, sosyal ve edebî hayatında, inanmadığı değerlerin, geleneklerin ve buyrukların önünde el pençe divan durmayı seçmeyerek eğilip bükülmeden sürdüren yazarlardan biri olarak devam ettirir. Özlü, toplumsal olayların bireylere olan etkisini anlatmayı hedeflemiştir. Amacı salt, öznenin doğuşuna atfettiği özel değeri, Türk edebiyatında bir yenilik olarak eserlerinde ortaya koymak ve aynı zamanda kendi “varoluşunu” gerçekleştirmektir.

Yalnızca felsefi söyleme dayanmadığını tespit ettiğimiz varoluşçuluk akımı bireyin kendisini özne olarak ifade etmesindeki süreci hızlandırması ve somutlaştırması noktalarında etkili olmuştur. Dolayısıyla her ne kadar salt Batı’dan gelen bir düşünce akımının yansımalarından ibaret gibi görünse de yazarların “var olma” mücadelesi, Tanzimat edebiyatı yıllarına kadar inen bir duruşu da anlamlı kıldığı için benimsenmiş ve bizzat uygulanmak istenmiştir. Birey olmanın farkına , özgürlük ve demokrasinin gelişini, Cumhuriyet’in ilânı ile birlikte keşfeden dönemin yazar ve şairleri, öncelikle Batı’dan gelen çeviriler yoluyla karşılaştıkları eserler ile tanıştıktan sonra yaşayıp eserlerine kanalize etmişlerdir.

Çok kutuplu toplumsal gelişmeler içinde Özlü, özgünlüğünü yerlilikle birleştirerek öne çıkmıştır. Kendisini kimi zaman gönüllü kimi zaman ise, zorunlu olarak içinde bulduğu sürgünlük yıllarında yaşantılarının tortulaştırdığı bilinci vasıtasıyla kendi ben’ine gömülen Özlü; yazmak suretiyle canlı yaşamın içinde yeter ölçüde kalarak, var olmayı; salt edebiyat kanalıyla değil, bunun

yanında edebiyatı, varoluşçuluk felsefesinin tema ve kavramlarıyla kanalizetmekle somutlaştırma amacını taşımıştır. Bu sayede kendi tekilliğini tarihsel koşulların getirdikleriyle karşılayan Özlü bu karışımı yazarlığıyla birleştirmiştir.

Demir Özlü'nün daha çok ilk romanlarında, 1960'tan 1980'e uzanan süreçteki toplumsal hadiseleri merkezine almış ve bu zaman dilimlerini kendi bakış açısı ve öz değerleri ışığında sorgulamıştır. Yazar, romanlarında toplumsal düzensizliklere ve yozlaşmaya karşı bir duruş sergilemiştir. Özlü'nün eserlerinde yer alan başkaldırısındaki amaç, toplumsal kısıtlamaları aşarak kendi varoluşunu ortaya koymaktır. Bu sebeple özüne iner ve geri dönüş umuduna tutunur. Özlü'nün amacı, varoluşsal sancılarından kurtulmaktır.

Özlü, hep muhafaza ettiği aydın'lık bilinci ve toplumsalın getirdikleriyle sosyo-kültürel problemleri inceler. Yazar, eserlerinde demokratikleşmeden özgürlüğe, varoluştan sürgüne değin birçok konuyu eksenine alarak durum değerlendirmeleri yapar. Yabancılaşma, yalnızlık, bunalı kavramlarının ağırlıkta olduğu eserlerinde yabancılaşan, yalnızlaşan, bunalımlı bireyin varoluşuna dair mücadeleleri yer bulur. Dolayısıyla Demir Özlü, 1950 sonrası Türk edebiyatı özelinde olmak kaydıyla bireyi öne çıkarmayı tam bir aydın duyarlılığı ve bilinciyle sağlamaya çalışan yenilikçi bir yazar ve düşündürür.

Demir Özlü'nün *Bir Uzun Sonbahar* romanının yanı sıra, *Bir Küçükburjuvanın Gençlik Yılları*, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, *Tatlı Bir Eylül* ve *İthaka'ya Yolculuk*'ta da ele alınan karakterleri, burjuva yaşam tarzına ve kurallarına alışamayan, toplumla aralarına mesafe koyan yalnızlaşmış karakterlerdir. Bu sebeple romanlarında yabancılaşma, yalnızlık ve sürgünde olma temalarını belirgin olması doğaldır. Ona göre özgürlükleri ve hakları kısıtlayan bir devlet ve onun iktidarının icraatları bireyleri köşeye sıkıştırmıştır. Köşeye sıkışan sadece sıradan bireyler değil; işçiler, öğrenciler, yazarlar ve gazetecilerdir. Sürgünde dahi yurt sorunlarından uzak kalamamış, romanlarında sık sık yaşananlardan bahsetmiştir. Demir Özlü, sürgünün yıpratıcılığını en fazla hisseden yazarlardan biri olmasına rağmen bu durum onun mücadele gücünü tüketmemiş, ülkesinden uzakta dünyanın birçok ülkesinde yıllarını geçirse de bu zaman dilimlerinde de ülkesine olan hayranlığı sonucu oluşan özlemini ve kavuşma umudunu devamlı sürdürmüştür.

Eserlerindeki başlıca varoluşçuluk kavramlarından birisi olan “yabancılaşma”, bireyden topluma uzanan bir kavramdır yani yabancılaşmaya neden olan etkiler, birey-toplum çatışmasından doğmuştur. Eserlerinde bireyin varoluşsal sancılarına yer veren anlatıcı, yabancılaşmayı felsefi bir kavram olarak ele almasının yanı sıra aynı zamanda psikolojisine olan yansımalarını ele alır. Bireyin adının çoğu zaman olmaması ya da söylenip geçilmesi içe kapanmanın bir ifadesidir.

Demir Özlü’nün eserlerinde bireyin varoluş sancılarının yansımalarından biri de “bunaltıdır”. Kimi zaman bir çöküşü ifade eden bunaltı, dibe çöken bireyin ayağa kalkmasını da nispeten mümkün kılacak bir durum hâlinindedir yani bir fırsat bulmak söz konusu olur. Yine Özlü’nün yabancılaşma ve bunaltı kavramlarında olduğu gibi yalnızlık da hem yaşamında hem de eserlerinde belirgindir.

Yazarın eserlerindeki yalnızlık, yabancılaşma ve bunaltılarının ana kaynağı, sürgünde geçirdiği yıllardır. Sürgünde yazmak onun için düşlerinde de olsa sıkça yolculuk yaptığı ülkesine olan özlemi biraz olsun dindirmek adına yaptığı başlıca eylemidir. Sürgünlüğün içinde barındırdığı şartları sebebiyle bireylerin içsel bunalımları hareketlerinin başlıca tetikleyicisidir. Sürgünde olma, bir sebeptir. Yalnızlık ve yabancılaşma gibi temalar ise bu temanın sadece sonuçlarıdır. Sürgünlüğün sebeplerine inebilmek için ise toplumsal sorunların yazarda oluşturduğu sonuçlara başvurmak zorunludur.

Yazar, yabancılaşma, yalnızlık, sürgünde olma gibi temaları kendi penceresinden ifade etse de toplumun birer paydaşı olan ve toplumsal bir çatışma yaşamış olan okurların da yazarın bu anlatım tarzında kendisini bulacağı birçok ortak yön vardır. Toplumla çatışmasından ötürü bunalımlar yaşayan ve bu sebeple gönüllü ya da zorunlu olarak sürgün hayatı yaşayan Özlü’nün yurtdışında geçirdiği her zaman dilimi onun için bir sorgulamaya dönüşmüştür. Yurduyla arasındaki coğrafi uzaklık, eserlerinde varoluşçuluk temalarının etkisini artması sonucunu doğurmuştur.

Özlü, bahsettiğimiz romanlarının tümünde hem-hâl olduğu dönemleri, bireye yansıyan havasını, beraberinde toplumun üzerinde bıraktığı tarihselliğin izlerini ortaya koymayı tercih etmiştir. Bu romanlarında Özlü, bireyi önceleyen

anlatım tarzını denemiştir. Toplumun sorunlarını sadece tarihsel yelpazede salt olarak vermek yerine bu olayları özgünlüğüyle beraber yorumlar katarak ele almıştır. Bu yorumlarını varoluşçuluk kavramlarıyla birleştirmek suretiyle kullanışı ve bakış açısı onun modernist romana olan yenilikçi anlayışını ifade eder.

1950-1960'lı yıllarda etki alanını daha da genişletmiş olan varoluşçuluğun tesirlerinin sadece hikâye ve roman türlerinde değil, dönemin şiirlerinde de bulunduğu karşılıklara dair bir inceleme yapmak da mümkün olabilir. Zira Özlü'nün eserlerinde ortaya çıkan varoluşçuluğun yerli koşullardan beslenerek ortaya çıkardığı görüntü sadece roman türüne mahsus değildir.

KAYNAKÇA

Ahmad Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1992.

Akay Ali, *Sürgün Kimliği, Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Haz. Feridun Andaç, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996.

Akbal Oktay, *Önce Ekmekler Bozuldu*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1984.

Akyüz Kenan, “Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, C. 12, S. 2, İstanbul, 1988, ss. 599- 604.

Akyüz Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.

Alptekin Fecir, “Düşlerim Dokundu İstanbul’a...”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1998.

Altan Ahmet, “İki Sürgün Bir Hayat”, *Hürriyet Pazar*, İstanbul, 18 Haziran 2006.

Andaç Feridun, *Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, “Demir Özlü Kuşağının Sürgün(deki) Dili”, *Kitap-lık Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları İstanbul, 2011. ss. 1- 13.

Bayrak Afacan Meral, “Lanson ve Edebiyat Tarihinde Usûl”, *Türk Dili*, C. CXIV, S. 794, Şubat, 2018, ss. 95- 96.

Benjamin Walter, *Pasajlar*, çev. A. Cemal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Bollnow Freidreich Otto, *Deutsche Existenzphilosophie*, Bern, 1953, s. 4. Aktaran, Haluk Erdem, “Karl Jaspers ve Mümkün Varoluş’un Felsefesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, ss. 159- 172.

Bora Tanıl, *Cereyanlar Türkiye’de Siyasî İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.

Bozkurt Nejat, *Felsefe Işığıyla Arayışlar*, Ayrıntı Yayınları., İstanbul, 2012.

_____, *Eleştiri ve Aydınlanma*, Sentez Yayınları, Ankara, 2013.

Budak Beyhan, “Psikolojide Edebiyatın Ayak İzleri”, *Sabit Fikir*, S. 121, 2021, ss. 31-33.

Buğra Tarık, *Yağmur Beklerken*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1981.

Can Sancar, Demir Özlü ve Tezer Özlü Romanlarından Hiçlik Sorunu,
<https://www.sanatlayasamak.com/index.php/2020/04/01/demir-ozlu-ve-tezer-ozlu-romanlarinda-hiclik-sorunu/>

Cevizci Ahmet, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

_____, *Felsefe Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul, 2011.

Coşkun Sezai, “Edebiyatın Siyasetle İmtihanı, Tanzimat Sonrası Siyaset Edebiyat İlişkisi Üzerine Bir Çözümleme”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 4, S. 13-14, Yaz-Güz 2007, ss. 95-108.

Coşkun Alev, *Devrimin İlk Karşıtları*, Cumhuriyet Kitapları Yayınevi, İstanbul, Temmuz 2012.

Çalışkan Adem, “Ana Çizgileriyle Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Teorik Bir Yaklaşım” (1923-1960), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 3 /10 Winter 2010*, ss. 141- 199.

Çankaya Gaye; Direk Zeynep, *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre’in Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

Çelebi Vedat, “Jean Paul Sartre’in Varoluşçuluk Düşüncesi”, *Beytülhikme An International Journal of Philosophy*, Vol. 4, Issue. 2, 2014, ss. 64- 77.

Çıkla Selçuk, “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 4, S. 13-14, Yaz-Güz 2007, ss. 47- 68.

Çılgın Alev Sınar, *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

Çınarlı Mehmet, “İşin İç Yüzü”, *Hisar*, C.8, S.60 (135), Aralık 1968.

Demir Musa, “Açık Bir Etkileşim Örneği: ‘Bulantı’ ve ‘Bunaltı’ Adlı Eserlerde Ortak Bir Üslup Özelliği Olarak Felsefi Söylem Biçimi”, *TÜBARXXXIX*, 2016, ss. 78- 92.

Dikkaya Mehmet, “Hürriyet Üstüne” Bireycilik ve Türkiye İçin Dersler”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 8, S. 32, Ankara, Nisan- Mayıs- Haziran 2012, ss. 219- 226.

Dirlikyapan Özata Jale, *Yazınsal Kavrayışta Köklü Bir Değişim: Türk Öykücülüğünde 1950 Kuşağı*, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doktora Tezi, Ankara, Ağustos 2007.

Edgü Ferit, “Bazı yazarlarımızda izleri görülse de, Türk edebiyatında varoluşçuluktan söz etmek güçtür”, *Milliyet Sanat Dergisi*, *Varoluşçuluk Sayısı*, S. 202, 22 Ekim 1976, ss. 10- 29.

Eğilmez Mahfi, *Değişim Sürecinde Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2018.

Emiroğlu Öztürk, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Siyasal Süreçte Şair ve Yazarlar”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 4, S. 13-14, Yaz-Güz 2007, ss. 147- 157.

_____, *Türkiye’de Edebiyat Toplulukları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2016.

Enginün İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001.

Erdem Haluk, “Karl Jaspers ve Mümkün Varoluş’un Felsefesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, ss. 159- 172.

Erdem Yonca Meliha, *Tezer Özlü ve Leyla Erbil’in Romanlarında Varoluşçuluk*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

Esenyel Zafer Zeynep, "Sokrates'in Sokratik Olanla Aşılması: Kierkegaardcı Bir İman Otopsis", *Düşünbil Dergisi*, S. 81, Temmuz 2019, ss. 10- 14.

Fromm Erich, *Özgürlükten Kaçış*, çev. Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41.
Aktaran, Kiraz Sibel, "Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma" *Mavi Atlas*, S. 5, 2015, ss. 126- 147.

Gasset Ortega, *Tarihsel Bunalım ve İnsan*, Metis Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, *İnsan ve "Herkes"*, Neyire Gül Işık, Metis Yayınları, İstanbul, 1995.

_____, *Kitlelerin Ayaklanması*, çev. Koray Karaşahin, Babil Yayınları, İstanbul, 2003.

Geçen Sevdâ, *Demir Özlü İnsan Ve Eser*, Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2020.

Geçtan Engin, *Varoluş ve Psikiyatri*, Metis Yayınları, İstanbul, 1990.

Geçer Genç Osman, "Refik Halid Karay'ın Çete Romanında Hatay ve Hatay'ın Türkiye'ye Bağlanması Tezi", *Mediterranean Journal of Humanities*, IX/2, 2019, ss. 273- 284.

Gökberk Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Gül Fikri, "Varoluşçu Felsefenin Türk Düşünce Hayatındaki Yansımaları", Pamukkale Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, 2014, ss. 27- 32.

Gündüz Mustafa, "Siyasal Muhalefet Aracı Olarak Edebiyat", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl. 4, S. 13-14, Yaz-Güz 2007, ss. 25- 46.

Güngör Feyza Şule, "Felsefede Bir Sahne Değişimi: Kavramlardan Yaşama Varoluşçuluk", *Düşünbil Dergisi*, S. 81, Temmuz 2019, ss. 6- 9.

Güntürk Figen, "Varoluşçu Jean Paul Sartre: İnsan Özgür Olmaya Mahkumdur!", *Düşünbil Dergisi*, S. 81, Temmuz 2019, ss. 34- 37.

Gürsoy Kenan, *Varoluş ve Felsefe*, Aktif Düşünce Yayıncılık, Ankara, 2014.

Hançerlioğlu Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1989.

Hızlan Doğan, “1950 Kuşağından Bir Yıldız Daha Söndü”, *Hürriyet*, 16 Şubat 2021, ss. 13 14.

Hilav Selahattin, *Sartre'in Düşünce Dönemleri ve Sartre Felsefesinin Ana Çizgileri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

_____, *Felsefe El Kitabı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

İlgaz Rıfat, *Sarı Yazma*, Çınar Yayınları, İstanbul, 1992.

İçöz Jak Ferhat, “Varoluşçu Psikoterapi Nereden Çıktı?”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, ss. 217- 236.

İlhan Attila, *İkinci Yeni Savaşı*, Yazko Yayınları, İstanbul, 1983.

İş Öykü Ayşe, *Ferit Edgü ve Demir Özlü'nün Hikayelerinde Varoluşçu Öznellik*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı ,Yüksek Lisans Bitirme Tezi, 2007.

Jameson Fredric, *Antikler ve Postmodernler: Formların Tarihselliği Üzerine*, çev. Özgüç Orhan, Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2018.

Jaspers Karl, *Felsefeye Giriş*, çev. Mehmet Akalın, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1981.

Jung Gustav Carl, *Psikoterapi Tekniği*, çev. Sami Türk, Kaknüs Psikoloji, İstanbul, 2015.

Kahraman Hasan Bülent, “Cumhuriyet Edebiyatı Epistemolojisi: Kısıtlamalar ve Bir Yaklaşım Önerisi”, *Varlık, Edebiyat ve Kültür Dergisi*, S. 1109, Şubat 2000, s. 46. Aktaran, Çalışkan Adem, “Ana Çizgileriyle Cumhuriyet Devri Türk Şiirine Teorik Bir Yaklaşım (1923-1960)”, ss. 141- 199.

_____, “Varoluşçuluğun Türkiye Serüveni: Huzursuzluğun Varoluşçuluğu, Varoluşçuluğun Huzursuzluğu”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, Şubat, Mart, Nisan 2020, ss. 11- 58.

_____, “Modern Kent Anlatıcısı: Demir Özlü”, *Hürriyet Kitap Sanat*, 19 Şubat 2021, Yıl. 5, S. 212, ss. 6- 9.

Kaplan Mehmet, *Tevfik Fikret, Edebi Şahsiyeti ve Eserleri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

_____, *Büyük Türkiye Rüyası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, *Şiir Tahlilleri, Tanzimat’tan Cumhuriyete*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.

_____, *Şiir Tahlilleri I Tanzimattan Cumhuriyete*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.

Karahan Fikret; Sardoğan Mehmet, *Psikolojik Danışma ve Psikoterapi’de Kuramlar*, Deniz Kültür Yayınları, 2012.

Karaosmanoğlu Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Karpat Kemal, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1962.

_____, *Osmanlı’dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

_____, *Türk Siyasi Tarihi Siyasal Sistemin Evrimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

Kemal Yahya, *Siyâsî Hikâyeler*, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1968.

Kemal Yaşar, *Orta Direk*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Kiraz Sibel, “Kitle, Kültür, Bunalım ve Yabancılaşma”, *Mavi Atlas*, S. 5, 2015, ss. 126- 147
Koş Ayşenaz, *An Analytical Study on the Migration of Sartrean Existentialism into Turkey through Translation*, Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004

Kurt Mustafa, *1950 Sonrası Türk Edebiyatında Varoluşçu Felsefeden Etkilenen Yazarların Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatma*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

_____, “Varoluşçuluğun Türk Edebiyatına Girişi ve İlk Etkileri”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, S. 4, 2009, ss. 139- 154.

_____, “Kahramanın Ölümü, Bireyin Sancılı Doğumu”, *Kitap-lık Dergisi*, Yıl.23, S. 153, İstanbul, 2011, ss. 17- 24.

Kuran Alp, “Kapalı İktidar”, *The Economist*, London, 1962.

Kurtar Senem, “Jean-Paul Sartre’ın Mutlak ve Radikal Mücadelesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, ss. 114- 123.

Kutay Cemal, *Üç Devirde, İrfan ve Vicdanının Hasreti Millet ve Dev-letini Arayan Adam: Mehmet Şeref Aykut (1874-1939)*, İstanbul Kapadokya Kitabevi, İstanbul, 1985.

Küçükcal Asena Eylül, *Demir Özlü’nün Eserlerinde Kent ve İnsan*, Yüksek Lisans tezi, 2019.

Lanson Gustave, *Edebiyat Tarihinde Usûl, Edebî Metin ve İnsan*, çev. Yusuf Şerif Kılıçel, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2017.

Lekesiz Ömer, *Yeni Türk Edebiyatında Öykü*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.

Maggee Bryan, *Heidegger ve Çağdaş Varoluşçuluk, Yeni Düşün Adamları*, çev. Ülker Gökberk, MEB Yayınları, İstanbul, 1979.

Mayer Frederick, *Yirminci Asırda Felsefe*, çev. Vahap Mutal, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992.

Maunier Emmanuel, *Varoluş Felsefelerine Giriş*, Alan Yayınları, İstanbul, 1986.

Moran Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Murdoch Iris, *Sartre 'ın Yazarlığı ve Felsefesi*, çev. Selahattin Hilav, Yazko Yayınları, İstanbul, 1981.

Naci Fethi, *40 Yılda 40 Roman*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1940.

_____, *100 Soruda Türkiye 'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990.

Necatigil Behçet, "Garipçiler", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yayınları, C. 3, 1979, ss. 285- 288.

Neumann L. Franz, *Sürgünde Entellektüeller, Sürgün Edebiyatı, Edebiyat Sürgünleri*, Haz. Feridun Andaç, Bağlam Yayınları, Kasım 1996.

Oktay Ahmet, *Metropol ve İmgelem*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.

Öcal Oğuz, *Edip Cansever Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Kırıkkale, 2009.

_____, "Sıkıntı Kavramı ve Bir Küçükburjuva'nın Gençlik Yılları Romanı", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 28, Kış 2011.

Ödekan Ayla, "Mimarlık ve Sanat Tarihi (1908-1980)" *Yakınçağ Türkiye Tarihi 1*, Haz. Ümit Hassan, Metin Kunt, Sina Akşın, Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Bülent Tanör, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2018.

Önertoy Olcay, "Cumhuriyet Döneminin İlk Edebî Topluluğu: Yedi Meşaleciler", *Türkoloji Dergisi*, Ayıbasım, C. 9, nr. 1, 1993, ss. 37- 49.

Öymen K. Örsan, "Entelektüeller ve Toplumsal Muhalefet, Varoluşun Varoluşu", *Felsefe Logos*, Bulut yayınları, Yıl. 8, S. 30-31, 2006, ss. 227- 237.

Özcan Nilgün, *Varoluşçu Felsefenin Türkiye 'ye Girişi ve Etkileri*, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ocak 2016.

Özdenören Rasim, “Evet, Bunalım Edebiyatı”, *Edebiyat*, C. 9, S. 4, İstanbul, Haziran 1974, ss. 1- 3.

Özer Yaşar Muhittin, *Demir Özlü’nün Romanları Üzerine Bir İnceleme*, Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, Muğla, 2014.

Özlem Doğan, *Nietzsche Üzerine Felsefe Yazıları*, Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993.

Özlü Demir, “Bunalan Genç Adamlar”, *a dergisi*, S. 22-23, 1959, ss. 1- 7.

_____, “Çağın Yazarı”, *a dergisi*, S. 13, 1959, ss. 1- 7.

_____, “Demir Özlü’nün Yanıtı”, [Özel Sayı: 1950-1960 Kuşağının Ozan ve Hikâyecileri Kendi Kendileriyle Hesaplaşıyorlar] *Yeni Ufuklar*, S. 176, Ocak 1967, ss. 66- 71.

_____, *Bir Uzun Sonbahar*, Koza Yayınları, İstanbul, 1976.

_____, *Bir Küçük Burjuvanın Gençlik Yılları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1979.

_____, *Bir Yaz Mevsimi Romansı*, Ada Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, *Sürgünde 10 Yıl*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990.

_____, *Ne Mutlu Ulysses Gibi*, Simavi Yayınları, İstanbul, 1991.

_____, *Tatlı Bir Eylül*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 1995.

_____, *İthaka’ya Yolculuk*, Can Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, *Sürgünde On Yıl*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

_____, *Kentler Kadınlar Yazarlar*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2003.

_____, *Samuel Beckett’in Terzisi*, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2003.

_____, *Amerika 1954*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.

_____, *Dalgalar*, İmge Kitabevi, İstanbul, 2006.

_____, “Bunaltı”, *Bunaltı*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2009.

_____, *Kendi Evine Varamamak*, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2011.

_____, *Sürgün Küçük Bulutlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Özyalçın Adnan, “Demir Özlü ile Söyleşi”, *Gösteri Dergisi.*, Yıl. 1, No. 7, Haziran, 1991, ss. 12– 13.

Ritter Joachim, *Varoluş Felsefesi Üzerine*, çev. Hüseyin Batuhan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1954.

Safa Peyami, *Fatih Harbiye*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1968.

Said Edward, *Entelektüel Sürgün: Göçmenler ve Marjinaler*, *Edebiyat Sürgünleri*, Haz. Feridun Andaç, Bağlam Yayınları, Kasım 1996.

Sartre Paul Jean, *Critique of Dialectical Reason I*, 1960, s.331. Aktaran, Senem Kurtar, “Jean-Paul Sartre’ın Mutlak ve Radikal Mücadelesi”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, ss. 114- 123.

_____, “A propos de Munich”, *La cause du peuple*”, no. 29, 15 Ekim 1972, Aktaran, Nicolas Weil, *Le Monde*, 1 Mart 1992.

_____, *Varoluşçuluk Bir Hümanizmadır*, çev. Asım Bezirci, Yazko Yayınları, İstanbul, 1988.

_____, “Gide vivant”, *Les Temps modernes*, No. 65, Mart 1951. Aktaran, Zeynep Direk ve Gaye Çankaya, Jean-Paul Sartre: *Tarihin Sorumluluğunu Almak Sartre’ın Geç Dönem Düşüncüsü Üzerine*, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, *Varlık ve Hiçlik*, Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çetinkaya Eksen, İthaki Yayınları, İstanbul, 2009.

_____, *Varoluşçuluk*, çev. Asım Bezirci, Say Yayınları, İstanbul, 2018.

Sazyek Hakan, *Roman Terimleri Sözlüğü*, *Roman Sanatından Yüz Terim*, Hece Yayınları 260 Sözlük, 2015.

Sezer Şennur, “Bir Atmosfer Yazarı”, *Radikal*, S. 2, İstanbul, 2004.

Strauss Leo, *İstibdat ve Yazma Sanatı*, Çev. Burhanettin Tatar, *Siyasî Hermenötik Siyaset Felsefesinin Temel Sorunları*, Vadi Yayınları, İstanbul, 2016.

Svendsen Lars, *Yalnızlığın Felsefesi*, Redingot Kitap, çev. Murat Erşen, İstanbul, 2018.

Sorokin A. Pitirim, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, çev. Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1972.

Şan Mustafa Kemal, *Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar*, Hece yayınları, Ankara, 2004.

Takış Taşkın, “Yeryüzüne Hiçliği Getiren İnsan”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, *Varoluşçuluk-I*, Yıl. 23, S. 92, 2020, ss. 7- 8.

Tanilli Server, “Strasburg’da İki Yazar”, *Cumhuriyet*, İstanbul, 14 Mayıs 1999.

Tanpınar Hamdi Ahmet, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, Haz. Abdullah Uçman, İstanbul, 2010.

Tercüman Çilem, “Ülkü Mecmuası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 4, S. 7, 2006, ss. 563- 580.

Tokuçoğlu Levent, “Varoluşçuluk ve Varoluşçu Psikoterapi Üzerine Bir Değini”, *Düşünbil Dergisi*, *Varoluşçuluk Sayısı*, Temmuz 2019, ss. 47- 50.

Uturgauri Svetlana, *Türk Edebiyatı Üzerine*, çev. Atilla Özkırımlı, Cem Yayınları, İstanbul, 1989.

Yalçın Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişmeler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

Yalçın Murat, “Demir Özlü ile Varoluşçuluk Yılları” (Söyleşi) *Kitap-lık*, S. 86, Eylül 2005, ss. 60- 66.

Yasa Yaman Zeynep, “1950’li Yılların Sanatsal Ortamı ve ‘Temsil’ Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, S. 79, 1998, ss. 94- 137.

Yıldız İbrahim, “Psikanalitik Yaklaşım Çerçevesinde Nevrotik İhtiyaçlar Çözümlemesi: Kayıp Kız Filmi”, C. 8, S. 3, *Anemon Muş Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2020, ss. 977- 987.